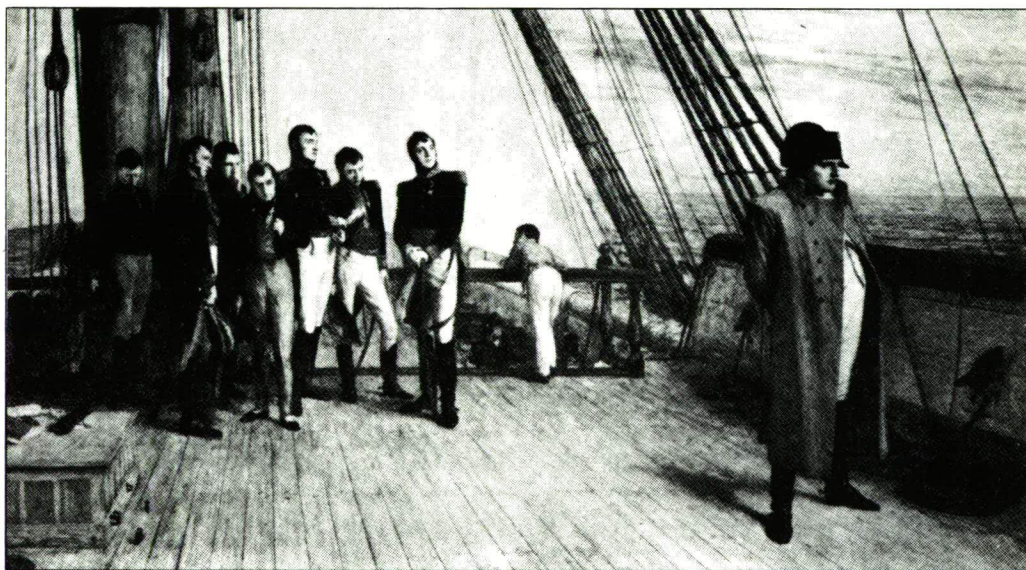

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA VIII. évfolyam 1-2. szám

Napóleon, a nyavalyás

Napóleon, az angolok foglya a Bellerophon csatahajón útban
Szent Ilona szigetére.

MCMXCVI

február–március

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: JANCÁSÁK CSABA
Szerkesztők: HEVESI ISTVÁN, KÓSA KINGA,
MAJZIK ANDREA, TÓTHI ANDREA
Főmunkatárs: NAGY TAMÁS
Munkatársak: BASA ISTVÁN, CSIGA ANDREA,
FORRÓ LAJOS, KÁKONYI GELLÉRT
Terjesztés: DÖBÖR ANDRÁS
Fényszedés: FODOR EDINA

**Számunk a JGyTF Hallgatói Önkormányzat
és az Agóra Print Kft. támogatásával készült.**

Kiadja a JGyTF Történettudományi Tanszéke.
Felelős kiadó: Dr. Szegfű László.
Megjelenik: 750 példányban.
Nyomás: Agóra Print Kft.

Tartalom

Ötven év – Referátumok a második világháború történetéből

Jancsák Csaba: Adalékok a Heydrich-merényletkez	4
Kiss Gábor: A <i>Das Boot</i> előzménye	11
Nagy Tamás: „A szovjet hatalom esküdt ellenségei” – Katyn, Mednoje, Pjatyihatki	13
Hardi János: Magyar Schutz-Staffel (SS)-hadosztályok a háborúban	27

Megjegyzések

Hová tűntek az avarok (Szegefi László)	32
A magyarság ősi hitvilága (Hevesi István)	34

Háztáji

Honfoglalási emlénapok	37
------------------------	----

Egykori és mai tanáraink

„Látókört adni a diákoknak” – Kováts Zoltán (Tóth Andrea)	40
---	----

Hajdani vármegyénk

Borsod (Nagy Tamás)	45
---------------------	----

Útnapló

Túra a Szádelői-völgyben és a Bükkben (Nagy Tamás)	50
Szent Vencel városában (Majzik Andrea)	56

Magánvasutak Magyarországon

Siket Zoltán – Nagy Tamás: Az Arad–Csanádi Vasút rövid története	60
--	----

Parthiscum

Jancsák Csaba: „Ránk nem tűztek érdemkoszorút...”	
A szegedi kötelek – Bakay Nándor	67
Csápek Ágnes: Kanizsa környékének boszorkányhiedelmei	70
Paróczy Sarolta: Kiskunhalasi népi öltözködés a múlt században	75
Majzik Andrea: Vihar a Balkánon	
Az I. és II. balkáni háború a Szegedi Napló hasábjain (1912–13)	81

Az én Balkánom – Balkane moj

Ispređ nas put bez povratka (Forró Lajos)	86
---	----

Messzelátó

A Szent István csatahajó kutatásának újabb állomása (Bogdány Gyula)	88
---	----

Pihenő

Kákonyi Gellért: Napóleon, a nyavalyás	
A császár betegségei – a betegségek császára	91
Döbör András: A „bunkó káderektől” a nagypolgár bunkóig	
Rendszerváltás Magyarországon 1989-ben	95

Téka

Ki volt Jézus?	
Vermes Géza: A zsidó Jézus (Basa István)	100
Ugyanarról sokféleképpen	
Niederhauser Emil: A történetírás története Kelet-Európában (Csiga Andrea)	100

Anekdotalikinc

Baráth András „keleti példabeszédei”	102
--------------------------------------	-----

Jancsák Csaba

Ötven év

Adalékok a Heydrich-merényletchez

Bohemia és Moravia korlátlan ura „megbetegedett”... 1941. szeptember 17-én a prágai Petchek palotában találkoztak az NSDAP, a Gestapo, és az SS helyi vezetérei, azzal a céllal, hogy megoldják a „cseh nép erős és szervezett ellenállásának problémáját”¹ és utódot találjanak a későbbi nürnbergi perben diákok és tanárok legyilkoltatása miatt elítélt Konstantin von Neurath helyére.

Tíz nappal később a következő rövidhír jelent meg a korabeli újságokban: „Vezérünk, Birodalmi Kancellárunk Adolf Hitler a rendőrségi parancsnok, SS Obersturmbahnführer Reinhard Heydrichet nevezi ki Bohemia és Moravia birodalmi helytartójának, von Neurath alkalmatlanságának idejére.”²

Az ellenállásban tevékeny rész vállaló cseh ortodox egyház vezető képviselői (gondoljunk itt Lev Posedel atyára, ki később a szerb partizánok között harcolt, vagy Jan Čestmirre Brno bishopjára, a Vela nevű földalatti mozgalom tagjára, illetve Vojtech Preissingre, az In The Fight szamizdat szerkesztőjére) ekkor még nem is sejtették, hogy egy olyan – távol Európától készülő – terv végrehajtásának részesei lesznek, mely a nácik által birtokolt területek gauleitereinek legrémesebb álmában sem tört addig elő.

Reichard Heydrichet Himmler árnyékából kiemelkedve, a hitleri birodalom legbaljósabb alakjaként (kit Hermann Göring bizalmas beszélgetésekben a *megtestesült ördögnek*, Hitler az *én Alba hercegének* nevezett³), kegyetlen pályája csúcán érte az ellenállási mozgalom gránátalálata. De ki is volt az áldozat?

Mint 1904-es korosztályának (az első világháború után a felújuló germán nacionalizmus mérgezte) lelkét a revans szelleme hatotta át.⁴ 1931-ben házassági fogadalom megsértése miatt kizárták a Birodalmi Légierő kötelékéből. Tettét alig bánva vidáman csatlakozott a Hamburgban frissen szerveződő SS egységhez. Innentől kezdve karrierje töretlen. 1933-ban már a müncheni rendőrségi központ munkatársa – személyesen a Führer kérésére. Egy év elteltével SS brigádführer lett, valamint a Gestapo vezetésében Himmler helyettese. Röviddel ezután az SD vezérévé, 1936-tól a Gestapo vezetőjévé nevezik ki. Ha Machiavellit egyszer a hatalomszerzés mesterének nevezné valaki, akkor sem lehetne összevetni Heydrichkel. Emlékeztetőül álljon itt néhány németországi tette: főszerepet vállalt a zsidók likvidálásában (Sok szempontból Eichmannál is aktívabb. Például ő találta ki a sárga csillag kötelező viseletét.); jelentős szerep abban, hogy Németország minden rétegében kiépült az a besúgóréteg, mely a megfélemlítés és manipulálás tökéletes eszköze volt. 1934-ben a „hosszú kések éjszakája” – az SA vezetőjének Ernst Röhm és a „népiesebb” fasizmus híveinek leölése – szervezőjeként tűnt fel. Nemzetközi viszonylatban két gyilkosságot szervezett. Két nemzetközileg ismert népszerű antifasiszta (Dr. Lessing és Formin) életét oltatta ki, előbbiét 1939. augusztus 30-án az Eidelweis in Marienbad nevű villában, utóbbiét Alfred Helmuth Naujocks SS legény által, 1935 januárjában, a Zahorí szállóban. Csehszlovákia elleni incidenseket és provokációkat az ország megszállására készített tervekkel tetőzte (Fall Gruen). Terve szerint a megszállást a prágai német nagykövet meggyilkolásának kellett volna megelőznie. Hála a cseh titkosszolgálat időbeni figyelmeztetésének, a követet – aki mellesleg kémkedést és felforgató tevékenységet

irányított – megmentették, csírájában fojtva el a konfrontációt.⁵ Nem ez történt azonban Lengyelországban. Heydrich első ismert bérnyilkosa – a már említett – Naujocks és egysége lengyel egyenruhába öltözve támadta meg gliwicei német rádióállomást. Ez, mint „a lengyelországi német kisebbség megvédése” szolgált az ország lerohanásának indokaként. Heydrich gyakorlatilag minden európai ország elleni hadműveletben részt vett. Minden, náciuk által megszállt országban szörnyűségeket okozott. Nemzetközileg hírhedtté azonban szmolenszki, norvégiai, lengyelországi, németalföldi és ausztriai ártatlan ezrek legyilkolása, illetve ennek megszervezése miatt vált. A rebellióra hajló protektorátus élére választásának fő okaként talán azt említhetjük, hogy tömeggyilkossághoz való abszolút közönye miatt szinte eszelősen rátermedt volt a terrorra. Mellette szólt a háború előtti csehszlovák helyzet ismerete is, valamint hitese szándéka, mely a csehek likvidálásában és a földek németesítésében nyert teret. Tetteivel saját likvidálását érte el – de ne szaladjunk előre az időben. Hivatalosan Szent Vencel ünnepe előtt egy nappal, 1941. szeptember 7-én iktatták hivatalába. Heydrich úgy indított, ahogy azt tőle várták. Kivégzett emberek neveit tartalmazó listák, az úgynevezett vörös plakátok jelentek meg a cseh- és morvaországi városokban. Október 3-ig a hivatali idejének harmadik napján, frissen létrehívott rögtönítélő bíróságok kivégeztettek 142, Mauthausenbe (RU – rückkehr unerwünscht, visszatérése nem kívánatos pecséttel) küldtek 574, és felmentettek 9 embert.⁶ Ám „a nemzetet, mely nem tagadja meg nemzeti és kulturális életét senki és semmi nem tudja elpusztítani” – írta Gorazd⁷, a később nevezetessé vált Cirill és Metód templom pópája. Még akkor sem, ha Moravecchez és Tennerhez (dr. Tenner a Cseh Fiatalok kuratóriumának vezetője volt, s mint ilyen a cseh fiatalokat a náci hitre/hitetlenségre nevelte. Eszközei a tudásszint csökkentése, és a szabadidőben folytatott átnevelés voltak.) hasonló kollaboránsok megpróbálták mindezt elérni. A protektorátus sajtója igyekezett kedvében járni munkaadójának. Cikkek szóltak elégedett csehekről, akik élvezték a bátor német katonák védelmét. Számos mulatságot szerveztek ahol a falusi parasztok (rabláncal lelkükön) megünnepelhették az aratást, és a többi elnémetesített ünnepet. Az földalatti létező ellenállásról szó sem eshetett. (Bár Heydrich 1941 őszén egészen más képet festett Hitler jobbkezének, Martin Bormannak küldött leveleiben, melyben kiterjedt földalatti mozgalomról számol be, riadót fűjva.) A hazugságokat felismerő csehek szeptemberben hét napig bojkottálták a protektorátus sajtóját. A külföld szemében azonban élt a propaganda alkotta kép, a jó öreg Hacháról és becsületes „morvairól”. Ne felejtsük el, hogy ez a náci birodalom látványos győzelmeinek időszak volt (keleten Moszkva felé tartottak, Rommel afrikai offenzívája is sikerrel járt ekkor).

A Londonba menekült csehszlovák kormány, élén Eduard Benessel nagyjából ezidőtájt határozta el, hogy „a cseh nép megmutatja a világnak az igazságot”⁸. A titkosszolgálat vezetőjével, Frantisek Moravecce történt tárgyalás után hét ejtőernyőst választottak ki, akik kiképzésben részesülnek a protektorátus egyik náci vezetője (Frank vagy Heydrich) elleni akció későbbi végrehajtására.

Heydrichre a választás két fő ok miatt esett. Az első, a háborús ok, nem szorul bővebb magyarázatra: a protektor veszedelmes háborús ellenség volt. A második Cseh- és Morvaország megmentése a németesítéstől – likvidálva a terv kiagyalóját. Koncentráljunk erre a problémára. A terv szerint Európát az Urálig németekkel kellett benépesíteni (a német alatt persze szigorúan náci értve). Heydrich a cseh nép negyven-hatvan százalékát remélte felhasználni erre a célra. 1941 október 2-i beiktatási beszédében vázlatosan már beszámolt erről az elképzeléséről. A terv, a prágai palotában 1942. február 4-én tartott titkos tanácskozáson fogalmazódott

meg. Ez említett negyven-hatvan százalék semmiképpen nem maradhatott otthonában. Őket a birodalom különböző területeire tervezték szállítani. És mások, akik nem estek bele a százalékos határba? A sikertelenül németesített cseheknek az északi tenger partján épített, a jövőben 11 millió zsidót koncentráló táborokban, ezen zsidók felügyelete lett volna a munkája. Gyakran találkozunk még egy okkal⁹: Heydrich riválisa, az Abwehr vezetője, Wilhelm Canaris. Canaris félt, hogy a nála jóval fiatalabb Heydrich kiűti őt a politikai elitből. Ugyanakkor a két család összejárt. Míg Frau Canaris, az általa kiváló hegedűsnek tartott Heydrichet kísérte zongorán, addig férje Heydrichnével a rózsatermesztésről beszélgetett. Kapcsolatuk szép oldala volt ez, de volt egy másik is. A ravasz Canaris admirális sakkban tartotta riválisát, annak Sarah nevű – nem árja – nagynyjának emlékével. (Ugyanúgy, ahogy Himlert unokaterstvérevel, Daviddal.) Heydrich, aki senki és semmi elől nem hátrált, félté Canarist.

Az admirális egyébként érdekes személyiség volt. Szemben a durva és megállíthatatlan Heydrichkel, szimpatikusabb benyomást keltett. Tisztában volt vele, hogy Heydrich meggyilkoltathatja, mégsem hihető a feltételezés, miszerint ő rendelte volna meg a merényletet. Emil Starkmüller, aki a cseh titkosszolgálat tagjaként dolgozott Londonban, ezt megerősítette. Ugyanakkor cáfolta azt is, hogy angol kollégái (a SIS-től) kezdeményezték – vagy szervezték – volna.

Ha összegezzük a merénylet előkészítésének körülményeit, a háborús taktika inkább került előtérbe (mely szerint a protektorátusról kialakított hamis képet egycsapásra vetette volna szét), mint a megtorlással számoló józan mérlegelés (az első terv szerint az akció egy kisebb kollaboráns ellen irányult volna). Később a protektorátus sajtója a következőképpen értelmezte az eseményeket: a rosszindulatú Benes az ejtőernyősökkel együtt szétzúzta az új Európa megteremtésére irányuló békés együttműködést. A merényletet azonban nem szabad politikai értelemben önálló terrorakciónak tekinteni. A tettet a tűzvonalban kellett végrehajtani (a már említett körülmények között), az ellenállás földalatti tűzvonalában. Ez valamilyen módon előrevetítette a csehek későbbi hősiességét (gondolunk itt a merényletet követő félelemmel teli napokra, és még később prágai májusi felkelésre). A tűzvonal előkészítésére az Urod (Hazai Ellenállás Központi Tanácsa), a Sokol és a Jindra munkatársai Ladislav Vanek professzor, L.C. Balabán, Masin és Moravék százados (a Gestapo által három királyok névvel illetett csoport) tettek kísérletet – számos akcióval¹⁰.

Mindeközben Frantisek Moravec ezredes (a Londoni székhelyű Csehszlovák Hadsereg Hírszerző Szolgálatának vezetője) Bolwards Major vezetésével, a skót partok melleti speciális támaszponton megkezdte az ejtőernyősök kiképzését. Egy hónap múlva a több részből álló gyakorlatok (teherszállító gépekből ugrás Manchester fölött, a London melleti Bellasisnál kémfeladatok elsajátítása) által készen álltak a bevetésre. Az ejtőernyősöket az első hullámban egyesével dobták át (Riedl, Pavelka), hogy felvegyék a kapcsolatot a Hazai Ellenállással, illetve információkat szerezzenek. Ez nem igazán volt szerencsés akció. Pavelkát a Gestapo elfogta, és a kihallgatások során elárulta a protektorátusból a legfontosabb információkat szolgáltató téglát, akit számos álnév¹¹ (René, Eva, Vorel, A 54) rejtett. Így fogták el 1942. március 20-án Paul Thümmelt, aki mint az Abwehr részéről az egész dél-európai kémiszolgálat vezetője információkat adott – többek között – a 1939 március 5-i (Csehszlovákiát) megszállás, illetve a Szovjetunió 1941. június 21-i megtámadásának részleteiről. (A náci párt alapítótagja Peter Tooman néven fejezte be életét a terezini börtönben.) Később a cseh titkosszolgálat úgy határozott, hogy a csoportokat – a hatékonyság növelése érdekében – 2-3 főre duzzasztja. Két

sikertelen októberi és novemberi kísérlet után az Anthropoid (Gabcik, Kubis), és a Silver A (Alfred Bartos, Jozef Valcik, Jiri Potucek), és a Silver B (Jan Zenek, Vladimir Skacka) csoportokat 1941. december 29-én dobták le. Sokat vitatott kérdés, hogy ezeket az embereket – a konspiráció szabályait teljesen félretéve – miért egy repülőgépen indították útnak? Az előző két kísérlet kudarca miatt? – soha nem tudjuk meg. A Halifax gép éjszakai repülése, az ugrás és a földetérés akadálytalan volt. 1942. március 27-én további két csoportot is átdobtak: Out Distance (Adolf Opalka, Karel Curda, Ivan Kolacsnik) és Zinc (Oldrich Pechal, Arnost Miks, Viliam Ferik). Őket követték, április 28-án a Bioscop (Boruslav Konba, Josef Bublik, Jan Hruby), a Bivovac (Frantisek Pospisil, Jindrich Coupek, Libor Zapletal), a Steel (Oldrich Dvorak-Drazil); április 30-án a Tin (Jaroslav Svarc, Ladislav Cupal), valamint az Intransitive nevű csoportok.¹² Mi lett e csoportok sorsa? Szinte mindegyiket szerencsétlenül máshova dobtak, mint ahová eredetileg kellett volna. A fedélzeti naplók tanúsága szerint például az Anthropoidot Pilzen északi része helyett, Prága közelébe (Nehvizdyre). A Silver B – amelynek a Silver A nyomában kellett volna lenni (mint hátvédnek) elveszett, rádiójuk (hívőneve Rebekka) a földetéréskor összetört – tagjai úgy határoztak, hogy kettéoszlanak és egymagukban folytatják a harcot. A merénylet végrehajtásával útnak indított Anthropoid csoport akadály nélkül elérte a kapcsolatfelvétel-helyet Prágában. A harmincadik életévükhöz közeledő Gabcik és Kubis, tökéletes hamisítvány-irataik ellenére sem takarhatták el igazi arcukat, főként a segítőkész ismeretlenek elől. Már az első napokban megszegték a titoktartás konspirációs szabályait. A prágai Vysocany negyedben, a Jindra mozgalom tagjainak fedték fel kilétüket – bár ezzel elkerülték a további kérdezősködést. A külső szemlélők számára a legnormálisabb életet éltek. Lányokkal és sörözni jártak. Miközben a merényletet készítették elő, egyéb más akciókat is végrehajtottak (Plzenben ejtőernyőstársukkal, Valcikkal szénakazlakat gyújtottak fel – irányt mutatva a Skoda gyár bombázóinak). A megformálódott első tervük szerint Heydrichet a Prága melletti Melník várából rabolják el. A végső tervet azonban a Sokol szervezet vezetőjének – a merényletet egyébként ellenző Vanek professzornak – tanácsára a protektor állandó életrendjére és útvonalaira alapozták. A Thummel-ügy lezárása megcsillantotta Heydrich előtt azt a lehetőséget, melyre oly régen vágyott: az Abwehr ellenőrzésének megszerzését. Ilyen céllal tervezte elutazását Berlinbe. Az asztalán felejtett, az elutazás időpontját (1942. május 27.) tartalmazó cédulát, illetve annak tartalmát, egy hosszú évek óta a Hradcsin óráit karbantartó mester átadta testvérbátyjának, rajta keresztül kapta meg Vanek professzor¹³.

A merényletről, annak következményeiről a helybeli ellenállási mozgalomnak egészen más elképzelése volt. 1942. május 5-én, majd május 12-én Bartos százados a „Libusa” rádióadón keresztül rejtjeles táviratot küldött, melyben a Jindra és az Ellenállási Mozgalom Központi Tanácsa ellenvéleményét fogalmazta meg, és azt a kérést, hogy egy kisebb személy (egy itteni quisling), például E.M. (Emmanuel Moravec, a protektorátus propagandaügyi minisztere) ellen tereljék el¹⁴. A táviratokra válasz nem érkezett, de még csak célbaérését sem jelezték. Tehát a parancsot nem vonták vissza.

Kubis és Gabcik május 15. és 22-e között naponta kerékpározott a Prága melletti Pánensky Brezánba (ott volt Heydrich rezidenciája), hogy a megfelelő helyszínt megtalálják. Egy kis liget csábította őket azon oknál fogva, hogy ott észrevétlenül elrejtőzhetek volna az akció előtt. Május 22-én mégis egy inásik helyet, a Brezánból érkező út a Kirchmayerová utcai folytatásán, a Holesovice negyed főutcája előtti kanyart választották ki. A városi környezet mi-

att az akcióba be kellett vonni Jozef Valcikot, Adolf Opalkát, és Rela Rafkovát (Gabcik barát-nőjének nővérét) is.

Május 27-én¹⁵, reggel kilenctől mindenki a kijelölt helyen várakozott. Heydrich autója késett. Csaknem fél tizenegykor a Kirhmayerová utcán idulásra kész motorral várakozó autóban helyet foglaló Rela Fafková kalapjával jelezte: a protektor autója közeledik, kíséret nélkül. Valcik az előre megbeszéltek szerint zsebtükrével fényjelet adott a sarkon, falhoz támasztott kerékpárjaik mellett hanyagul álldogáló Gabciknak és Kubisnak. Az autó sofőrje, Klein SS Obersturmbahnführer lassított a mintegy nyolcvan km/ó-ás sebességből, cirka negyvenre, hogy a kanyart bevegje. Ekkor Gabcik őrmester a járdaszélre lépve, ledobta géppisztolyt rejtő kabátját kezéről, a ravaszt lenyomta, de a fegyver elakadt. (Valószínűleg egy szénaszál kerülhetett az elsütőszervezetbe, mert előzőleg egy kis kazalba rejtve szállították.) A pillanatok peregetek. Heydrich észrevette a merénylet és fegyveréért nyúlt. A társ, Kubis őrmester, villámgyorsan előragadta a táskásában megbúvó gránátok egyikét, és a gépkocsira dobta. Az autó hátsó kerekei alatt robbant gránáttól megsebesült protektor és személyi sofőrje szinte egyszerre ugrottak az útestre. Kubis, akit vagy a széttört szélvédő, vagy a bomba repeszei találtak, vérző arccal az egyik kerékpárra pattanva elszelelt. Heydrich tántorogva lőtte ki pisztolya táráját Gabcikra, majd megtántorodott, a motorháztetőre dőlt, erőtlen teste a földre csúszott. A még ereje teljében levő Klein üldözőbe vette a menekülésbe fogott Gabcikot. Egy mézárszék kirakatának külső oldaláról tüzelt az ajtó mögött megbúvó ejtőernyősre, míg Gabcik comb majd mellkasi találatra nem oltotta ki az életét. Gabcik eztán egy éppen arra járó villamosra ugrott fel és a terv szerinti búvóhelyre utazott. Opalka – mivel rá figyelem nem esett – észrevétlenül sétált el. Heydrichet egy pékárút szállító teherautó szállította kórházba, ahol június 4-én halt meg vérmérgezésben.

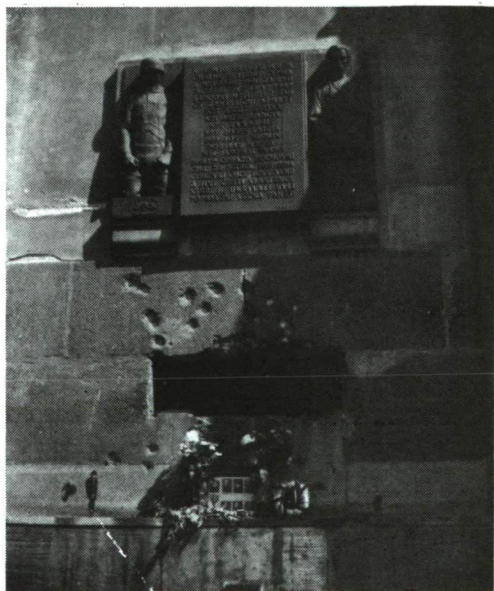
A hatóságok azonnal kijárási tilalmat rendeltek el. Hitler a klasszikus módon reagált: küldök nekik egy még rosszabbat. E szavakkal a bizonyítani akaró Karl Hermann Frankra célzott, aki kitartott a terror állandó fokozása-elve mellett. Bár 27-éről 28-ra virradó éjjelen kivégezték az első száz értelmiségit (a letartóztatott tízezerből), a razziák az egész országra kiterjedtek, és még május 30-ig egy bizonyos pecsétet is be kellett ültetni a rendőrségeken; június negyedikén Geske, a prágai Gestapo főnöke kénytelen volt azt jelenteni Himlernek, hogy még nem akadtak a merénylet nyomaira¹⁶. A nyomravezetésért járó tízmillió korona jutalom nem sok cseh embert kecsegtetett. Az ejtőernyősök, noha a prágai kirakatok tele voltak a – meglepően pontos – személyleírással, mintha a föld alatt tűntek volna el. A szemsértéssel ápolat Kubist a merényletet követő napon vak öregembernek álcázva átvitték egy külkerületi lakásba. Gabcik (vasutas egyenruhában), Opalka, és Valcik lakásról lakásra vándoroltak. Az időközben Berlinből megérkezett Kriminálpolizei-stáb, Arthur Nebe (a szervezet főnöke) vezetésével, a bűnjelek mélyreható vizsgálatából a következő információk birtokába jutott: a helyszínen talált táskában megbúvó gránát angol gyártmányú volt, míg a teveszór sapka, a nyári köpeny és a Lidia Bond kerékpár csehországi.¹⁷ A félelemkeltés folytatódott. Június negyedikén majd ötmillió ember személyazonosságát ellenőrizték egy csaknem ötszázezer belügyest megmozgató akcióban. E nap hajnalán, a Prágától tíz-egynéhány kilométerre levő, 483 fő lakosú Lidice falu utolsó napjára ébredt.¹⁸ A kiszálló különleges egységek a tizenöt éven felüli férfiakat a helyszínen kivégezték, a nőket Ravensbrückbe, a gyerekeket pedig németesítés céljából a Łódz-i koncentrációtáborba internálták. Nem sokkal később Lezaki nevű falu is pusztulásra jutott.¹⁹ (A kiválasztás okaként a korabeli sajtó azt emelte ki, hogy e két faluból

származott egyik-másik 1941-ben elfogott – és kivégzett – ejtőernyős.) Kubist és Gabcíkot – eközben – sokadik szálláshelyükre, a Řesslova utcai (Cirill és Metód nevet viselő) görögkatolikus templomba szállították.²⁰ A templom akkori papja Petrek a föld alatti részhez csatlakozó, szerzetesek és főpapok sírjait őrző katakombákban rejtette el a Opalkával, Svarccal, Valcikkal, Bublikkal és Hrubival (a már említett hölgyek Moravcová és Novaková segítségével) kiegészült csoportot. A konspiráció szabályait mindig betartó Vanek professzor – látva azt, hogy a búvóhely igen könnyen támadható – megszervezte az ejtőernyősök evakuálását. A terv²¹ szerint a kladnói belügyi hivatal egyik autója június 19-e kora reggelén a templom oldalkijáratánál vette volna fel őket és (Gabcíkot illetve Kubist) koporsóba szögelve Oubenicébe, illetve – Opalka (aki a templomban marad) kivételével négyüket – Kladnoba vitte volna. A sors azonban közbeszólt...

A prágai Gestapo titkos jelentése szerint: „június 16-án délben jelentkezett a Protektorátus egy állampolgára, Karel Curda (szül. Stary Hlinben, 1911. X. 10-én), és közölte, tudja, kinek a tulajdonát képezi a merénylet színhelyén talált egyik táska...”²² Curda, aki maga is ejtőernyős (az Out Distance csoport tagja) volt, – saját nővérét és sógorát sem kímélve – elárulta az összes általa ismert kapcsolatfeltevő- és búvóhelyet.

Így a kimenekítés előtt egy nappal (június 18-án, csütörtökön), hajnali négy óra körül néhány Gestapo és SS alakulat vette körül a templomot. A betörő gestaposok a karzaton elhelyezkedő Svarc, Opalka és Kubis ösztözüével találkoztak. A védekezés elkeseredetté vált – Opalka egyik gránátjára feküdt, a többiek főbe lőtték magukat. Az egész templomot átkutatva, szinte véletlenül jöttek rá arra, hogy a föld alatt is rejtőznek ejtőernyősök. Curda hiába hallatta hitvány szavát a kivezényelt hangszórókból. Az első ötlet szerint (a katakombák szellőzőnyílásán át) vízsugarat felváltva mérgeggázzal akarták kifüstölni a bentlevőket. Később be-robbantva a zárólapok egyikét, combig-derékig vízben állva találtak rá a négy másik – életének önkezelésével véget vetett – ejtőernyősre. Kiléti-
ket Curda azonosította. A Gestapo hivatalos jelentése 14 halotról és 21 sebesültről számolt be.²³

A Heydrich-merénylet mérlegét (figyelembe tartva pozitív és negatív következményeit) ötven év távlatából megvonni igen nehéz. A korabeli szabad sajtó bár Lidice rémképétől elborzadva, de lelkenedezve számolt be a megszállt területeken magas rangú nácik ellen elkövetett első – mint ma tudjuk: egyetlen – merényletről, és annak követésére szólította fel például a francia vagy a lengyel népet. A prágai ellenállás leginkább ismert akciójának – az ejtőernyősök, s a sok ártatlanul kivégzett vagy halálra gyötört polgár emléke örök mécsesként lobog a huszadik századi cseh történelem tragikus porondján.

A Cirill és Metód templom katakombájának szellőzőnyílása a mártírok emléktáblájával

Bibliográfia

- ▣ *Raják Dezső*: Akik nem hajtottak fejet. Bratislava, 1963.
- ▣ *V. P. Borovicka*: Híres politikai merényletek. Bratislava, Madách, 1979., 323. p.
- ▣ *Wladyslaw B. Pawlak*: Merényletek könyve. Bp., Móra, 1982., 384. p.
- ▣ *Földes Pál*: Így kezdődött (Az európai népek antifasiszta harca 1936–41.) Bp., Kozmosz, 1974., 230. p.
- ▣ *M.R.P. Foot*: European Resistance to Nazism 1940–1945. New York, McGraw–Hill, 1977.
- ▣ *Michael, Henry*: The Shadow War: European Resistance 1939–1945. New York, Harper, 1972.
- ▣ *Aronson, Shlomo*: Reinhard Heydrich und die Fruegeschichte von Gestapo und SD. Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt, 1971.
- ▣ *Ivanov, Miroslav*: Target: Heydrich. New York: Macmillan, 1972.
- ▣ *Wilkinson, James D.*: The Intellectual Resistance in Europe. Cambridge, University Press, 1981.
- ▣ *Bernard, Henri*: Historie de la resistance europeenne. (La 'quatrième force' de la guerre 39–45.) Paris, Gerard, 1968.
- ▣ *Enzicopedie der Holocaust I–III. Die Verfolgung und Ermordens der europische Juden.* Berlin, 1993. Argon 3230. p.
- ▣ *Čestmír Kratěmar*: Panichida for the Brave. Prague, 1992. 124 p.

Jegyzetek

1. Raják 52. p.
2. Pawlak 43. p.
3. Borovicka 249–267. p.
4. Az életrajzi adatok Enzicopedie der Holocaust I–III. szócikke alapján.
5. Kratěmar 26. p.
6. Pawlak 47. p.
7. Kratěmar 28. p.
8. Pawlak i. m 50. p.
9. Kratěmar 33. p.
10. Foot 235. p.
11. Raják 147. p.
12. Ivanov 126. p.
13. Wilkinson 86. p.
14. Pawlak 57. p.
15. Ivanov 154. p.; Pawlak 59. p. feldolgozza a közvetlen résztvevők közül Vanek professzor (az egyetlen túlélő) elbeszélését.
16. Az ellenállási – és az illegális kommunista – mozgalom azonban nagy csapást szenvedett.
17. Pawlak 66. p.
18. Aronson 139. p.; Enzicopedie der Holocaust szócikke.
19. Lásd a 18. jegyzetet.
20. Kratěmar 46. p.
21. Pawlak 70. p.
22. Pawlak 72. p.
23. Kratěmar 52. p.

Kiss Gábor

A Das Boot előzménye

Az I. világháborút lezáró versailles-i békeszerződés értelmében Németország nem tarthat fenn jelentős fegyveres erőt. Ez a haditengerészet vonatkozásában annyit jelent, hogy a létszám nem lehet több 15 000 főnél, nem tarthat fenn és nem is gyárthat tengeralattjárókat s csak korlátozott felszíni flottával rendelkezhet: max. 6 nehéz és 6 könnyű cirkálóval. A szerződést maradéktalanul soha nem tartották be. A haditengerészeti parancsnokság egyetértésével tengeralattjáró-tervezőket adtak el Japánnak, ahol német mérnökök irányításával ezek alapján gyártottak is belőle. Hollandiában tengeralattjáró-tervezőirodát nyitottak, ahol 1925-ben Törökországnak gyártottak búvárhajót. Később egy finn céget bíztak meg egy 750 és egy 100 tonnás tengeralattjáró elkészítésével.

E két hajó próbaútján későbbi tengeralattjárós tisztek is részt vettek. A haditengerészeti főnökség Spanyolországra bízta egy tengeralattjáró elkészítését, mely 1931-ben készült el s német személyzetet képeztek ki rajta. 1930-ban újra egy finn cég kapott megrendelést 12 darab 250 tonnás egység legyártására, amiket a kieli kikötő raktárában helyeztek el. Ezek lettek az U-24-ig számozott tengeralattjárók típuspéldányai. Elkészítették az U-25 és U-26 hajók részegységeit.

Az említett típushajók elkészültével lezárult a titkos fejlesztés időszaka. Hitler hatalmával megkezdődött minden fegyvernem egyre nyíltabb felfejlesztése. 1933-tól az antanthatalmak igyekeztek tárgyalóasztal mellett megoldani a problémát, a Népszövetség bevonásával. Eközben a britek kétoldalú szerződést kötöttek Németországgal, melyben megadták a jogot tengeralattjáró-flotta kiépítésére, melynek nagysága maximum 60 %-a lehet az angol állománynak. Cserébe a németek megígérték, hogy soha nem vetik be kereskedelmi hajók ellen tengeralattjáróikat. Betoldottak még egy olyan cikkelyt is, melynek értelmében rendkívüli esetben 1:1 lehet a két vízalatti hajóhad aránya. Ezzel a szerződéssel a német flotta kikerült a békeszerződés korlátozásai alól.

1935. június 15-én, három nappal az egyezmény aláírása előtt, vízre bocsátották az U-1-et, június 29-én pedig szolgálatba állt az első 12 német tengeralattjáró. Az ekkor kezdődő nagyarányú flotta programot csak egy dolog gátolta: a totális fegyverkezés miatt fellépő anyag- és erőforráshiány. Így a nehéz hadihajók száma az egyezményben meghatározott értéket meg sem tudta közelíteni. A haditengerészet fejlesztését nem is tartották sürgősnek, mivel a flotta parancsnoka, Raeder tengernagy Hitlertől azt az információt kapta, miszerint az Anglia elleni háborúra csak 1944-45-ben kerül sor. Emiatt csak a kevesebb erőforrást igénylő tengeralattjárókat fejlesztették. Itt hamarosan túllépték az engedélyezett 60 %-ot s közeledtek az angolokkal való paritáshoz. 1937-ben a németek már három tengeralattjáró-flottával rendelkeztek, melyeket a szokástól eltérően nem számoztak, hanem nevekkal jelöltek: *Weddigen*, *Saltzwedel*, *Lohs*. E nevek tulajdonosai első világháborús búvárhajó-parancsnokok voltak, s a névválasztás sejtetni engedte a tengeralattjáró-flotta valódi feladatát. Az 1938-39. évi hadgyakorlatok alapján Dönitz – a felszínalatti erők parancsnoka – és törzse arra a következtetésre jutott, hogy 300 tengeralattjáróval térdre kényszerítheti Angliát. Bár 1939-re a német flotta ereje ötszöröse lett az 1932. évinek, nem rendelkezett a grandiózus terveknek megfelelő létszámú

tengeralattjáróval. 1939-re csupán 57 tengeralattjárót – közülük mindössze 22 alkalmas óceáni hadműveletekre – állítottak szolgálatba. A világháború későbbi legjelentősebb tengeralattjáró-flottája a koalíciók flottái között 1939-ben az utolsó helyen állt, hgy aztán később annál nagyobb lendülettel hozza be lemaradását.

Felhasznált irodalom

P. H. Freyer: Halál a tengereken. Bp., Zrínyi-Kossuth, 1975.

Sz. G. Gorskov: Az állam tengeri hatalma. Bp., Zrínyi, 1983.

Winston S. Churchill: A második világháborút. Bp., 1989.

Paul Kennedy: Nagyhatalmak tündöklése és bukása. Bp., Akadémiai, 1992.

A *Bismarck* 1941 májusában kifut utolsó útjára

Nagy Tamás

„A szovjethatalom megátalkodott ellenségei”**Katyn, Mednoje, Pjatyihatki****Bevezetés**

Még azon a napon, amikor a szovjet Vörös Hadsereg betartotta a Molotov–Ribbentrop paktumhoz csatolt titkosított jegyzőkönyv 2. pontját,¹ és megtámadta Lengyelország keleti határait – szeptember 17-én – a három katlanba zárt lengyel hadsereg az új agresszorral szemben beszüntette az egyenlőtlen küzdelmet. Ekkor Von Schulenberg, a moszkvai német követ már tizenhatodik napja hiába ágált a Kremlben, hogy a Szovjetuniót a szerződés feltételeire kötelezze. Sztálin csak akkor állt friss szövetségese oldalára, amikor a német hadsereg már mélyen behatolt a paktum által orosz érdekszférának tekintett területekre.² Éppen a németek ellen eredményesen védekező lwówi [németül *Lemberg*, oroszul *L'vov*, ukránul *L'viv*] körzet Władysław Langer parancsnok vezetésével az oroszoknak adta meg magát. A lengyel kormány elmenekült, anélkül hogy a szovjet támadás után jogilag tisztázta volna a két ország viszonyát. A németekkel szemben Varsó szeptember 27-én, Modlin 28-án adta meg magát; a kisebb összecsapások október 1-ig befejeződtek.³ A két győztes szeptember 28-án, Ribbentrop második moszkvai útja alkalmával, határ- és barátsági szerződést kötött, amelyben néhány határkorrekcióval az első megállapodás területi felosztását hajtották végre. A Második Lengyel Köztársaság területéből Németország 92 000 km²-t szerzett meg, 96 000 km²-en szervezte meg a Lengyel Főkormányzóságot. Belorusszia (102 000 km²) és Ukrajna (88 000 km²) jogán a Szovjetunió 190 000 km²-rel gyarapodott, és a második szerződés – néhány területi engedmény fejében –, szabad rendelkezést biztosított számára Litvániában.⁴ A lengyel háború – amellett, hogy kirobbantotta a második világháborút – a két szerződéssel döntő mértékben megváltoztatta a Balti-tenger vidékének területi viszonyait. A Szovjetunió fegyverrel (Finnország) és a politikai erőszak számos eszközével (Észtország, Lettország, Litvánia és – Besszarábia kapcsán – Románia) egy éven belül biztosította uralmát a Molotov–Ribbentrop paktum kijelölte érdekszférában.⁵

A négy hétig tartó háborúban 200 000 lengyel esett el, 600 000 katona került német, megközelítőleg 250 000 orosz hadifogságba. Molotov október 31-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa ülészakán tartott előadása szerint a Vörös Hadsereg az „egynapos harcban” rendkívül nagy mennyiségű hadianyagot zsákmányolt.⁶ Az orosz hadifogságba került katonák sorsát – túl a sztálini rendszer embertelenségén – két tény határozta meg: 1. szeptember 17-én a fejjetlenül intézkedő lengyel kormány a szovjet agressziót *követően nem tisztázta a két állam jogi helyzetét*; 2. így a Szovjetunió sem tekintette *magát hadiállapotban lévőnek* Lengyelországgal, – a moszkvai verzió szerint – csupán a keleti lengyel területek orosz, belorusz és ukrán lakosságát védte meg a veszélyesen előrenyomuló német hadsereggel szemben.⁷ Így a megszállt területen elfogott lengyel katonákat nem hadifogolynak tekintették, hanem ellenforradalmi személyeknek, „...*akiket fegyverrel a kézben a Szovjetunió területén fogtak el*”.⁸ Ily módon a fogságba esettek az NKVD (Narodnij Komisszariat Vnutrennih Gyel), a belügyi [belbiztonsági] népbiztosság karmai közé kerültek. Sztálin egyenruhás terroristái a kb. 180

000 főnyi legénységi-tiszthelyettesi állománnyal kevéssé vesződtek: 46 000-t szabadon bocsátottak, több mint 180 000-et a Szovjetunióba deportáltak. A nagyjából 9500-10 000 főnyi tisztí állományt, valamint a megszálláskor fogságba esett határőröket, csendőröket, rendőröket októberben 138 tranzitállomáson, majd novemberben három nagy hadifogolytáborban helyezték el.⁹

A népiítés kronológiája

1939. november: A 14 500-14 800 lengyelt Kozelszkben (*Kozielszk*), Sztarobelszkben (*Sztarobielszk*) és Osztaskovban helyezték el. Mindhárom helyen az egykori kolostort alakították át hadifogolytáborrá. Kozelszk Tulától délnyugatra, a Tula–Szmolenszk vasútvonal mentén fekszik. Itt mintegy ötezer foglyot őriztek: tiszteket, tábori lelkészeket, több mint húsz egyetemi tanárt, többszáz jogászt, orvost, tanárt, tanítót, írókat és újságírókat. (A hadifogságba esett lengyel tisztikar fele része nem hivatásos, hanem tartalékos tisztből állt.) Sztarobelszk Ukrajna keleti részén, Harkovtól délkeletre található, csak egy vasúti szárnyvonal köti össze az orosz–ukrán határon lévő Urazovóval. A kapitulációs okmány ellenére ide kerültek Lwów védői. Mellettük tisztek, tábori lelkészek, hatszáz pilóta, tudósok, közéleti személyiségek, értelmiségiek laktak a táborban – kb. négyezren. Osztaskov az egykori Kalinyintől (*Tver*) 180 kilométerrel nyugatra, a Bologoje–Velikije Luki vasútvonal mellett, a Szeliger-tó egyik szigetén fekszik. A táborban négyszáz tisztet őriztek, a katonai bíróságok tagjait, katolikus lelkészeket, rendőröket, csendőröket és határőröket.¹⁰

1939. december: Karácsony előtt mindhárom táborból elszállították a kb. kétszáz tábori lelkészt.¹¹ További sorsuk ismeretlen, ám kizártnak tekinthető, hogy megérték volna az 1940. évet.

1940. március 5.: Az Összövetségi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága (Szk[b]P KB) határozatot hoz nagyjából 25 000 – 97 százalékban lengyel nemzetiségű – személy halálra ítéltetéséről és kivégzéséről.¹² A likvidálandók közül 14 700 fő „...lengyel tiszt, hivatalnok, földbirtokos, rendőr, felderítő, csendőr, telepes¹³ és börtönőr” – a három tábor foglyai –; 11 000 fő pedig Nyugat-Ukrajna és Belorusszia börtöneiben található „ellenforradalmi kém, és diverzáns szervezetek tagjai, volt földbirtokos, gyáros, volt lengyel tiszt, hivatalnok, szökevény. (Őket az NKVD az elfoglalt lengyel területeken tartóztatta le.) ... Mindannyian a szovjethatalom megátalkodott ellenségei, telve a szovjet rendszer iránti gyűlölettel.” – „Az ügyet a letartóztatottak beidézése, vád előterjesztése, a nyomozást és a vádiratot lezáró határozat nélkül ...vizsgálják ki.” A démoni tervet Lavrentij Berija, a Szovjetunió belügyi népbiztosa terjesztette a Központi Bizottság elé, az előterjesztés alapján az ő neve mellett Sztálin, Vorosilov, Molotov és Mikojan aláírásai is olvashatók.¹⁴

1940. március 8.: Tizennégy tisztet elszállítottak Kozelszkből, és egy kivételével valamennyit kivégezték.

1940. április 3–4.5.: Megkezdődik – sorrendben – a kozelszki, osztaskovi és sztarobelszki táborok felszámolása. A foglyok úgy tudták, hogy a németeknek adják át őket. Május 12-én az utolsó fogoly is elhagyta Kozelszket és Sztarobelszket, négy nappal később pedig Osztaskovot is. A kozelszki foglyokat – miután hastífusz és kolera ellen beoltották őket – az ún. Sztolipin-teherkocsikba (ablaka nincs, csak a mennyezetén egy kis szellőző-berendezés) vagonozták, és a tizennégy menetoszlop északnyugat, Szmolenszk, felé indult el. Gnyezdovo

vasúti csomópontban a foglyokat lemeszelt ablakú autóbuszba szállították át, és az innen három kilométerre lévő katyni erdőben 4421 személyt¹⁵ – az NKVD hagyományos módszerével – hátulról agyonlőtték. A lengyelek kivégzése sebtében történt, értéktárgyaik és egyéb holmijuk elvételével kevéssé vesződtek. Az ellenállókat „cseskista módon” (a hátracsavart kezét a nyakkal összefűzve) megkötözték, egy-két esetben az agyonlőttet a négyágú szovjet szuronyal még megdöfködték. Az osztaskovi táborból a menetoszlopok Bologoje felé indultak útnak, és a 6311 halottat a kivégzések után a „Tver melletti Mednojében” földeltek el. A sztrobelszki foglyok elszállításáról mit sem tudunk, ám a 3820 kivégzett maradványait néhány évvel ezelőtt a „Harkov melletti Pjatyihatkiban”¹⁶ találták meg. A kivégzéseket április 4. és május 19. között hajtották végre. Ezzel egy időben a szintén halálra szánt lengyel letartóztatottakból 7305 főt a nyugati börtönökben és táborokban likvidáltak. Mindösszesen 21 587 személyt lőttek agyon.¹⁷

Kozelszkból 245, Sztrobelszkból 79, míg Osztaskovból 124 (összesen: 448) foglyot nem a halálvonatok szállítottak el. Életüket különböző – és pontosan máig nem kivizsgált – okok alapján megőrizték. Többségükről feltételezték, hogy hajlandóak lesznek együttműködni a szovjet rendszerrel. (Ebben nem is csalódtak, hiszen a túlélők az 1941 ősztől szerveződő Népi Hadsereg magját képezték.) Ezeket a foglyokat a Kaluga környékén levő Pavliscevsz Borba, utóbb onnan a Vologda melletti Grjazovecbe szállították.

A 449. túlélőt, Stanisław Swianiewicz közgazdászprofesszort sorstársaival együtt április 29-én indították útnak Kozelszkból Szmolenszk felé. Csak feltételezni lehet mi okból¹⁸ másnap Gnyezdovóban leszállították a vonatról. A professzor túlélte a szovjet börtönöket, Nyugatra menekült, vallomást tett és megírta a visszaemlékezését.¹⁹ Katyn legfontosabb feldolgozásának megdöbbentő ténye, hogy Swianiewicz a tömegsírok 1943. évi felfedezéséig nem is sejtette, mi történt bajtársaival.

A felfedezés, tagadás és belsmerés kronológiája

1940. október: Zygmunt Berling és túlélő tisztársai Moszkvában Berija és Merkulov NKVD-vezetők vendégei. Először kerül szóba egy Szovjetunióban szerveződő, németellenes lengyel hadsereg felállításának terve. A visszaemlékezések szerint, amikor a lengyelek felvetették adekvát ötletüket – miszerint a felállítandó hadsereg tisztjeit a hadifoglyokból toborozzák –, Merkulov elszólta magát: *„Nem ők már nincsenek. Súlyos hibát követtünk el velük kapcsolatban.”* Elsőízben ekkor ismerik el a szörnyű bűntettet, a következő vallomásra fél évszázadot kell várni...²⁰

1941. június 22.: A Harmadik Birodalom a Barbarossa-hadművelet keretében megtámadja minapi szövetségesét; megkezdődik a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja. Osztaskov vidéke kivételével huzamos ideig megszállják Ukrajna és Oroszország azon területeit, ahol másfél évvel korábban a lengyel hadifoglyokat őrizték és kivégezték. 1941. július 30-án Władisław Sikorski tábornok és Majszki szovjet követ megkötí a szovjet–lengyel egyezményt. Ez az 1939-ben – többek között – Lengyelország felosztásáról határozott szovjet–német szerződés revíziója. Az egyezmény „amnesztiát” adott a Szovjetunióban fogva tartott lengyeleknek – mintha azok bűnözők lennének... Két héttel később (augusztus 14-én) a megállapodás kiegészül a katonai egyezménnyel, amely lehetővé teszi lengyel hadsereg felállítását a Szovjetunióban. A „Szovjetunióban tartózkodó” lengyel katonák toborzására József Czapski

lovaskapitány (egykori sztrobelszki fogoly) országszerte fogadóállomásokat szervez, amelyekbe özőnlenek a lengyelek – csak tiszt nem érkezik egyetlenegy sem...

1941. december 3.: A Kremlben Sztálin vendége – a KGB lubljankai börtönéből szabadult, a lengyel hadsereget szervező – Anders tábornok és Sikorski emigráns miniszterelnök. Amikor a lengyel tisztok hollétéről érdeklődtek, Sztálin az „elszöktek Mandzsúriába” (!?) választ adta. Ettől kezdve a szovjetek a legképtelenebb mendemondákkal hitegették a még mindig gyanútlan lengyeleket. Kolima, Ferenc József-föld és néhány hasonló képtelenség után, Sztálin és Andersék 1942. márciusi újabb találkozásán a főtitkár új magyarázattal szolgált: *„Lehetséges, hogy a németek által elfoglalt területeken lévő táborokban vannak vagy szétszéledtek.”* Íme, ekkor született meg az a verzió, amelyhez az oroszok eztán fél évszázadig indulatosan és göröcsően ragaszkodtak.²¹

1942. április: A kirovi fogadóállomáson jelentkezett Swianiewicz, aki nyolcéves száműzetését töltötte a Komi ASzSZK-ban. Nagy nehezen kijuttatták a Szovjetunióból, ám vallo-mása – amelyben külön hangsúlyozta, hogy Kozelszkből a foglyokat nem keletre, hanem nyugatra szállították – nem kapott jelentőségét megillető figyelmet.

1942 őszén a Szmolenszk környéki vasúti építkezéseken dolgozó lengyel brigádok a helyi lakosok elejtett szavaiból értesülnek a kатыни erdő Koszgori nevű területén néhány évvel korábban elkövetett kivégzésekről. A fiatal fenyőerdőben kiástak egy halmot, és egy lengyel egyenruhás katona földi maradványait találták benne. Beállt a tél, a sírt behantolták és megjelölték.²²

1943 tavaszán a szmolenszki német hatóságok Gerhard Buhtz törvényszéki orvosprofesszor vezette szakértő bizottságot bíztak meg a kатыни tömegsírok exhumálására. A német meg-szállás előtt az NKVD tulajdonát képező kатыни erdőben – a népbiztosság üdülője (!) közelében – nyolc, egyenként 28×16 méteres, tömegsír tártak fel. Az ásatások nyomán kiderült, hogy az erdő már a húszas-harmincas években is számtalan kivégzés színhelyét szolgált. A bomlófélben lévő halottak több rétegben, úgy összesajtoltva kerültek napvilágra, hogy a maradványokat gyakran csak ásóval és kapával lehetett egymástól elválasztani.²³ A fiatal fenyőerdő fáin nagyjából három évesek voltak, amelyből egyértelműen következett, hogy a merényletet a német-szovjet háború előtt követték el.

Április 13-án a berlini rádió bejelentette a Szovjetunió 1940 tavaszán elkövetett kатыни gáztettét. Tudván az eltűnt lengyel hadifoglyok számáról, kezdettől fogva tíz-tizenkétezer tetemről beszéltek, és Kатыниban ennyit is kerestek. Bár a lengyel nyelvű varsói lap szinte azonnal közölni kezdte az azonosított holttestek névsorát, fücsa módon a lengyelek nem hittek a német híradásoknak.

Április 15-én a moszkvai rádió bejelentette, hogy a Kатыниban talált lengyel tisztok 1941 nyarán, a német támadás idején, a Szmolenszk környéki építkezéseken dolgoztak, így kerültek német fogságba. A fasiszták az akkor elkövetett népirtás bűnét próbálják a közismerten humanus moszkvai bolsevik kormányra hárítani. A kölcsönös vádaskodás után a németek

április 16-án, a lengyelek egy nappal később, Genfben felkérték a Nemzetközi Vöröskeresztet a szörnyű bűntény kivizsgálására. Április 20-án Sikorski emigráns kormánya petícióban követelte, hogy a Szovjetunió tisztázza magát, mire 26-án Moszkva megszakította a diplomáciai kapcsolatot a londoni lengyelekkel, arra hivatkozva, hogy együtt működnek Hitlerrel a szövetségesek ellen.²⁴

Április 25-én a Nemzetközi Vöröskereszt – tekintettel a szovjetek tiltakozására – visszatartotta a lengyelek és németek közös kérését. Ezután a németek nemzetközi bizottságot hívtak össze a baráti és semleges országokból, illetve engedélyezték a lengyel Vöröskereszt és a londoni lengyel kormány szakértőinek részvételét a feltárásoknál. A lengyel emigráns kormány nem fogadta el a meghívást. A Lengyel Vöröskereszt öt héten át (június 3-ig), a tizenegy törvényszéki orvos, köztük Orsós Ferenc professzor Budapestről, április 28–30. között három napig dolgozott Katynban. A vizsgálat nyilvánvaló eredménye: az áldozatokat *1940 tavaszán* gyilkolták meg. (A rothadó agyvelő felszínén lerakódott kalcium mennyisége bizonyult döntő bizonyítéknak.) A Lengyel Vöröskereszt azonosította az áldozatokat. A zsebekből személyes és értéktárgyak tömkelege, valamint többszáz szovjet újság került elő. A 4143 feltárt holttest végzetét ugyanolyan típusú, 7,65 mm kaliberű német gyártmányú lövedék okozta, amelyeket a húszas évek végén exportáltak a Szovjetunióba, Lengyelországba és a balti államokba. A hőség és a közelgő front miatt félbeszakították az exhumálást, a nyolcadik tömegsír néhány száza becsült áldozatát már nem ásták ki. A maradványokat visszatemették és a helyszínt megjelölték. Feltételezésük szerint a katyni halottak száma 4400. (Ma már tudjuk, hogy ez a becslés megfelelt a valóságnak.) A lengyelek adata nem tetszett a németeknek, hiszen ők több mint tízezer hulláról beszéltek. Keresgéltek még az erdőben, próbálták meggyőzni a lengyeleket, „végül be kellett érniük ennyivel...”²⁵

1943-ban Sikorski, majd titokzatos júliusi halála után, Mikolajczyk emigráns kormánya mindent megtett, hogy a katyni gázettőről pontosan tájékoztassa a szövetséges országokat. Így naplójegyzeteket, jegyzőkönyveket adtak át az illetékes kormányoknak. Semmiféle eredményt nem értek el: Nagy-Britannia érdektelennek és kétszínűnek, Amerika cinikusnak mutatkozott.²⁶

1943 decemberében a Vörös Hadsereg felszabadította Katyn területét. Még a tél folyamán,

1944. január 16–23. között, két – kizárólag szovjet közéleti személyiségekből illetve szakértőkből álló – „szaktekinélynek örvendő” Különleges Bizottság vizsgálta meg hóbanfagyban Koszgori környékét.²⁷ Közleményükben átvették a német becslést! Így szerintük a 11 000 hadifoglyot 1941 szeptember-októberében egy itt állomásozó német munkás zászlóalj gyilkolta meg. 1943-ban a németek saját bűntényüket próbálták propagandacélokra felhasználni a szovjetek ellen, ezért ötszáz szovjet hadifogollyal kiásatták a sírokat; az *1941 utánra* utaló bizonyítékokat korábbiakra cserélték, majd a foglyokat likvidálták. (Az újabb tömeggyilkossággal a szovjetek a továbbiakban egyáltalán nem foglalkoztak...) A szovjet verzió szerint 925 újabb áldozatot exhumáltak, ezekről azonban semmiféle adatot sem közöltek... (Kik lehettek ezek? A német–lengyel kutatás alig háromszáz halottat nem dolgozott fel. A jelenlévő szövetséges képviselőknek feltűnt a csekista csomózás; illetve, hogy a hullákon nem tisztí, hanem közlegényi egyenruha volt, ezzel azonban senki sem foglalkozott. Jerzewski szerint az 1941 nyarán a németek elől menekülő NKVD módszeres takarításának áldozatait használhatták fel.)²⁸

A szövetséges felek – a cáfoló nyilatkozatok figyelembevétele nélkül – elfogadták a szovjet álláspontot. A szovjetek hamarosan elnémították a valóságos eseményekről 1943-ban a németeknek nyilatkozó szemtanúkat. (Parfénij Kiselev kolhozparaszt – eltűnt 1943 decemberében; Ivan Krovoszercsev kovácsmestert – 1947 októberében London külvárosában fel-

akasztva találták.) Marko bolgár és Hajek szlovák professzor a „szovjet felszabadítás” után visszavonták 1943-ban tett nyilatkozatukat.

1944-ben a bizonyítéknak szánt katyni dokumentumok egy része nem került az angol-szász országokba, hanem Dr. Jan Z. Robel vezetésével tanulmányozták a krakkói Törvényszéki Szakértői és Kriminálisztikai Intézetben. A szovjet megszállás előtt ezek az anyagok nem semmisültek meg Radebeul vasútállomáson – amint azt korábban feltételezték²⁹ –, hiszen 1991 áprilisában előkerültek!³⁰

1946. február 13-án és 14-én a Nürnbergi Nemzetközi Hadbírószágon Pokrovszkij szovjet ügyész vádat emelt Németország ellen a katyni büntett ügyében. A lengyel kormány a perben *nem vett részt*. A szövetséges kormányok birtokolta dokumentumokat *nem vették elő*. Megjelent viszont a szovjet verzió szerint a gyilkosságot elkövető 537. számú Wehrmacht-egység parancsnoka, Ahrens ezredes (1941-ben alezredes), aki bebizonyította, hogy az említett zászlóalj *katonai híradós* osztály volt, és nem *büntetőosztág*. A nürnbergi bíróság július 1-3. között tárgyalta a katyni ügyet, és Roman Rudenko szovjet ügyész újabb kísérlete (és a később ezt állító szovjet dokumentumok) ellenére,³¹ a szeptember 30. – október 1-jei ítéletben Katynt meg sem említették. Így megválaszolatlan maradt a kérdés: ha nem a németek, akkor kik követték el a gyilkosságokat?

A világháború után Katynban kis teret alakítottak ki, ahová emlékmű épült a következő felirattal: *„Itt lengyel hadifogoly tisztak nyugsznak, akiket 1941 őszén a német fasiszta megszállók bestiális módon halálra kínoztak.”*³²

1946. március 26-án a varsói kormány megbízásából a katyni témát kutató Roman Martini krakkói ügyészt a saját lakásában két fiatal meggyilkolta.³³

1951-ben a hidegháború és a koreai háború hatására (amerikai hadifoglyok koreai fog-ságban, míg a szovjet propaganda amerikai tömegmészárlásokról beszél) az Egyesült Államok előveszi a katyni ügyet. 1952. december 22-én a képviselőház különbizottsága megállapította, hogy Katyért egyértelműen a Szovjetunió a felelős. Keleten rögtön megkezdődik a tiltakozó hadjárat.

1959-ben – Selipin KGB-elnök utasítására – sok iratot megsemmisítettek.

1961-ben, az SzKP XXII. pártkongresszusa az újabb desztalinizáció mérföldköve. Úgy tűnik, Nyikita Hruscsov felajánlotta Gomulkaéknak a katyni dosszié felnyitását, ám a lengyel társadalom jó közérzetének megóvása érdekében, a pártállami apparátus erre nem tartott igényt.³⁴

1971-ben Fitzgibbon műve tisztába teszi az angol közvélemény lelkiismeretét. (Lásd a *Katyn historiográfiája* című fejezetünkben a ... oldalon.) A szovjet diplomácia derekas tiltakozása ellenére³⁵ az angol parlament felsőháza Katyn kivizsgálására szólította fel az ENSZ-t. Négyévi huzavona után

1976-ban London nyugati részén obeliszkszerű emlékművet emeltek az orosz hadifog-ságban „eltűnt” lengyel hadifoglyoknak. A rávéssett szöveg megalkuvó megfogalmazása miatt félreérthetőnek bizonyult. A következő években Torontóban, Johannesburgban és az Egyesült Államokban állítottak Katyn-emlékműveket. Az 1981 tavaszán a varsói katonai temető jelképes katyni sírján elhelyezett hatalmas szürke gránitkeresztet két hónappal később az állambizton-sági szervek az éjszaka leple alatt eltávolították.³⁶

1980-ban, a negyvenedik évfordulón a Nyugaton élő szovjet polgárjogi aktivisták közöl-ték a lengyel közvéleménnyel, hogy *„közülünk senki nem feledkezett meg ... arról a felelősségről,*

amelyet országunk visel a katyni büntényért...” A levélben várt hivatalos beismerésre azonban sokat kellett várni. Még

„1989-ben is azt állították a legnevesebb szovjet tudósok ..., hogy *a katyni ügy a náci propaganda műve*”.³⁷ Az ugyanekkor készült központi bizottsági Feljegyzés már javasolta, hogy „célszerű volna megmondani, mi is történt valójában”.³⁸ Miután J. Zyto későbbi lengyel főügyész ez év október 9-én felkérte erre A. Szuhajev szovjet legfőbb ügyészt, lassan elkezdődött a dokumentumok felkutatása.³⁹

1990. április 13-án, Wojciech Jaruzelski lengyel államfő moszkvai utazása kapcsán a TaSzSz hivatalos közleményében elismerte, hogy 1940-ben a lengyel tiszteket az NKVD utasítására végezték ki.

1991 júliusában és augusztusában a szovjet hatóságok engedélyt adtak, hogy a gyilkosságok feltételezett másik két helyszínén, Harkov és Tver mellett, lengyel szakértők részleges exhumálást végezzenek. A rövid kutatás már az első napokban a várt eredményt hozta.⁴⁰

1992. október 14-én R. Pichoj professzor, az orosz Állami Archívum Bizottság elnöke – Borisz Jelcin köztársasági elnök megbízásából – Varsóban átadta Lech Walesa köztársasági elnöknek azokat a dokumentumokat, amelyek bebizonyítják, hogy a katyni tömegmészárlást szovjet parthatározat alapján követték el.⁴¹ Ekkorra a Szovjetunió Katonai Főügyészsége már százötven egykori NKVD-funkcionáriusról tudta, hogy részt vett a kivégzések megszervezésében vagy végrehajtásában.⁴²

Felelősség

Katyn történetének, az események körülményeinek vizsgálatakor szinte valamennyi szakirodalom foglalkozik a felelősség kérdésével. Ez szorosan összefügg az okok vizsgálatával is. A gaztott elkövetésének és elhallgatásának (illetve a németekre hárításának) felelősségét feltétlenül ketté kell választanunk.

1. A lengyel hadifoglyok sorsának „végleges megoldásában” a szovjet állam diktátorának, Joszif Visszarionovics Dzsugasvili Sztálinnak elsődleges szerepe kétségtelennek tűnik.⁴³ Az ítéletet előterjesztő Berija és az NKVD csupán az ördögi terv precíz, gondos kivitelezői voltak. A sztálini diktatúrában nem okozhatott különösebb problémát tizenegynéhányezer lengyel hadifogoly sorsa. Stanisław Jankowski és Kun Miklós⁴⁴ számos adalékkal gazdagították a *miért?* lehetséges magyarázatát.

Eszerint Sztálin közismert polonofóbiája fontos lépés Katyn felé. Hadügyi népbiztosként 1920–21 telén éppen Lwów környékén boldogította a szovjet-orosz Vörös Hadsereg amúgy sem önfeledt csapatait, amelyek csatát és háborút vesztek a lengyelekkel szemben. Lengyelország nem lett a moszkvai eszme közvetítője Nyugat felé,⁴⁵ és ez, valamint az 1921. március 18-án Rigában megkötött – az oroszokra nézve szégyenteljes – béke⁴⁶ megbocsáthatatlanná vált Sztálin számára. A harmincas években a Moszkvában élő lengyel kommunista diaszpórát „teljesen lefejezte” és összesen kb. 30 000 fővel tisztogatta meg. Az 1939. őszi offenzíva idején 1,2 millió lengyelt deportáltak.⁴⁷

Túl a gyűlöleten a lengyel tisztek adminisztratív problémát is jelentettek. 1939–40 telén az NKVD és Gestapo-vezetők jó néhány „tapasztalatcserét” folytattak Krakkóban és Zakopánében. A moszkvai szándék ellenére a németek nem vették át a lengyel hadifoglyokat, így azok sorsáról „kénytelen volt” a Szovjetunió gondoskodni. Másrészt a balti államokban

rendezett tisztogatás rengeteg üres helyet igényelt a szovjet börtönökben és koncentrációs táborokban. Az áldozatok egyharmada hivatásos tiszt, nagyjából egyharmada tartalékos tiszt (az értelmiség), megint egyharmada csendőr, rendőr, egyéb volt.⁴⁸ A lengyel értelmiség likvidálása Sztálin polonofóbiáját igazolhatja. Számára az ő létezésük felesleges volt, sőt káros. Ugyanezt mondhatjuk el a fogságba került hivatásos tisztokról is. Egy, a későbbiekben szerveződő lengyel hadsereg az 1939-es határokért szállna harcba, és ebben mindenképpen a Szovjetunió (és Németország) lenne az ellenfele. Teljességgel nem kizárható, hogy a „végleges megoldás” is szóba került a zakopánéi tanácskozásokon, és hogy a kérdésben a két fél között érdekezésszerűség mutatkozott.⁴⁹

A tragédiáért közvetett felelősség terheli a lengyel politikai és katonai elitet is. A Szovjetunióval nem tisztázták a hadi viszonyt. 1939. szeptember 17-én Edward Rydz-Smigły marsall általános direktívája a feltétel nélküli megadásra vonatkozott, pedig a katonaság illegálisnak vonulhatott volna. Az emigráns lengyel kormány és friss szövetségesei semmit sem tettek a lengyel hadifoglyok érdekében, pedig a Szovjetunió emberiségellenes bűnei Varsóban, Londonban és Párizsban egyaránt ismertek voltak.⁵⁰

2. A bűntény elhallgatásában is elsősorban a szovjet kormány volt érdekelt. A németeknek a keleti fronton elkövetett kegyetlenségei lehetővé tették, hogy a Sztálin megfogalmazta „felelősség-áthárítás” megemészthető legyen. Jerzewski két fejezetcíme és azok tartalma világosan mutatja, hogy Katyń elhallgatásában és feltárásában a napi politika volt a meghatározó tényező. A szövetséges felek – az Egyesült Államok és Anglia – sokkal inkább rá voltak szorulva a Szovjetunió katonai áldozatára, semmint párezer lengyel tisztért „kiverjék a balhét”.⁵¹ 1943–44-ben más idők jártak. Churchill, a lengyel ügy bajnoka, intette Sikorskit, hogy Katyńért feleslegesen protestál, mert ezzel a halottakat nem támaszthatja fel. Teheránban Rooseveltnek kifejezetten tetszett Sztálin azon terve, mely szerint ötvenezer német tisztet küld a halálba a náci kegyetlenségek viszonzásául.

Mire a hidegháború viszonyainak köszönhetően az angolszászok éleslátásukat „a katyíni erdőben” is visszanyerték, a szorosabbra fűzött lengyel–szovjet kapcsolatok tették lehetetlenné a valódi bűnösök megnevezését. Mivel a moszkovita irányzat nem bírt meggyőző társadalmi alappal Lengyelországban, Hruscsov ajánlatát visszautasították. Így csak a nyolcvanas évek végének nagy kelet-közép-európai fordulata nyitotta fel a Katyń-dossziét. És még mindig a politika: valószínűleg ehhez az is kellett, hogy Jelcin Gorbacsovot még rosszabb helyzetbe akarta hozni.⁵²

Érdekes módon a tömegsírok feltárásáért ténylegesen és képletesen a náci Németország tette meg a legtöbbet. Ez nem csupán saját felelősségük tisztázása érdekében történt. Sztálingrád után a goebbelsi propaganda kapva kapott Katyńért, hogy ezzel megbonthassa a szövetségesek egységét. (Azonban semmiféle adat nem utal arra, hogy bármiféle kapcsolat lenne az 1939–40. évi zakopánéi tanácskozások és a tömegsírok három évvel későbbi német felfedezése között.)

Helyszínek

Katyń történetéről – a rendelkezésünkre álló irodalom és írott forrás alapján – számottevő újdonságokat aligha közölhetünk. Egyik legfontosabb feladatunknak a helyszínek pontos meghatározását tekintettük: *kiket, hol* gyilkoltak meg és *hová* temettek? Ennek vizsgálata azért szükségeszerű, mert Katyń neve rész-egész felcserélésen alapulva az egész népirtás metonímiájá-

vá vált (illetve azzá tették), hiszen a legutóbbi időkig nem ismerhettük a másik két helyszínt. Másrészt a végtelen orosz pusztákon még a Katyínal foglalkozó szerzők is rendszeresen eltévednek, így a földrajzi lokalizáció (a nagyobb, ismertebb helységhez viszonyítás) rendszerint pontatlan.⁵³ Katyín-térképünk elkészítését⁵⁴ indokoltta teszi, hogy az eddig megjelent irodalmakban ilyesmit nem találhatunk.

A gyilkosságokat nem csupán Katyínban követték el – ez már 1943-ban nyilvánvaló volt. A lengyelek több mint tízezer katonatisztet kerestek, és Katyínban „csak” négyezer-négyszáz halottat találtak. A túlélők vallomásai alapján határozták meg a három nagy lengyel hadifogolytábor. A földrajzi elhelyezkedésből nyilvánvalóan következett, hogy csak a kozelszkiekkal végeztek Katyínban, a sztarobelszki foglyokat valahol Kelet-Ukrajnában, az osztaskoviakat Oroszországban gyilkolták meg és földelték el. Láttuk, hogy a katóni erdő a szmolenszki NKVD „patinás” kivégzőhelye volt. Ennek analógiájára 1943-ban a németek Dergacsiban, Harkovtól északra, kezdték keresni a másik tömeggyilkosság áldozatait, de erre nem jutott idejük. Az 1944. évi szovjet „vizsgálat” azért vette át a német *álláspontot* (minden áldozat *Katyínban van*), mert ezzel eltörölhette a másik két tömegsírról kialakult – valós – álláspontot. Sokan sok helyen próbálták meg lokalizálni a két helyszínt. Dergacsi általában elfogadottá vált, bár Anton T. Rekulski próbálta megcáfolni.⁵⁵ Szerinte a sztarobelszki foglyokat – mivel őket nem szállították [*Ukrajna felé nem is szállíthatták! N. T.*] vasúton – a tábor környékén végezték ki és temették el. A „gyalogos Katyín” verziója – bár az 1977-ben éppen ott dolgozó lengyel munkásoknak köszönhetően népszerű álláspontnak bizonyult –, nem vált elfogadottá. Az 1991-ben végzett feltárás a „Harkov melletti Pjatyihatkiban”⁵⁶ találta meg a tömegsírokat, a helységet azonban a város környékén nem találtuk meg az atlaszokban. Sajnos, az erről beszámoló Jankowski is adós maradt a pontos lokalizációval. Ukrajna más részén, Dnyepetrovcszktól nyugatra, van egy Pjatyihatki –, ám figyelmeztetjük az olvasót, hogy ez túl messze van Harkovtól ahhoz, hogy a sírokat errefelé keresse! Mindenesetre a vasúti szállítást igazoló dokumentum hiánya⁵⁷ különös, hiszen Harkov *kétszázharminc kilométerre* van Sztarobelszktól. Ekkora távolságon 3820 foglyot egy hónapon keresztül a halálba „buszoztatni” aligha lehetett...

A halálra szánt osztaskovi foglyok útja a Moszkva–Szentpétervár vasútvonalon fekvő Bologoje állomásig ismert, ezért a 6311 rendbeli gyilkosság színhelyét és a sírokat *ennek környékén* feltételezték. 1991-ben a „Tver (régbben Kalinyin) melletti Mednojében” találták meg a sírokat. Jankowski a mednojei és pjatyihatki temetők mellett a *kalinyini és harkovi NKVD-épületek pincebörtöneit* jelölte meg a gyilkosságok színhelyeként. A problémát az azóta nyilvánosságra hozott belügyi dokumentumok sem oldották meg, hiszen Selepin 1959-ben Hruscsovhoz írt feljegyzése szerint a katóni erdő mellett egyértelműen a *másik két táborban* (Osztaskovban és Sztarobelszkbén) hajtották végre a gyilkosságokat.⁵⁸

Térképünkön külön jelzésekkel láttuk el a három hadifogolytábor, a túlélők börtöneit, a tömegsírokat és a gyilkosságok valamennyi bizonyított és feltételezett színhelyét.

Katyín historiológiája

A második világháború első nagyszabású tömeggyilkosságának történeti feldolgozását három tény határozta meg: – a Szovjetunió tagadása, hallgatása és elutasítása lehetetlenné tette a hiteles dokumentumok (és ezzel a valóság) pontos megismerését; – a keleti blokk országában (így Lengyelországban is) Katyín a tabu-témák közé tartozott; – a szabadabb Nyu-

gaton sem tudhattak többet, és tekintettel kellett lenniük „a nagy Szovjetunió” érzékenysé-
gére. Ahogy az lenni szokott, a kényszerű hallgatás hozzájárult, hogy Katyń folyamatosan az ér-
deklődés homlokterében maradjon.

Az 1944 elején végzett szovjet exhumálásról – ha szabad azt egyáltalán annak neveznünk – Nyugatra is csak a szigorúan cenzúrázott, a moszkvai álláspontot teljesen elfogadó írárok juthattak el. A hidegháború idején végre lehetővé vált, hogy – hosszú kálvária után – John Van Vliet ezredes, a német feltárás hiteles szemtanújának beszámolója publicitást nyerjen. A bulvárirodalomban jóformán minden szereplő megjelent, olyanok, akik nem kaptak halálos lövést, kimásztak a sírból vagy egy Katyńhoz közeli fogolytábor lakói voltak, és így tudtak meg részleteket... A későbbi években rengeteg Katyńnal foglalkozó írás született: Nyugaton újabb és újabb hiteles bizonyíték nélküli adatok a gyilkosságokról, Keleten ezek unos-untalan cáfolatai. Először 1948-ban a svéd *Dagens Nyheter* című svéd lap frissítette fel a témát. Ekkor merült fel először a minszki NKVD részvétele. Utóbb felmerült feltételezés szerint, ezeket – 1938-as állítólagos Sztálin-ellenzékeségük miatt – az elkerülhetetlen likvidálás előtti utolsó bevetésként használták Katyńban.⁵⁹ 1957-ben a nyugatnémet *7 Tage* című hetilap közölt egy dokumentumot a katyńi akció végrehajtásáról, de mire ez felkeltette egy angol történész, Louis Fitzgibbon figyelmét, már nem lelte meg az írat eredetijét. Fitzgibbon 1971 óta szá-
mos kötetet publikált a mészárlásról. 1974-ben Julius Epstein nevű amerikai tudós azt állí-
totta a *Die Welt*-ben megjelent cikkében, hogy a kínai kommunisták a jó testvéri viszony ide-
jén kaptak a szovjetektől egy „módszertani oktatófilmet” a tömeggyilkosság „művészetének”
tanulmányozásához, amely – így Epstein – a lengyel tisztok kiirtását tartalmazta. Minden-
esetre a Kínai Népköztársaság ennek a műnek a bemutatásával napjainkig adós maradt...

A nyugati emigrációban élő lengyelek is megszólaltak. Janusz K. Zawodny professzor tu-
dományos pályafutását a katyńi ügy feldolgozására áldozta. 1962-ben megjelent művét első-
számú forrásunk Katyń legjobb publikációjának tartja. 1976-ban jelent meg az egyetlen
gnyezdovói túlélő, Swianiewicz professzor naplószerű visszaemlékezése. Az első exhumálás
résztevője volt újságíróként Józef Maczkiewicz, aki összefoglalójával szintén gazdagította a
Katyń-irodalmat.⁶⁰

Leopold Jerzewski tanulmánya 1980-ban jelent meg lengyel nyelven szamizdat kiadásban
a varsói Globus Kiadónál, néhány évvel később orosz nyelven New Yorkban.⁶¹ Mivel – tu-
domásunk szerint – máig a *Katyń, 1940* az egyetlen nagyobb terjedelmű, magyar nyelven is
megjelent munka,⁶² az itthoni érdeklődők számára ez a legfontosabb szakirodalom. Kun
Miklós utószavában, az értékek hangsúlyozása mellett, jó érzékkel fűz kiegészítéseket
Jerzewski művéhez (az események szélesebb összefüggésbe ágyazása, Sztálin közeledése
Hitlerhez, polonofóbiája stb.). Szerény véleményünk szerint az 1990-es magyar kiadásakor
már tízéves munka a szerző (esetleg a kiadó) által tett kiegészítéseket – a téma „képlékeny”
volta, új adatok előkerülése miatt – feltétlenül igényelte volna. A stíluson uralkodó, érzelme-
ket felkorbácsoló célpesszimizmus („*Sohasem fogjuk megtudni, hogy egyes hadifoglyokat miért
nem lőttek agyon*”)⁶³ 1990-ben már semmiképpen sem volt aktuális, a kutatónak éppen a
változásokba vetett hit, az új adatok iránti optimista várakozás hangján kellett volna megszól-
lania.⁶⁴ A néhol előforduló egymásnak ellentmondó állításokat („*Végig Zarubin volt az első
ember a táborban* – és mindjárt utána: *csak 1940 márciusában váltotta fel egy NKVD-
ezredes*”)⁶⁵ feltétlenül korrigálni kellene. Túl Jerzewski művének nyilvánvaló erőnye in (az
adatok megbízhatósága; kritikus él a lengyelek felelősségével kapcsolatban; a gaztett hideg,
érzelmi felindulásoktól *általában* mentes leírása) legnagyobb érdeme, hogy mértéktartó fel-
tétélezései – az azóta nyilvánosság elé tárt tényekkel egybevetve – helyesnek bizonyultak.⁶⁶

Így a másik két helyszín lokalizálása pontos, a Robel-féle ládák megléte ma már valóság. (A helyszín problémájáról írt még Anton T. Rekulski [lásd a 12. oldalon], a ládák biztos helyre szállításáról Andrzej Korasewski⁶⁷.) A nyolcvanas években a lengyel közélet egyre nyíltabban követelte az úgy „rehabilitációját”, az újabb és újabb feldolgozások közül kiemelkedik az egyház gondozásában 1988-ban megjelent, a hivatalos lengyel politikára is döntő befolyást gyakorló „Katyn-brosúra”.⁶⁸ A szovjet dokumentumok 1992. őszi átadása Lengyelországnak és azok gyors kiadása vélhetőleg mind teljesebb történeti feldolgozások publikálását eredményezi.

Jerzewskivel áttérve a magyar nyelvű irodalomra, meglepetés nélkül tapasztalhatjuk, hogy a monumentális szovjet világháború-történet tizenkét kötetében említést sem tesz Katyínról.⁶⁹ A háborúról készült legátfogóbb magyar feldolgozás szerzője, Ránki György, művének harmadik kiadásában már megkockáztatta, hogy legalább a bizonytalanságnak, ám már majdnem a szovjet felelősségnek adjon hangot: *„A németek által propagandacélként feltárt lengyel katyni tömegsír ürügyén – körülményei ma sem ismertek teljességükben – olyan szovjetellenes kampányt indított, hogy a szovjet kormány megszakította a lengyel kormánnyal 1941-ben felvett kapcsolatot.”*⁷⁰ A szovjetek bűnét magyar nyelven először vélhetőleg A. J. P. Taylor 1988-ban megjelent munkája fedte fel, az angolszász történetést azonban mintha fél évszázaddal ezelőtti reméniscenciák vezetnék: *„Talán már sohasem lehetséges bizonyossággal megállapítani, hogy ki követte el a katyni gaztettet. Még ha, mint valószínűnek látszik, az oroszok voltak is, a 4000 halott már nem sokat nyomot a latban a németek meggyilkolta 6 000 000 lengyelhez képest.”*⁷¹ — Minősíthetetlen közömbösség. Taylor felfogása: a háborúnak vége, borítunk fátylat a múltra. Csak négyezret öltek meg, mert a németek ennyit tudtak – a szovjetek lejárására – a földből kikaparni, figyelmen kívül hagyva a tényt, hogy 1943-ban a berlini és varsói sajtó mindig a valóságnak jobban megfelelő tíz-tizenkétezer halottról beszélt. Nem megelégedve az emberiségellenes német bűnökről, Taylort a szovjet felszabadítás néhány velejárójára (malenkij robot, tömeges nemi erőszak, szabad rablás) is figyelmeztetni kell. Martin Roberts hibbant nagyvonalúsággal óvja meg az olvasót mindennemű adat közlésétől, Katyínról is csak elvéve tesz említést, az egyszer említett helységnév pedig be sem került a mutatóba.⁷² A világháború legújabb magyar nyelven megjelent nyugati népszerűsítő irodalma szintén megelégedik az eseményről.⁷³

Jerzewski tanulmányának megjelenését követően néhány magyar folyóiratban is hozzászóltak Katyí kérdéshöz.⁷⁴ A napvilágot látott szovjet dokumentumokból – a villámgyors lengyel kiadást felhasználva⁷⁵ – hamarosan magyar nyelven is megjelentek szemelvények.⁷⁶ Ezeket is felhasználta már Gosztynyi Péter a Vörös Hadseregről a közelmúltban kiadott nagy művében.⁷⁷ Mindazonáltal Katyí történetének igényes, korszerű magyar nyelvű feldolgozása még várat magára.

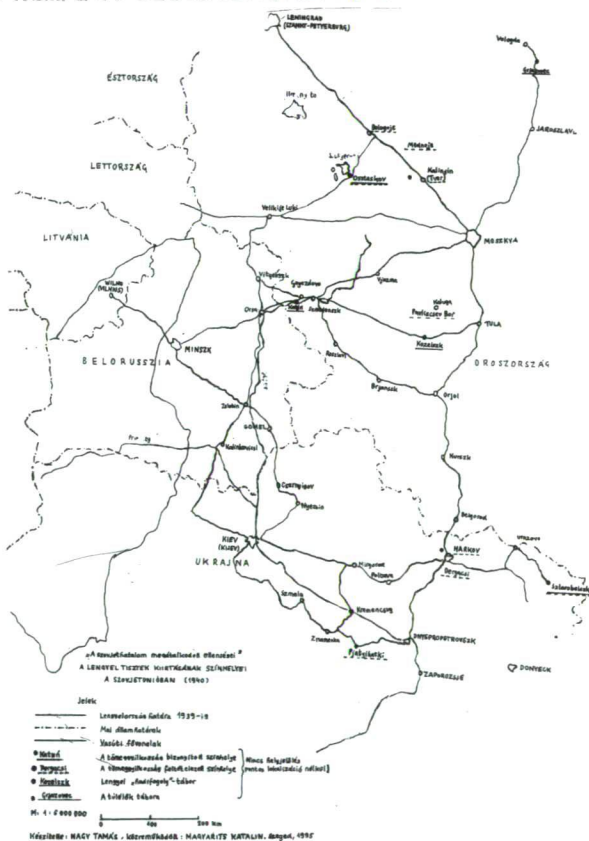
Jegyzetek

1. Titkos Kiegészítő Jegyzőkönyv a Németország és [a] Szovjetunió közötti Megnemtámadási Szerződéshez. in: The Great Powers and the Polish Question 1941–45. Published by the London School of Economics and Political Science. London, 1976. Edited by Antony Polonsky.
2. Dr. Pándi Lajos előadása, JATE BTK, Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék, 1995. március 20.; továbbá: Juhász Gyula: A lengyel kérdés a második világháborúban. in: História, 1993/5–6. 38–42. o. [A továbbiakban: Juhász.]

3. Kinder, Hermann – Hilgemann, Werner: SH atlasz. Világtörténelem. Rajzolta: Harald és Ruth Bokor. Bp., Springer-Verlag, 1994. [második, javított kiadás] 477. o. *[A továbbiakban: SH atlasz.]*
4. Lásd a 2. jegyzetet.
5. Roberts, Martin: Európa története. Az új barbárság kora? Bp., Akadémiai Kiadó, 1992. 298. o. *[A továbbiakban: Roberts.]; SH atlasz, 477. o.*
6. Jerzewski, Leopold: Katyń, 1940. Szekszárd, Babits Kiadó, 1990. 7. o. *[A továbbiakban: Jerzewski.]*
7. Lagzi István: Requiem a Katyńban legyilkolt lengyelekért. in: Forrás (24.) 1992. 4: 45. o. *[A továbbiakban: Lagzi.]*
8. Jerzewski, 7–8. o.
9. Jerzewski, 8. o.
10. Jerzewski, 9–11. o.
11. Szabó Lajos Mátyás: Katiny. Válogatás a lengyel Jelcin-dossziéból. *[A továbbiakban: Szabó.]* (Bevezető a Dokumentumokhoz *[a továbbiakban: Dokumentumok].*) in: Társadalmi Szemle, 1993. 6: 87. o.; illetve Jerzewski, 16. o.
12. 6. sz. dokumentum: [SzK(b)P] 1940. III. 5-i határozat. in: Dokumentumok, 89. o.
13. Olyan katonák, akik az első világ- és a lengyel-szovjetorosz háborúban szerzett érdemeikért kaptak földet Nyugat-Ukrajnában és Belorussziában. Erre nézve lásd: Dokumentumok, 89. o.
14. 9. sz. dokumentum: Berija feljegyzése Sztálin számára. in: Dokumentumok, 89–90. o.
15. Az adatokat Jerzewski alapján közöljük, az ettől eltérő információkat külön jelezzük. Az áldozatok pontos számára lásd: 10. sz. dokumentum: Selepin feljegyzése Hruscsovnak. in: Dokumentumok, 90–91. o.
16. Jankowski, Stanisław M.: Az idő mindenre fényt derít. in: Hitel, 1992. 3: 31. o. *[A továbbiakban: Jankowski.]*
17. Lásd a 15. jegyzetet.
18. Jerzewski, 18–19. o.
19. Swianiewicz, Stanisław: Katyń árnyékában. Paris, 1976. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: Jerzewski, 48. o.
20. Jerzewski, 20. o.
21. Szabó, 88. o.
22. Jerzewski, 23. o.
23. Képes Vasárnap, 1943. április 27.
24. Juhász, 42. o.
25. Jerzewski, 24–32. o.
26. Jankowski, 31. o.
27. 14. sz. dokumentum: Utasítás a londoni és a varsói szovjet nagykövet számára; 24. sz.: A „Katinyi-ügy”. in: Dokumentumok, 91–93. o.; illetve Jerzewski, 37–38. o.
28. Jerzewski, 38. o.
29. Jerzewski, 39–40. o.
30. Jankowski, 33. o.

31. Madajczik: Dramat Katyński. Warszawa, 1989. 71–72. o. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: Dokumentumok, 93. o.
32. Lásd a 24. sz. dokumentumot a 27. jegyzetben.
33. Jankowski, 33. o.
34. Jerzewski, 44–45. o.
35. Lásd a 14. és 20. (Utasítás a londoni szovjet nagykövet részére) dokumentumot a 27. jegyzetben.
36. Jerzewski, 51–52. o.
37. Kun Miklós: Katyń, 1940–1990. (Utószó Jerzewski kötetéhez) in: Jerzewski, 62. o. [*A továbbiakban: Kun.*]
38. 31. sz. dokumentum: Feljegyzés a „Katyni-ügyről”. in: Dokumentumok, 94. o.
39. Szabó, 86. o.
40. Jankowski, 33. o.
41. Szabó, 88. o.
42. Jankowski, 31. o.
43. Erre nézve lásd: Jerzewski, 16. o.; Jankowski, 30. o.; Kun, 56. o.
44. Lásd Jankowski és Kun művét az előző jegyzetben.
45. Jankowski, 30. o.
46. SH atlasz, 433. o.
47. Kun, 61. o.
48. Lásd a 14. jegyzetet.
49. Ezt feltételezi még Kun, 61–62. o.
50. Jerzewski, 14. o.; Lagzi, 45. o.
51. A szövetségesek álláspontját érzékletesen mutatja be Jankowski, 31. o. A felfogás a historiográfiában is meggyökeresedett, lásd a 71–72. jegyzetet.
52. Szabó, 89. o.
53. Jerzewski, 9–10. o.; Szabó, 87. o.; Lagzi, 46. o.
54. A térkép elkészítéséhez az alábbi atlaszokat használtuk fel: Földrajzi Világtlasz. Bp., Kartográfiai Vállalat, 1992. 65., 70., 71. o.; Történelmi Világtlasz. Bp., Kartográfiai Vállalat, 1991. 87., 88., 89. o.; SH atlasz, 476, 481. o.; RV Atlas Der Erde. Stuttgart, RV Verlag, 1988. 56–59. o.
55. Rekulski, Anton T.: Második Katyń. 1980. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: Jerzewski, 30. o.
56. Lásd a 16. jegyzetet.
57. Jerzewski, 30. o.
58. 10. sz. dokumentum. Lásd a 15. jegyzetben.
59. Jerzewski, 47. o. Az idegen nyelvű irodalmat Jerzewski és Kun alapján mutatjuk be, az ettől eltérő információkat külön jelezzük.
60. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: Kun, 58. o.
61. Леополд Ежевский: Катынь 1940. New York, Telex, 1987.
62. Lásd a 6. jegyzetet.
63. Jerzewski, 17. o.

64. Vö. Jankowskinak a 19. jegyzetben hivatkozott művével.
65. Jerzewski, 12. o.
66. Dokumentumok, 89–91. o.; Jankowski, 30–33. o.
67. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: Jerzewski, 40. o.
68. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: 31. sz. dokumentum, lásd a 38. jegyzetet.
69. A második világháború története (1939–1945) I. Főszerkesztő: Grecsko, A. A.: Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1976.
70. Ránki György: A második világháború története. Bp., Gondolat, 1982. 334. o.
71. Taylor, A. J. P.: A második világháború krónikája. Bp., Akadémiai Kiadó, 1988. 186. o.
72. Roberts, 162. o.
73. Matanle, Ivor: A második világháború. Bp., Ertőd, 1994.
74. A már idézett Lagzi, Szabó, Kun és Jankowski mellett: Lázár István: Ausschwitz és Katyń. Kritika, 1992. 2: 23–25. o.
75. Katyń – Dokumenty Ludobójstwa [Katyń – Egy népirtás dokumentumai.] Warszawa, 1992.
76. A magyarul megjelent szemelvényeket lásd a 11. jegyzetben; illetve: Katyńi dokumentumok. História, 1993./5–6: 40–41. o.
77. Gosztonyi Péter: A Vörös Hadsereg. Bp., Európa, 1993. 134. o.

Hardi János

Magyar Schutz-Staffel (SS)-hadosztályok a háborúban

Emlékezünk? Igen. 1994–95 az emlékezések időszaka. Mi, magyarok, megemlékezünk a „felszabadító” szovjet hadseregről, az ellenállásról/partizánokról, az elhurcolt zsidókról s végül – és sajnos utolsó sorban – a magyar honvédekről.

A m. kir. Honvédség II. világháborús tevékenységéről számos kiadvány látott napvilágot – jók s rosszak egyaránt –, most szeretném az olvasót megismertetni a magyar hadsereg „elfelejtett mostohagyermekével”. Magyarországon, magyar nyelven ezzel a „mostohagyermekkel” – tudomásom szerint – egyetlen műben sem foglalkoztak *részletesen*. A magyar fegyveres- és SS-alakulatok – ugyanis róluk van szó – ez idáig tabutémának számítottak, tagjaikat „zsoldoshadsereg bérenceinek” nevezték, és akként is bántak (el) velük.

Ezen túlmenően hivatalosan is „háborús bűnösöknek” bélyegezte őket az akkori „népi demokrácia”. Itt az ideje, hogy közelebb kerüljünk a valósághoz.

Emlékezzünk? Igen! Rájuk is...

* * *

A magyar fegyveres SS-alakulatok szervezése, felállítása már Szálasi hatalomátvétele előtt megkezdődött, így nem is írhatjuk ezt csak az ő „számlájukra”. A hatalomátvétel után azonban Beregfy nyilas honvédelmi miniszter és vezérkara ütőképes magyar hadsereget és hadosztályokat akart felállítani, ami a Honvédség kimertült készleteiből semmiképpen sem valósulhatott meg. Kézenfekvőnek tűnhetett tehát az, hogy a német fél átvállalja a felfegyverzés és kiképzés gondját, emberanyagot pedig a M. kir. Honvédség szolgáltató. Államközi szerződésekben fektették le az alapelveket és irányelveket, valamint a kötelezettségeket, melyeket a német fél sorozatosan megszegett. Ezekben a szerződésekben bennefoglaltatott, hogy a magyar SS-alakulatok a M. kir. Honvédség szerves részei, és bevetésükről a honvédelmi miniszter (HM) dönt. Ezzel szemben a németek (az SS-Birodalmi Vezető [RFSS, azaz Himmler] és az SS-Vezetési Főhivatal [SSFHA]) mindvégig úgy tekintettek rájuk, mint saját csapataikra, s beleszólást a HM-nek nem engedtek. Az egységekhez gyakran egymásnak ellentmondva érkeztek be az SSFHA és a HM utasításai.

Beregfyék négy magyar SS- és négy magyar hungarista hadosztály felállítását tervezték. Maga Szálasi egyébként ellenezte a magyar SS-hadosztályok felállítását, ő csak hungaristákra épített a szétzilált magyar hadsereg helyébe.

A négy SS-hadosztály [a továbbiakban: *ho.*] közül kettőt (*Hunyadi* és *Hungária*) sikerült felállítani, ám a másik kettőnek (*Gömbös* és *Görgey*) csak részeit tudták megszervezni a szakszemélyzet (törzstisztek, orvosok, ápolók stb.) hiánya miatt. Mindezek mellett azonban még három önkéntes magyar SS-alakulat létezett, (a *Deák* SS-harcsoportot most nem számítva) amelyek ún. „különalakulatnak” számítottak. Az alábbiakban ezekről szólok részletesen. Tekintettel arra, hogy a két magyar SS-hadosztály története jóval hosszabb ezeknél, azt jelen munka folytatásaként írom majd meg.

* * *

1. A Deák SS-harcsoport parancsnoka vitéz Deák László honvédezredes, SS-dandártábornok volt, aki 1942 januárjában jelentős szerepet játszott a Bácskában lezajlott tömeggyilkosságban, perének tárgyalása közben Grassyékkel Németországba szökött. Vitézségeért – még mint honvédtiszt – többször kitüntették. Az 1944. augusztus 15-én Szegeden – honvédekből, csendőrökből, levétekből – felállított harcsoportot a HM és az SSFHA engedélyével a fegyveres SS átvette. 1944. augusztus–szeptember folyamán a harcsoportot bevetették a Bácskában és a Bánát területén. 1944. októberében utóvédharcokat vívott előbb a 33. SS önkéntes gránátosho., majd a 31. SS önkéntes gránátosho. kötelékében a Dél-Bácskában és Baranya vármegyében. Az egységet – magas veszteségei miatt – kivonták az arcvonalból, és 1944 novemberében a 25. SS- (1. magyar *Hunyadi*) gránátoshoz irányítják, ahol ezután a 61. SS-gránátosezred I. zászlóalját képezi. Létszáma a felállításakor kb. 1000 fő, vezényleti és szolgálati nyelvként a magyar volt használatos.

2. Az 1. Magyar SS-sízaszlóalj parancsnoka Zelkó József tartalékos honvéd- és SS-főhadnagy. A fenti rangfokozatban szolgált a m. kir. 1. hegyidandárnál, többszörös magyar, osztrák és európai síbajnok, a HM kiképzési osztályának ügyi szakelőadója. Az alakulat a honvéd hegyivadász csapatok egy tanzászlóaljából jött létre, az 1944. október 15-e utáni napokban. A HM és az SSFHA engedélyével a fegyveres SS átvette. Az alakulatot 1944. november elején vasúton a sziléziai Neuhammer gyakorlóterére szállították. Ez a kiképzőtábor volt a magyar fegyveres SS-alakulatok kiképzési területe. 1944. december 4-én, mivel időközben a személyi állomány kb. 1800 főre emelkedett, a sízaszlóaljat két zászlóaljba tagolják.

A következő napokban megkapja teljes fegyverzetét (főleg gyalogsági fegyvereket), és megkezdődik a kiképzés. 1945. február 10-én a sízaszlóalj elhagyta Neuhammert, a Vörös Hadsereg közeledtére Leobenbe (Stájerország) irányították őket. A gyakorlóterét védelmére hátrahagytak egy ún. riadószázadot (220 fő + 1 páncéllhárító-ágyú szakasz). 1945. február 20-án a szétzúzott riadószázad életben maradt parancsnoka, Gencsy József SS-százados, és 8 (!) hegyivadász tudott jelentkezni az időközben Leobent gyalogmenetben vagy vasúton elért sízaszlóalj-törzsnél. 1945. február–márciusban folytatódott a kiképzés, részben a leobeni hegyi kiképző-, részben pedig a judenburgi magashegységi „Sectaler Alp” kiképzőterületen. 1945. április 17-én a sízaszlóaljakat – a beérkezett kiegészítések hatására már hármat – riadózattatják, és a Rába-menti St. Margarethen körzetébe szállítják, ahol a IV. SS-páncéloshadtest 5. *Wiking* páncélosho-ának kötelékében védekező harcokat folytat. A zászlóalj egy százada pedig Pfaffensattel – Semmering-hágó körzetében került bevetésre, hogy ott a 13. SS bosnyák hegyivadász kiképző- és tartaléksízaszlóaljat felváltsa, mert a háború végére ez a század teljesen felmorzsolódott. Az általános fegyverletétel után a sízaszlóalj maradványa tehergépkocsikon vagy gyalogmenetben nyugat felé próbálta átverekedni magát az 5. SS-páncélosho. egy részlegével. Attersee-nél, a Hunyadi ho. részeként, teszik le a fegyvert (kb. 1500-an) az amerikaiak előtt.

Létszáma a háború végére elérte a 3000 főt, vezényleti és szolgálati nyelvként egyaránt a magyar volt használatos.

3. A Ney SS-harcsoport parancsnoka Pilisi Ney Károly jogászdoktor, tartalékos honvédhuszár főhadnagy, SS-alezredes volt, a KABSz (Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség) főtitkára.

A harcsoport létszámnövekedése folytán a Ney SS-czred, majd a Ney SS-dandár megnevezést kapja. 1944. október 20-a körül, a KABSz önkénteseiből, került sor az alakulat felállítására Budapesten – az RFSS és Ney doktor engedélyével, az SS Magyarországi Kiegészítő Parancsnokság segítségével.

1944 októberében a 22. SS önkéntes lovashadosztály *Maria Theresia* tüzérezredének rendelik alá, ahol biztosító századként működik. Felfegyverzése, felszerelése és továbbfejlesztése is itt történik. További önkéntesek jelentkezése folytán zászlóalj erősséget ér el. 1944. november–decemberben Surba helyezik át, ahol kiképzést kap, aminek befejeztével ezred erejű harcásztséget tud jelenteni. Kivonják a lovashadosztály hadrendjéből, és a IV. SS-páncéloshadtestnek rendelik alá. E hadtest kötelékében részt vesz a Budapest felmentésére irányuló Konrad-hadműveletekben. Különböző alárendeltségekben (3. SS *Totenkopf*, 5. SS Wiking és 1. páncélos-ho-k) vetik be 1945 januárjában. Részt vesz Székesfehérvár visszafoglalásában, ahol igen magas veszteségeket szenved. Mindenesetre tizenhét páncéloskilövést könyvelhetett el; valamint az ezred katonái közül egy fő az Arany Német Keresztet, tízen az I. osztályú Vaskeresztet, húszan a II. osztályú Vaskeresztet és a Közel harcjelvényt valamennyi fokozatát vehette át. Mindezeket túl a Führer az SS-regiment Ney ruhaujszalagot adományozta az alakulatnak (amit az sohasem kapott meg). A leharcolt ezredet a IV. SS-páncéloshadtest tartalékként Surba vezénylik feltöltésre és újraszervezésre.

1945 márciusában részt vett a Tavaszi Ébredés fedőnevű hadműveletben, különböző alárendeltségekben.

1945. március–április folyamán az egyes zászlóaljak egymástól elszakadva, különböző alárendeltségekben (IV. SS- és III. páncéloshadtestek) védekező harcot folytattak az ún. Reichsschutzstellungban (Birodalmi Védőállás) – Burgenland és Stájerország területén. 1945. április végén a dandár három zászlóalját (I., II., IV. zászlóaljakat) részben összegyűjtötték; míg a III. zászlóalj az I. SS-páncéloshadtest alárendeltségében, Bécsújhely körzetében harcolt. A parancsnok a dandárt felosztatta, a harceszközöket megsemmisítette. Ney és kb. 1000 fő tehergépkocsikkal Stainachig jut, onnan gyalogmenetben Attersee körzetébe vonulnak, ahol a Hunyadi ho. részeként teszik le a fegyvert az amerikaiak előtt. A háború végére létszáma elérte az 5000 főt, vezényleti és szolgálati nyelvként a magyar volt használatos.

4. Az 1. magyar SS-rohamvadászezred parancsnoka Ridegh Kelemen SS-őrmagy volt. 1945. január 6-a körül vasúton elindítják a Hunyadi és Hungária ho-ok sízászlóaljai (25. SS- és 26. SS-sízászlóaljak) a neuhammeri gyakorlótérre. 1945. január 8-án a két sízászlóalj összevonásával Tatán felállítják a rohamvadászezredet, és a IV. SS-páncéloshadtest alá rendelik. A következő napokban harcászati gyakorlatokon vett részt, majd az arcvonalban vetik be, az 5. Wiking SS-páncélos-ho. kötelékében. A ho. 10. *Westland* SS-páncélgránátos-ezrede mellett vett részt a Budapest felmentésére irányuló Konrad-II. hadműveletben, amelyben igen magas veszteségeket szenvedett. A sikertelen hadművelet után, 1945. január 13-án visszavonják Tatára felfrissítésre. Átvezénylik Csórra, ahol a felfrissítés–feltöltés folytatódott. Részt vett a Konrad-III. felmentő hadműveletben, egyik zászlóalja a 3. páncélos-ho-nak, a másik továbbra is az 5. SS páncélos-ho-nak volt alárendelve. Részlegei a Ney SS-ezred és a Westland SS-ezred mellett Székesfehérvár visszafoglalásában vettek részt. 1945. január 29-én, teljes kimerülése miatt, visszavonják Csórra. 1945 februárjában védekező harcokat folytatott az ún. „Margit”-vonalban, az 5. Wiking páncélos-ho. alárendeltségében.

Az ezredet 1945 márciusában kivonják az arcvonalból. Két részre szakadva – a „Ridegh-csoport”, az 1., 3., és 6. század, a magyar hegyidandárnak alárendelve; a „Lenk-csoport”, a 2., 5., és 4. (nehéz) századokkal, valamint az ezred más részlegeivel az 1. (német) hegyidandárnak alárendelve – nyugat felé vonulnak, folyamatosan ellentámadásokba bocsátkozva. 1945. március–áprilisban a „Lenk-csoport” előbb a IV. SS-páncéloshadtestnek, majd az 1. (német) népi hegyihadosztálynak alárendelve – Szombathelyen keresztül – eléri Burgenland területét (St. Michael-t).

Ezután az 5. Wiking páncélos-hoz, majd az 1. magyar SS-síászlóaljnak alárendelve vetették be. Az általános fegyverletétel (1945. május 8.) után, elszakadva a fenti alakulatoktól, Klagenfurtig átverekedve magát, a magyar Szent László hadosztály részeként esik hadifogságba.

A „Ridegh-csoport”, 1945. április-májusában, a II. SS-páncélos-hadtest kötelékében Mosonszentpéternél hagyta el Magyarországot, majd különböző alárendeltségekben a Bécshely-Mayerling-Enns útvonalon vonul vissza, heves ellencsapások közepette. A háború végére az ezred létszáma megközelítette az 1500 főt.

* * *

A „különalakulatok” egyenruházata és csapatjelzésel

1. magyar SS-síászlóalj

Az ezred harcértékű, megerősített síászlóalj az előírt német hegyi ill. síalakulatok egyenruházatát viselte (hegyisapka, tábori zubbony, sí/éknadrág, síbakancs, valamint egy tábori szürke posztókabát).

Mivel az önkéntesek nagy része m. kir. hegyivadász volt, gyakran viselték a német hegyisapkán baoldalt a magyar honvéd-hegyivadász jelzést (havasi gyopár). Gallérfoltjuk (zubbonykihajtókán levő jelzés) SS-ránakat mintázott. Rangjelzéseiket a fegyveres SS-ben megszokottak szerint helyezték el.

A tisztek és altisztek saját Bilgeri-csizmáikat viselhették, sínadrágaik szárát erre buggyosan ráeresztették. A m. kir. Honvédségnél és Csendőrségnél megszerzett érdemrendeket, kitüntetésekkel itt is viselhették. Az alakulatot álcázó ruházattal is felszerelték. A kötelék országpajzsot és ruhaujszalagot nem viselt.

Ney SS-dandár

Mivel az alakulat a 22. SS önkéntes lovashadosztály tüzérezredének biztosító századából nőtt ki magát, a dandár minden egysége e ho. gallérfoltját viselte. Ezen kívül egy különleges országpajzsot is viselt: a gallérfolton ún. „karstblum” virág látható, a piros-fehér-zöld sávós országpajzson is ez látható.

Egyenruházatuk is megfelelt a német lovas alakulatokénak.

A tisztek és altisztek itt is viselhették saját Bilgeri- ill. lovaglőcsizmáikat. Bőrkabátjaikhoz gyakran honvédtiszti derékszíjat és csatot viseltek. Télen, néhány tiszt fekete birkabőr sapkát (kucsmát) viselt, az SS halálfejjelvényével ellátva. A dandár KABSz-önkéntesei zubbonyuk bal mellén a szervezet halálfejjelvényét is viselték. Amint erre már utaltunk, az *SS-Regiment Ney* kitüntető ruhaujszalag sohasem került a kötelékéhez.

1. magyar SS-rohamvadászezred

Az ezred egyenruházata szinte teljesen megegyezett az 1. magyar SS-síászlóaljával, annyi különbséggel, hogy itt egy francia, kekszínű kabátot viseltek. A zubbonyon és az említett kabáton egységesen viselték a „H” betűs gallérfoltot. Ezenkívül mindkettőn alkalmazták a nyilaskereszttel ellátott országpajzsot, valamint a német felségjelzést, az SS-sasjelvényt.

Rangjelzéseik a fegyveres SS-ben megszokottak szerint voltak elhelyezve, ám Magyarországon területén engedélyezték a honvéd rangjelzések elhelyezését is. Érdemrendjeiket, kitüntetéseiket – a m. kir. Honvédségben és Csendőrségben megszerzetteket egyaránt – ennek az ezrednek a tagjai is viselhették.

A „különalakulatok” fegyverzete és járművelk

Az ezredek fegyverzete a lovas és hegyi alakulatokra általában jellemző könnyű gyalogsági fegyverekből (MP-40 géppisztoly, StuG-44 rohampuska, k-98 karabély, magyar ill. német géppisztolyok, MG-42 könnyű- és nehézgéppuska, kézigranát, páncélököl/páncélrép, lángszóró, könnyű- és nehéz gránátvető, páncélelhárító-ágyú) állt össze. Járműállományuk motorkerékpárokból (BMW ill. Zündapp típusúak), tehergépkocsikból, fogatolt járművekből és – természetesen – hátszlovakból állt.

Ezen alakulatok felfegyverzése és felszerelése jóval korábban megkezdődött, mint a két SS-hadosztályé, ennek ára azonban az volt, hogy hí ségesküjüket Adolf Hitlerre kellett letenniük, így a háború folyamán végig német parancsnokság irányítása alatt álltak.

A „különalakulatok” veszteségei*

Deák SS-harcscsoport

A Bánátban, Bácskában, Baranya és Tolna vármegyék területén történt bevetések során a veszteség 3 tisztt és 294 egyéb (tiszthelyettes, altiszt, tisztes, legénység) volt.

Összesen: 3 tiszt, 294 egyéb – ami a harcoló létszám közel 25 %-a.

1. magyar SS-sí zászlóalj

- Neuhammernél bevetett riadószázad: 8 tiszt, 173 egyéb;
- Pfaffensattelnél bevetett század: 1 tiszt, 78 egyéb;
- Dél-Stájerországban (Ausztia) történt bevetés: 4 tiszt, 216 egyéb.

Összesen: 13 tiszt, 467 egyéb – ami a harcoló létszám közel 16 %-a.

Ney SS-dandár

- harcok Székesfehérváért: 7 tiszt, 213 egyéb;
- „Tavaszi Ébredés” hadművelet alatt: 1 tiszt, 57 egyéb;
- utóvédharc a Birodalmi Védőállásig: 6 tiszt, 163 egyéb;
- bevetés Burgenlandban és Kelet-Stájerországban: 4 tiszt, 500 egyéb.

Összesen: 18 tiszt, 933 egyéb – ami a harcoló létszám közel 20 %-a.

1. magyar SS-rohamvadászrezred

- bevetés a budai hegyekben: 4 tiszt, 144 egyéb;
- utóvédharc Ennsig és Karintiáig: 5 tiszt, 441 egyéb.

Összesen: 9 tiszt, 585 egyéb – ami a harcoló létszám közel 35 %-a.

Az itt felsorolt listában az elesettek és az eltűntek egyaránt beleértendők. Mindezekhez azonban hozzá kell számítanunk néhány tisztet, akiket az amerikai katonai rendőrség elfogásuk után kivégezt.

Irodalomjegyzék

☞ *Andreas von G. Payer:* Armata Hungarorum. 1985.

☞ *Andreas von Weissenbach:* Az SS magyar alakulatai a II. világháborúban.

☞ *Der Freiwillige* („Önkéntes” bajtársi folyóirat) 1975. évfolyama

* A Deák-harcscsoport nem tartozott a „különalakulatok” közé, ennek ellenére – mint SS-alakulatnak – a veszteséglistáját felvettem az összesítésbe.

Hová tűntek az avarok?

Megjegyzések

A honfoglalást megelőző időszak nagy rejtélye a Kárpát-medence történetében az avarok „nyomtalan” eltűnése. Temetőik és telepeik tanúsága szerint nagy lélekszámú népesség volt; ez idő tájra jobbára letelepedett életet éltek, de írmagjuk sem maradt. Eltűntek, mint az obrik írja egy szláv forrás. (Csakhogy ez óriást is jelent és biblikus magyarázata is lehet!)

A sorozatos frank támadások következtében meggyengült avar hatalom véglegesen 803-ban hódolt Nagy Károly előtt, akkor, amikor Krum bolgár kán is csapást mért birodalmukra. Ettől kezdve azokról az avarokról még csak kapunk némi információt, akik Pannóniában éltek, de a Duna balpartján élők elvesznek szemünk elől.

Igaz, Einhardus úgy nyilatkozik, hogy a frankok hódoltatták azokat is, akik a Duna túlsó partján *Dáciát* lakják, de ebből csupán arra következtethetünk, hogy szerinte *Dácia* a Dunáig terjedő egységes politikai képlet lehetett. Ha pedig ez így volt, akkor ott csak az avarnak nevezett etnikai konglomerátum élhetett. Azok, akik 811-ben Krum segédcapataiként a Balkánon harcoltak a görögök ellen, tehát valószínűleg elfogadták a bolgár főhatalmat, de ez a függőség nem jelentette náluk a társadalmi és gazdasági berendezkedés szétzúzását, csupán a hódolást. Erre utalhat közvetve az a tény is, hogy a frankoknak behódolóik vezére 803 decemberében követséget meneszt Nagy Károlyhoz. „Elküldte a *capcanus* előkelőjét egyikét, kérvén magának azt a méltóságot, amelyet *a kagán a hunoknál birtokolni szokott*. Kérelmét a császár helyeselni látszott, és az ő *országának főhatalmáról* úgy rendelkezett, hogy viselje azt *a kagán ősi szokásuk szerint*.” Ma ezt úgy mondanánk, hogy a császár hatáskörét túllépve beleavatkozott egy másik állam jogrendjébe, s a neki hódoló terület vezérét ismerte el egyedül legális „avar főfejedelmnek”. Ebből viszont az következik, hogy Theodorus, Ábrahám és Izsák kagánok csak a pannóniai avarok főnökei lehettek.

Amikor aztán 818-ban kitört a közel egy évtizedes háborúság a frankok és bolgárok között, hirtelen megváltozott a képlet. A frankok nyilvánvalóan nem akarták a bolgárok kedélyét még azzal is zaklatni, hogy az egész Avariára jogigényt formálnak, ezért 822 után a morvakkal együtt az avar „tudundus” tiszteleg csupán a császár előtt. A kagáni cím tehát eltűnni látszik, ha csak nem adunk hitelt Anonymus híradásának.

A Névtelen jegyző ugyanis elmondja, hogy a honfoglalás előtt az Alföldön Keanus Magnus volt a fejedelem, akinek unokája az a Zalán (helyesebben: Csalán), akitől a magyarok megvásárolták e földet, majd fegyverrel elhódították tőle. Ez eddig mesés elemnek számít, de furcsa módon erről az unokáról azt is tudjuk Konsztantinosz császár írásából, hogy a 894-ben elhalálozott Szvatopluk morva vezér (harmadik) fia volt. Ha pedig ez így igaz, akkor csak egyetlen lehetséges megoldás marad, Kean (akinek neve egyedül a kagán címből magyarázható) anyai nagyapja volt Zalánnak, vagyis Szvatopluk beházasodott a nyilván fiú örökösével nem rendelkező kagán családjába.

Kérdés azonban, lehetséges-e a Kárpát-medencében ekkoriban, hogy a rokonság férfi tagjai helyett a vej örököljön. A krónikák erre is tudnak példát. Egy Géza fejedelmével egykorú vezér, Kulan, feleségül veszi Beliud vezér leánykáját, és amikor az após meghal megörökli annak pozícióját és „országát”.

Kézai Simon a hunokat követő helyzetképet így fogalmazza meg „végezetül ... Szvatopluk, Marót fia lépett fel, aki leigádván Bractát a bolgárokat és messziánusokat kormányozta”. Ez a „Brakta” különleges ország, mint amilyen különleges a „braktán király” vagy a „braktán nép”. Valahol az egykori Moesia és Pannónia Secunda területén kellene lennie, de ott ilyen nem fordul elő. Az elnevezés eredete – úgy véljük – a szláv brak, ‘házasság, házasodás’ szóra megy vissza, tehát valami olyan mondai fordulatot takar, mint a népmesei „elnyerte a leánya kezét és a fele királyságát”. Ha pedig Brakta a beházasodással elnyert ország, akkor azonosnak vehetjük a konsztantinoszi Megalé Moráviával, amelyet a császár a Duna–Tisza–Körösök és a Maros vidékére lokalizál, s amely – a fentiek szerint – nem népéről, hanem fejlődéméről nyerte a Morávia elnevezést. A bolgár függésbe került kaganátus más népei Biharban és Erdélyben éltek későbbi híradás szerint.

Egy bajor geográfus 870 körül így írja le az országa határain lakó népeket: „Csehország, amelyben tizenöt város van. A morváknak (Marharii) tizenegy városuk van. A bolgároké (Vulgari) mérhetetlen terület és rengeteg nép, öt városuk van, minthogy óriási a sokaságuk és nincs szükségük arra, hogy városokat birtokoljanak. Van egy nép, amelyet morváknak (Merehanos) neveznek, nekik harminc városuk van. Ezek azok az országok, amelyek határainkon helyezkednek el.” De Nagy Alfréd földrajzi feljegyzéseiben is két Morávia szerepel. A bajorok és karantánok megtéréséről írott mű pedig a Dunától északra lakó morvákról ír, ami feltételezni engedi a délre lakókat is. Az arabok úgy tudják ugyancsak ez idő tájt, hogy a Vaskapun túl (délről érkezve!) egy keresztény nép él, akiknek ruházata emlékeztet az arabokéra, turbánból, ingből és kaftánból áll, főnökeik főnöke, Szvatopluk csak lovak tejéből készített ételeket fogyaszt stb. Ez tehát Szvatopluk déli tartománya, amelyet a bolgárokkal való konfrontáció kerülése érdekében – bár többször megkísérli – sohasem egyesít északi tartományaival. A két terület között maradnak a bolgárok végtelen területei és megszámlálhatatlan népessége. Ezek azonban nem a dunai bolgárok, hanem az a nép, amely 670 körül érkezett a Kárpát-medencébe és elkeveredett az itt élő avarokkal és szlávokkal. Az említett írók itt tehát valószínűleg a frank és bolgár fennhatóságot el nem ismerő szabad avarokról emlékeznek meg.

Mint tudjuk, Szvatopluk birodalmát a magyarok elsöpörték, de a lakosságot bizonylyan nem. A frank birodalomban is ott élnek az adófizető avarok 870 körül is, a magyarok is először az avarok pusztaságait (solitudines Avarum) rohanják le – Regino szerint –, de a hódoló vezérek és népet, új adóalanyaikat megkímélik. Ezt igazolja, hogy a *kagán* cím Géza fejedelem idején is létezik Dél-Erdélyben, márpedig a méltóság nevének fennmaradása azt bizonyítja, hogy olyan népesség felett kellett uralkodniuk viselőinek, amely hatalmuk devalvációjára ellenére is megőrizte és használta azt jelölésükre. (Ezek nem lehettek a dunai bolgárok, ugyanis ők nem ismerik a kagán címet, valószínűleg azért is hagyták meg azt a hódolt fejedelem rangjaként.) Végül csak Szent István számolja fel ezt a „maradvány birodalmat”.

Persze, ha a fenti fejtegetésnek valami kis igazsága is van, joggal merülhet fel az a kérdés, miért nem tükröződik ez a tömeg a Kárpát-medence helynévi anyagában. Helyneveink ugyanis két nyelvből adathatók döntően a korai időszakban: szlávból és magyarból. Pedig tömegével kellene avar, ill. onogur-bolgár – tehát törökös – névanyagnak jelentkeznie! Lehet, hogy mégis László Gyula járt jó nyomon, amikor a kései avar kaganátus etnikai összetételében a szlávok mellett az onogurokkal ideérkezett magyar tömegeket tételezett fel?

Szegfű László

A magyarság ősi hitvilága

A pogány magyar hiedelmeket ebben a cikkben az ősközösségi társadalmi viszonyoktól Álmos vezér koráig terjedő időszakban fogjuk áttekinteni. Kiindulásként tisztáznunk kell, hogy a sokszor egyszerűen „sámánizmusként” aposztrofált vallásos hiedelmeket nem szabad tételes vallásként (az öt világvalláshoz hasonlóan) vizsgálni, ugyanis itt nem egységes alapelvekről és világszemléletről van szó, hanem bizonyos helyzetekhez kapcsolódó, szétszaggatott, ámde egyes részeiben egymást kiegészítő hitvilágról.¹ Összefoglalóan a nagy hatalmú ősök szellemciben való hitként határozhatjuk meg ezt a hiedelemrendszert, amelynek különböző megjelenési formái az animizmus, a fétisizmus, az idol-kultusz, a totemizmus és a sámánizmus, amelyek a fentiekben ismertettek szerint egészítik ki egymást.² Ezt a hiedelemrendszert nem szabad kezdetlegesnek tekintenünk, részben bonyolultsága miatt, részben pedig azért, mert a tételes vallásoktól eltérő elvárásoknak maradéktalanul megfelelték.

A szellemősökkel kapcsolatos ősi szokások rekonstruálása – Pál apostol szavaival élve – „csak tükröz által, homályosan” lehetséges. Ennek oka, hogy mire a magyarság története során a kárpát-medencei letelepedésig eljutott és a nyugati krónikákban (mint hitelesnek tekinthető, hiteles forrásokban) nem csak elvéve szerepelt, addigra nálunk a kereszténység került előtérbe és az „ősvallásról” csak mint eretnekségről, pogányságról esett szó. Ezért a magyar pogányság kutatói a kevés korabeli írásos forrás tanulmányozása mellett a régészet, a néprajz és a nyelvészet eredményeit felhasználva próbálják kirakójátékként összerakni a magyar táltosok és szellemek világáról alkotott képet.

Őseink világképe geocentrikus volt, vagyis szerintük a mindenség közepén lapos korongként helyezkedett el a Föld, amely felett szilárd félgömbként (a magyarság misztikus, vagyis szervezési száma szerint) hét égbolt volt. A Földet és a hét eget a világfa (égigérő fa) kötötte össze, amelynek minden ága egy-egy világ (égbolt) volt.³ A világfa motívum „keresztényesített” formában később a paradicsomi almafa képében jelenik meg. A világfa hét gyökere az alsó világba (a kígyók, gyíkok, békák világába) nyúlt le. Az alsó világ kígyós-békás ábrázolását a sámán (magyar néven táltos) eszközeinek díszítő motívumaként is megtaláljuk.⁴

Amikor a nemzeti közösségben meghal valaki, akkor a lelke elhagyja a testét és nemsokára már a szellemvilágban tevékenykedik, hogy aztán az összes eget végigjárva visszaszülethessen nemzetségébe, tehát reinkarnálódjon.⁵

A magyarság *lélek* szava ősi, finnugor eredetű. A *lél* (vö. a vogul *lih* és a többi) alapszó konkrét ‘lélegzet’, ‘lehelet’, ‘sóhajtás’ jelentéssel bírt, és ebből elvonatkoztatva alakult ki a *lélek* ‘szellem’ jelentése. Hiszen a lélek szoros kapcsolatban áll a testtel. Amikor ugyanis az utolsó lélegzettel maga a lélek távozik a korpuszból, akkor tekinthető az illető halottnak.

Van egy másik lélek-képzet is a magyar hagyományban, amely a betegségekkel és az alvással hozható összefüggésbe. Ilyenkor a lélek csak időlegesen hagyja el a testet, hogy elkószálva más lelkekkel (szellemekkel) találkozzék. Diószegi Vilmos a kétféle lelket testlélekként és szabad lélekként nevezi meg, logikusan megállapítva, hogy nem azonos képzeletről van szó, ugyanis ha a szabadlélek elhagyja valakinek a testét, akkor az illető még lélegzik, a testlélek benne marad.⁶

Elődeink hite szerint környezetüket különféle szellemek (halottak, alvók, betegek lelkei) népesítették be. Az „igazi” szellemek (a halottak lelkei) elvileg bárhol tanyát verhettek. Az élettelen dolgokban; fűben, fában, vízben, kövekben és más természeti képződményekben lakozó szellemek

hiedelméből alakult ki a fétisizmus kultusza. Ez kimutatható a honfoglaláskori temetők bőséges amulett és bajelhárító mellékleteiben is.

Az amulettek között állatdarabkákat (csontokat) is találtak, amelyek értelmezése az élőlényekben lakó szellemekkel kapcsolatos hiedelmek vizsgálatához. Egyértelmű, hogy egy bizonyos állat és állatfaj vagy a névazonosság vagy jellegzetes tulajdonság alapján válhatott egy nevezetes hős tartózkodási helyévé. Az ún. totemisztikus mondákból (pl. Álmos vezér nemzetsége a turul nemzetségtől ered) azonban kiderül, hogy a primitív közösségek tényleg azt gondolták, hogy ősapjuk vagy ősanyjuk nem ember, hanem növény vagy állat volt.⁷ Az érdekes elképzelésnek Láng János adta meg a pszichológiai magyarázatát. Az archaikus népek gondolati világában annak következtében, hogy a nagyhatalmú ősök neve (az a szó, amellyel azonosították őket) valami másnak is a neve volt, az emberi szereplőnek és a másvalaminek (állatnak, növénynek) emlékei egymással kapcsolatba kerülhettek. Ha például Farkasnak neveztek egy családfőt, akkor a hangsor kiejtésekor adekvát asszociációként eszébe juthatott bárkinek külön-külön az ordas négylábú és az emberi közösség tagja is. A családapa halála után azonban, amikor a róla alkotott emlékkép elhalványult, ún. inadekvát asszociációként az ember fogalma felcserélődött az állatéval.⁸

A totemisztikus kultusz különös esete, amikor az elhalt személy lelkének egy bábút állítanak lakhelyül, közel a családi otthonhoz. A bábút aztán úgy kezelik, mintha az elhunyt családtag élő teste lenne, például az özvegy férje gyanánt dédelgeti, öltözteti, fekteti le, stb. Ennivalóként azonban vérrel öntözik az arcát, mivel ez a lélek fő tápláléka. (A lélek az élő testben is a vérből belső szervekben lakik.) Gyakorlati okokból ezért a bábu fejét fém védőréteg borítja, amelyet könnyű megtisztítani. Ebből a kultusból származik népmesénk *vasorrú bába* kifejezése. A vasorrú bábától (bábutól) persze csak az ellenségeinek (tehát az elhunyt rosszakaróinak) kellett félnie.⁹

A halottak szellemeivel a primitív közösségekben csak a kiválasztott ember, a sámán (a magyar néphitben: 'táltos') tud kapcsolatot tartani. A táltost nem a közössége predesztinálja fontos szerepre, hanem maguk a szellemősök, mégpedig az illető születésétől fogva. Az alkalmasságot a fölös számú csont (fog vagy ujj) jelzi. A sámánkesztyű például hat, sőt hét ujra készült, más kérdés, hogy a szibériai sírletekben a kesztyűhöz nem mindig találták meg a hat vagy hét csontot, csak a szokásos ötöt...

A fölös számú csonttal rendelkező jelölt úgy kapja tudományát, hogy hosszú ideig (általában három napig) mély álomba merül. Ezt az állapotot révülésnek vagy rejtezésnek hívják. A szóalakok töve uráli eredetű, alapjelentése 'hő', amit a szellemek bocsátanak a transzban lévőre. (A révülés táltosról, javasasszonyról mindig azt nyilatkozzák a szemtanúk, hogy nagyon izzadt.)¹⁰ A három napos rejtezés alatt a szellemek szétdarabolják a jelöltet, megízlelik a húsát, megszámlálják csontjait. Amikor összerakják, akkor már tudománnyal ellátott táltosként ébred fel.

A sámánválas ellen (mivel ez óriási teher) a jelölt általában tiltakozott. Ilyenkor a szellemek előbb „figyelmeztetésként” megnyomorították, majd ha továbbra is ellenállt, akkor esetleg megölték. Aki mégis vállalta a szellemvilággal való kapcsolattartás feladatát, azt felavatták. Az ún. sámánlétrán felmásza újra megmutatta magát a szellemeknek, majd transzba esve leesett a földre. Ha túlélte az esést, akkor a közösség teljes értékű táltosa lett. A továbbiakban ő bírhatta cselekvésre a szellemeket meghatározott formulák betartásával, bizonyos szövegek elmondásával. Ilyen módon álmokat fejtett, jósolt, kapcsolatot tartott élők és holtak között (ilyenkor a szellem szólt belőle), rontást távolíthatott el, a beteg elkészült lelkét megkereshette és visszahozhatta.¹¹

Diószegi Vilmos, Solymossy Sándor és még sokan mások kutatásaikban kimutatták, hogy a magyar néphagyományban és nyelvben fennmaradt sámánizmusra utaló töredékek alapvetően uráli

eredetűek: a szibériai népcsoportok hagyományai nagyfokú hasonlóságot mutatnak a miénkkel, sőt, némelyik megmagyarázhatatlan motívumot (pl. vasorrú bába) az uráli népek folklórját vizsgálva magyarázhatjuk meg.

Újabb régészeti kutatások alapján az őseink hiedelemvilágáról alkotott képet érdekes részletekkel egészíthetjük ki. Mesterházy Károly mutatta ki az 1988-ban Szubboticán feltárt 9. századi magyar temető övesat leletei alapján, hogy a magyarok ismerték a keresztény vallást, sőt ábrázolták az Atyaistent. Az övvereten hosszú hajú aggastyán látható törökülésben. Jobb kezével áldást oszt, bal kezével egy T alakú keresztet fog. Fülében fülbevaló látszik. Még érdekesebb tény, hogy az aggastyánt ábrázoló övverettel együtt előkerült övesatokon az iráni mitológiából vett alakok (csokornyakkendőt viselő kecses figurák) láthatók. Ráadásul a magyarok első istenábrázolása is csak a Tau kereszttel kapcsolódik a kereszténységhez, minden más jellegzetessége (törökülés, fülbevaló) az iráni világhoz kapcsolódik. A magyar hagyományokban iráni hatású továbbá pl. a nyírtási edénybe temetett gyermekcsontváz vagy a honfoglaló vitézek sírjában elhelyezett hét (nagyon ritkán nyolc) nyílvevő is.¹²

Valószínűsíthető tehát, hogy őseink a vándorlás majd a honfoglalás során azoktól a népcsoportoktól, amelyekkel huzamosabb ideig együtt éltek, mitológiai elemeket vettek át és építettek bele saját hiedelemvilágukba. Ezért a magyar „ősvallást” gyűjtővallásnak tekinthetjük, amelybe az adott körülményekhez igazodva különböző eredetű és fejlettségű mitológiai képzetek jelentek meg, majd az idők folyamán kikoptak vagy átalakultak.

Hevesi István

Jegyzetek

1. Solymossy Sándor: A „vasorrú bába” és mitikus rokonai. Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 40–41. p.
2. Szegfű László: Pogányság és kereszténység a XI. századi Magyarországon. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből, I. Szerk.: Makk Ferenc. Bp., Tankönyvkiadó, 1992, 82. p.
3. Szegfű i. m. 78. p.
4. Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Bp., Akadémiai Kiadó, 1983, 16–19. p.
5. Szegfű i. m. 78. p.
6. Diószegi i. m. 23–28. p.
7. Szegfű i. m. 76. p.
8. Láng János: A mitológia kezdetei. Bp., Gondolat, 1979, 63–64. p.
9. Solymossy i. m. 57. p.
10. Vargyas Lajos: A honfoglaló magyarság hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és a folklór tükrében. In: Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3. Szerk.: Hoppál Mihály – Istvánovits Márton Bp., MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1978. 26–29. p.
11. Diószegi i. m. 29–69. p.
12. Mesterházy Károly: Többgyökerű ősi vallásunk jelképei. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László. Bp., Balassi Kiadó, 1994. 198–199. p.

Honfoglalási emléknapok

Nagy eseményt ünnepel az 1996-os esztendőben a magyarság: ezeregy száz éve érkeztek őseink a Kárpát-medencébe, ahol letelepedtek, mert volt bőven folyó, legelő, erdő s szántó. Államot alapítottak Európa szívében. S éppen középponti helyzete által Magyarországnak a híd szerepét kellett vállalnia: a földrészt jobb és bal felét van összekötni hivatása. Nehéz megfelelni a szerepnek, s közben arra is ügyelni, hogy a nemzet identitását is megőrizze. Mindenesetre itt vagyunk, mi magyarok, még mindig, és talán nem is azt ünnepeljük, hogy Árpád népe elfoglalta ezt a területet, hanem a fennmaradás tényének örülünk.

Ezért határozta el a Történettudományi Tanszék IV. Béla Köre, hogy – kapcsolódva az évforduló országos ünnepszorgozatához –

erejének teljéből egy tudományos konferenciát szervez, ahol a hazai kutatás nagyjai szólalhatnak meg. Arra törekedtünk, hogy több nézet – a hivatalosnak elfogadott honfoglalás-elméletektől az alternatív elképzelésekig – is elhangozhassék, és a honfoglalás kora megelevenedjék a hallgatóság előtt. Így került szó a sólymászatról (Turul-mítoszról is), a lovassíjászatról vagy az étkezési szokásokról. A programba kezdettől fogva valami egyedit akartunk csempészni, és erre kiváló alkalmat szolgáltatott, hogy – szintén a millecenáriumba – elkészült Feszty körképének rekonstrukciója; így a két „versenynap” után a harmadikon konferenciánk Ópusztaszer történelmi környezetébe költözött. A körkép megcsodálása után a borongós, hűvös idő ellenére a

Jó étvágyat!

gyakorlatban is kipróbáltunk néhány mesterséget, úgymint a nemezkészítést, a kötélverést, a fazekalást és a bőrözést. Természetesen a hajdani magyarok elmaradhatatlan társaival, a lovakkal is közelebbi ismeretséget köthettünk.

Azt hiszem, valamennyi résztvevő élvezte a programokat, és nem telt haszontalanul ez a pár nap – sem a hallgatónak, sem a szervezőknek, sőt talán az előadónak sem.

S hogy ez mind létrejöhett, abban sokat és önzetlenül segített gazdaságilag a *Hallgatói Önkormányzat*, a *Honfoglalás 1100 éves évfordulója Emlékbizottsága*, a szegedi önkormányzat *Kulturális Alapja* és a *Közélet Kiadó*. A szervezésben pedig diákok (*Kósa Kinga*, *Tóth Andrea*, *Hőbe Judit*, *Jaksa Helga* és a többiek), valamint a tanszék oktatói és dolgozói hetekig éjt nappalá téve tevékenykedtek, hogy minden gördülékeny legyen. Ez, úgy érzem, sikerült is, hiszen vendégeink egyöntetűen jóérzéssel távoztak, és elismerésük kárpótlásként szolgálhat fáradozásainkra.

Nyulassy

Nyeregbe magyar!

Millecentenárium honfoglalás

Sokan vagyunk úgy, hogy a történelem tanszék különleges hangulatát, közvetlen, baráti légkörét már akkor megérezzük, amikor elsőévesként a tanévkezdet előtti pénteken, a hagyományos bemutatkozáson, a „főnök” elmondja az istenhozottat, a könyvtáros kiosztja a beiratkozási lapokat, *Kováts* tanár úr pedig elmeséli, mi is történt itt az utóbbi három évtizedben. Az új generáció apraja-nagyja ismeri már egymást, amikor két nappal később a szintén hagyományos ópusztaszeri kirándulásról (hallé, csusza, rizlingek) elindulnak hazafelé. Elsőéves, felsőbb éves, öregdiák, meghívott és érdeklődő egyaránt „nagyon törisnek” érezhette magát szeptember végén honfoglalási emléknapiainkon a tanszéken és Ópusztaszeren. „Ilyen

tanszék... nincs még egy az országban...” – vágta fejünkhöz elismerését *Berecz András*, és a további (ön)tömjenezés helyett maradjunk annyiban, ez nagyon jólesett. Nem csak az előadóterem, de a kintől hallgatókkal még a folyosó is annyira megtelt, hogy mozdulni nem lehetett, amikor a bevezető mondatok után *Tóth Sándor* felolvasta az első tanulmányt. A későn érkezettek legfeljebb újra és újra végignézték *László Gyula* képeit. A jobb orrúak viszont már lecsaphattak egy pár zsírosdeszkára és – Basáéknak hála, egy óra múlva – némi toroknedvesítőre is. Icu néniék komfortját élvezve, a lap szerkesztői is megengedtek maguknak egy kevésbé fárasztó szerkesztőségi ülést.

A kétnapos előadástenger rendhagyó befejezésként péntek reggel a vigasztalan

égiekre fittyet hányva, „váltott buszokkal” Szerre vágattunk. A korábbi napok feszes menetrendje után most csak a Feszty-körkép megtekintése volt időhöz kötött programunk. Így az késett is vagy három órát... De megérte. Kinek részletezzük? Annak, aki látta, nem kell újabb méltatás; aki még nem, az nézze meg!

Mire a panorámát körbejártuk, odakint megenyhült, már-már a nap is előkandikált a felhők közül. A skanzen szélére épített erdészház mögötti esőbeállóknál és az odébb terpeszkedő teres réten ejtettük szerét a millecentenáriumi dolgoknak. Az asszony-személyek ekkor már nekiláttak a sütés-főzéshez *Cey-bert Róbert Gyula* orientalista főgasztronómus receptje szerint. Minden hozzávaló együtt volt, bár az adminisztrátor testvérpáros úgy vélte, hogy még a kiadós eső sem segített a gombatermésen. A tehetségtelenebb konyhatündérek ezalatt különböző mesterségek szakértőivé váltak. Az, hogy *Cseppentő Attila* és *Dömös János* középkorász-lovaszok paripáit mindenki pompásan megülte – mifelénk, lovasnépeknél, szinte természetes. *Horváth Zsolt*, *Szászi Balázs* nemezelő és *Gyífkó Zsolt* szíjgyártó tanoncainak már jobban meggyűlt a bajuk a hiányzó technológiai ismeretek miatt. Dömös János korongozását pedig csak irigyen bámultuk.

Egyre ínycsiklandóbb illatok terjengtek elő a méteres kondér fedele alól, és az idő múlásával bajnokaink mind bizalmasabb pillantásokkal mérlegelték a rotyogó bogaáldost. Az étel nevére nézve ne várjon senki tőlünk etimológiát. A *bogár*ról talán a bogrács juthat eszünkbe, az *áldos*ról meg az, hogy megáldják az ételt. De most nem is ez volt a fontos. A főszakács elmormolt egy imát, és nekiláttunk... (Lovat nem áldoztunk, mert a ló drága; a táltos pedig fent maradt a körképen.) Az étel általános sikert aratott. Tudja fene. A nyereg alatt szárított pecsenye helyett mi megmaradunk a rántott húsnál.

Nem cserélnénk az ászokot méhserre, és a fűtyülöst sem kumiszra. A másodjára honfoglalt hazát viszont annál inkább gypüstül, alávetett szolgálónépestül, nyelvtörvényestül és alapszerződésestül... Szegény-szerény fajmagyarok, hová veszett belőletek az istenadta vér?

Történelmi emlékekkel burkolózva kellemesen teltek el a hátralévő órák ezen a feledhetetlen őszi délutánon. A nap bágyadtan vöröslő korongja már alábukott a kisteleki határban, amikor Árpád kései unokái dízel üzemű társzekereiken visszatértek a huszadik századba – Szegedre.

A szerk.

„Látókört adni a diákoknak”

Kováts Zoltán

Egykori és mai tanáraink

Dr. Kovács Zoltán Tanár Urat az idei tanévtől nem láthatjuk, hallhatjuk a Történettudományi Tanszék előadói katedráján: nyugdíjba ment. Ezen apropóból kértem meg, beszéljen magáról, eddigi munkásságáról, hogy mi – a tanítványai –, akik itt találkoztunk vele először, többet tudjunk meg róla: a tanárról, a kutatóról, az emberről...

Kováts Zoltán: – Örülök, hogy megtisztel a lap azzal, hogy interjút készít velem, de úgy érzem, mondandóm szétfeszíti e beszélgetés kereteit. A felkérés alkalmából azonban végiggondoltam emlékeimet, és arra jutottam, meg kéne írni pályám emlékezetét: úgy érzem, a sors, a küzdelem, amit végigcsináltam, közérdeklődésre tarthat számot.

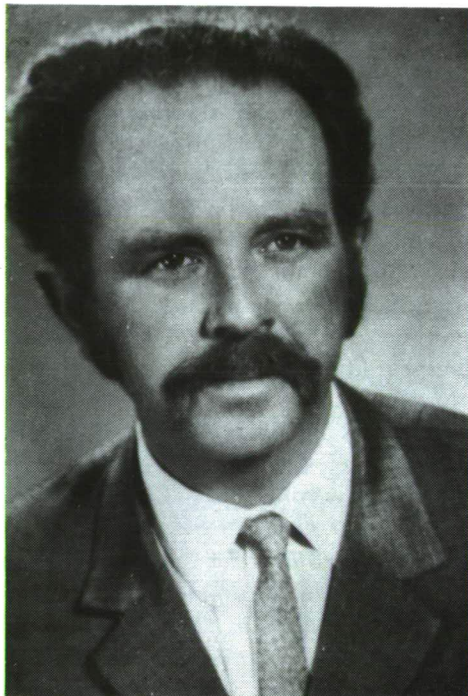
Belvedere Meridionale: – *Mikorra tervezi ennek megjelentetését?*

K. Z.: – 2000-re vagy 2002-re. Kb. annyi határidős munkám van, ami befejezésre vár emellett. A maga és a magam kedvéért az emlékezet vázlatát már összeállítottam. Először a családomról szeretnék beszélni!

Édesapám egy érmelléki kuriális falunak, *Érkörtvélyesnek* a szülőtte. Ez a falu a XVI. század közepéig visszavezethetően kálvinista, önkormányzata van. Anyai dédapám református lelkész volt Pusztakamaráson, báró *Keményéknek volt a papja*. Dédanyám pedig a Kemény család francia nevelőnője.

Az anyai ág, elszegényedett szücsmesterek Abaújszántón.

A szálak aztán Debrecenben futnak össze. Szüleim 1929-ben házasodtak, s 1930-ban megszülettem én. Apán 1913-ban a jogi egyetemre iratkozott be. „Megjárta” az első világháborút, négyszer sebesült. 1922-ben az Érmellékről átszökve állástalanságok után a

magyar királyi rendőrségen lett segédfogalmazó.

Édesanyám nagyon szereti az embereket, ma is jó kedélyű, nyolcvannyolc éves. Bölcséket tud mondani: „Kisfiam, olyan szép az élet, olyan jó, csak ne öregedjél meg!”

B. M.: – *A kisiskolás évek hol teltek?*

K. Z.: – Az elemi iskoláim nagyon érdekesek, ugyanis kétféle elemibe jártam: Kispesten állami iskolába – aranyos tanító nénim volt, Olaszliszka-i Liszka-i Anna –, majd bekerült a család Budapestre, itt a református elemi padjait koptattam. 1945-ben az egyházi iskolákat államosították, Budapesten csak egy katolikus, egy református, egy evangélikus és egy zsidó elemi maradhatott. Én abba az egyetlen református iskolába jártam. Itt talál-

koztam először *Karácsony Sándor*tal, itt volt osztálytársam *Gérecz Attila* az '56-os események költőhalottja.

B. M.: – *A gimnázium is tartogatott izgalmakat?*

K. Z.: – Megint két teljesen különböző világot láttam! Ahova beíratlak, német rendszerű, fegyelmezett, memóriára építő intézmény volt.

Jött 1944 és tizenhárom hónapig nem jártam iskolába. Levente voltam, 800 km-t gyalogoltam (ez alatt az idő alatt naplót vezettem, amit máig megőriztem). A szovjet követség időközben betelepedett *Lendvay* utcai lakásunkba, s mi visszamentünk a nagyszülőkhöz Debrecenbe. Így kerültem a debreceni gyakorló gimnáziumba, ahol megláthattam, mi az, hogy tanítani, hallgatói kreativitást fejleszteni, jókedvet teremteni az órán. Kiváló tanáraink voltak, szédületes nagy tanári kar!

Például *Komjáthy István*, a „Mondák könyvé”-nek írója volt az osztályfőnököm, *Vajda Laci* bácsi a latintanárom – ő később a mi főiskolánkon volt sokáig a Magyar Irodalom Tanszék vezetője. Varga tanár úr úgy tanította a római történelmet, hogy mindig megmondta a görög előzményeket; nem csak a nyelvtant tanultuk meg, hanem a mögötte húzódó gondolkodást, lelkeséget is. Az egyetemen ebből éltem!

B. M.: – *Nem foglalkozott szívesen az ókori történelmmel?*

K. Z.: – Eleinte – gólyaként – lelkesen hallgattam a neves professzor, *Járdányi-Paulovics* ókortörténeti óráit. De amikor az ötödik kétórás előadás után még mindig az etruszk domborművek szépségét ecsetelte a professzor úr, megfogadtam, hogy ide többet nem teszem be a lábam. Azért a négy féléves ókortörténeti anyagból sikeresen vizsgáztam! Az első évben rengeteget olvastam, nagyon lekes voltam! (Magyar–történelem szakra jártam.) A Történettudományi Tanszéken

Szabó István professzor már ismert, ő bírálta el a „48-as Bizottság” pályázatait, ő ítélte oda nekem az első díjat: ezzel kerültem be az egyetemre felvételi nélkül. Fiókot kaptam a szép történeti szeminárium egyik asztalában.

Kronológiától kezdve az orvosi kar pszichiátriai előadásáig sok mindent felvettem az indexbe. Nekem is ötvenkét óra jött össze, mint József Attilának. Csak néhány előadásra jártam rendszeresen, a többségére csak néha kukkantottam be, hol is tartanak, ebből próbáltam leszűrni lényegét. Szabó István mellett nagy élmény volt *Bárczi Géza*, *Papp István*, *Országh László* óráit hallgatni. Szép kezdet...

B. M.: – *És a folytatása?*

K. Z.: – Ez az évszázados hagyományokra támaszkodó szabadság csak 1949 őszéig tartott. Akkor bevezették a tízosztályos középiskolára támaszkodó szovjet rendszer gyakorlatát. Kiváló professzorok jó részét nyugdíjaztatták s belépett a szigor. Nekem – magyar–történelem szakosnak 46 óra volt kötelezően előírva hetenként. Ehhez, régi hagyományként, még magántanári órákat felvehettem, ezek érdekelték volna! Az órákon való részvételt nem a professzorok ellenőrizték. Egy professzor megértő, az tudja, hogy lehetnek a hallgatóinak fontos dolgai, ami miatt nem tud az órán részt venni. A Tanulmányi Osztály ellenőrizte a hallgatói csoportfelelős segítségével az óralátogatást. Egy csoportfelelősi megbízatás pedig DISZ-, azaz pártfeladat volt! Az állami csoportfelelős mindig jelentett – pontosan! Borzalmas volt 46 órát kötelezően végigülni egy héten. Akkor még szombaton 13 óráig voltak a kötelező órák! Ebből is lett egy fegyelmim.

B. M.: – *A Tanár Úrnak nem ez volt az egyetlen fegyelmije?*

K. Z.: – Apám paraszti származású volt, de a Magyar királyi Rendőrségen tiszt lett belőle, ezért minden apróságba belekötöttek – például, hogy nem álltam kellőképpen vigyázzba

a katonai oktatáskor. Emiatt vagy hét fórumon fegyelmeztek meg, úgy nézett ki, kirúgnak. Akkor kiderítette a debreceni Fazekas Mihály Gimnázium igazgatója, hogy én tudok tanítani és meghívott az iskolába. 1952 februárban kezdtem. Azóta egyfolytában okítok.

B. M.: – *A debreceni évek után hol folytatódott életútja? Mi volt a következő állomás?*

K. Z.: – A harmadéves párttitkár olyan rossz véleménnyel volt rólam, hogy sokáig nem akartak kinevezni. Jellemzésemben azt írta: ideológiailag zavaros, tanári munkára alkalmatlan.

De a rengeteg paptanár elbocsátása miatt tanárihiány volt az országban. A Földművelésügyi Minisztérium elfogadott magyar-történelem szakos tanárként és Kalocsára helyeztek ki a mezőgazdasági technikumba. Kalocsán az a megtiszteltetés ért, hogy 1956-ban a tantestület küldötte voltam a Nemzeti Bizottságban, beválasztottak az elnökségbe is, ahol elnökölhettem. Gyűjtőtűnk Budapestnek, nemzetőrséget szerveztünk.

Ennek kifejtésére külön fejezetet szenteltek majd az életírásomban. A közvéleményben olyan beidegződés él, hogy november 4-én jöttek a tankok; pedig november 1-jén éjszaka már minden fontos támaszpontot elfoglaltak, így a kalocsai repülőtér környékét is, mert a lökhajtásos vadászeszred a forradalom mellé állt.

Próbáltam riasztani a tolnai tüzéseket, elmentem Pécsre, de mindenütt összeomlás mutatkozott. November 2-án visszavonultam. 1957. március 1-jén tartóztattak le és Kistarcsára vittek. Megállapították, hogy mégiscsak *humanista* voltam, így visszamehettem tanítani, de áthelyeztek Csurgóra. Csurgón voltam öt évig, itt írtam a doktori disszertációm is. A pedagógiai munka mellett egyholdas illetményföldemen gazdálkodtam.

B. M.: – *Tanár Úr, mikor került ide a tanszékre? Csurgóról hogyan vezetett az út Szegedre?*

K. Z.: – 1961-től tanulmányaim jelentek meg, amikre Polányi Tanár Úr felfigyelt és a tizenkét pályázó közül az enyémet fogadta el. Tehát 1963-ban tanársegéd lettem. Az itt töltött harminckét évnek megint külön szakaszai vannak:

1966-ig nagyon megbecsült tagja voltam a főiskolának, a Szakszervezeti Bizottság vezetőségében is részt vettem, míg 1966-ban felülvizsgálatra nem került az '56-osok ügye. A „jó elvtársak” akkor, azzal, hogy „ellenforradalmár” vagyok kitettek a Szakszervezeti Bizottságból, s attól kezdve „kivont szablyával óvták tőlem a hazát”. Sokan álltak mellém, s így maradhattam a tanszéken. Hogy ugorjunk egyet, most sem jókedvemből kértem a nyugdíjazásomat: 1994-ben nem járultak hozzá a főiskolai tanári kinevezésemhez, így nem taníthatok 70 éves koromig.

B. M.: – *Jelenleg tehát vannak szakdolgozói, és népesedéstörténeti speciálkollégiumot is vezet Tanár Úr. A következő év/évek hallgatói is számíthatnak a segítségére?*

K. Z.: – A másodéveseknek is meghirdettem a szakdolgozat irányításom alatt való elkészítésének lehetőségét, mert bízok benne, hogy ezek a pénztelen hideg napok, amik most vannak, *el fognak múlni, és jön a tavasz: kapok pár órát*. A tanári munka így most kissé lelassul. A keserűség ebben az, hogy a *tanítást mindig fontosabbnak tartottam, mint a tudományos munkálkodásomat*. Azonban tudtam, hogy csak úgy lehetek jó tanár, ha tudományos munkát is folytatok. Az én elgondolásom: látókört adni a diákoknak. *Azt akartam elérni ezen a főiskolán, hogy a leendő tanárok megfelelő alapokat szerezzenek ehhez egyetemes történelemből*. 170-nél több szakdolgozatom volt, 40-nél többen nyertek ebből országos díjat.

B. M.: – *Jelenleg milyen kutatásokat folytat Tanár Úr?*

K. Z.: – A tapasztalatok alapján Gyapay Gáborral új középiskolai tankönyvet készítetünk a tízosztályos iskolák számára. Valamint készül egy új egyetemes történelem jegyzet (476–1492).

3-4 éve dolgozom 46 ormánsági község történetén. A kutatás időhatára 1720-tól 1990-ig terjed. Tokaj népesedéstörténete már a korrektúrán is túl van. Hamarosan megjelenik a Röszkéről írt munka is, melyet egykori szakdolgozómmal, Vaczkán Melindával közösen készítettünk. Most kezdtem hozzá egy újabb megbízatásomhoz, a Szabolcs megyei Földes vizsgálatához.

Amint említettem, további szakdolgozókat is válllok. Helytörténet a téma, ezen belül a népesedés. (Honnan jöttem, miért vagyok ilyen, miért ilyen a gondolkodásom. Ha történelemtanár vagyok, ezt illik megtagadnom.)

B. M.: – *Aki a Tanár Urat ismeri, mindig tevékenykedni, sietni látja. Van idő a sok munka mellett a kikapcsolódásra is?*

K. Z.: – 1977 óta versenyszerűen bridzselek. Egy precíziós rendszert tanultam meg. Ezt a rendszert a Bermudákon is játsszák.

Az igazi kikapcsolódás azonban Martinka szokott lenni, a nagyapám szalajét művelem ott 1971 óta. *Eddig 3-4 napra* mentem el, most már több időt tölthetek ott. A szellemi munkát végző embernek a fizikumát is egyensúlyban kell tartania. Egészségesen kell élni! Evezek a Tiszán, régóta teniszezek.

B. M.: – *Ha a tanszéken eltöltött 32 évről gondolkodik, milyen kép él a Tanár Úr emlékezetében?*

K. Z.: – Rengeteg minden: hallgatók, kirándulások, jó töris bulik – hej, de szerettem táncolni!

Örülök, hogy itt tartja magát a kollegalitás! *Váll-vállvetve dolgoztunk*, nem

kellett az embernek személyes torzsalkodásokban felemészteni az erejét. Fontos volt nekem mindig ez a jó tanszéki hangulat, az összefogás. A tanári pályán pedig minden esztendőben, szeptemberben valami új kezdődik. Kíváncsian jön az ember. Ha valaki szereti az embereket, érdeklődéssel várja ezt az újat!

B. M.: – *Tanár Úr, köszönöm, hogy időt szakított a beszélgetésre, további sikeres munkát és jó egészséget kívánok, és a szerkesztőség nevében is gratulálok az 1994-ben megkapott "A kutató munka irányításának mestere" címhez.*

Tóth Andrea

Fontosabb tanulmányok

■ Csurgoi jobbágy-családok demográfiai viszonyai (1720–1950). (Társszerző: Cs. Tóth Péter.) In: Történeti Statisztikai Évkönyv 1961–62. Bp., 1962. 48–89. p.

■ Somogy megye népessége a XVII–XVIII. század fordulóján. Kaposvár, 1969. 52 p.

■ Tudományos diákköri munka és helytörténeti kutatás. In: A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1969. Szerk.: Benkő László. Szeged, 1969. 195–200. p.

■ A XVIII. századi népességfejlődés kérdéséhez. In: Agrártörténeti Szemle, XI. évf. 1969. 1–2. sz. 218–227. p.

■ Sorskérdésünk – a népesedés. In: Tiszatáj, 1970/24. évf. 5. sz. 439–466; 6. sz. 541–546. p.

■ A magyar népességfejlődés a honfoglalástól 1870-ig. I–II. rész. In: A Szegedi Tanárképző Faiskola Tudományos Közleményei. Szerk.: Benkő László. Szeged, 1971. 77–88. p.; 1972. 3–25. p.

■ A népesség. In: Hajdúnánás története. Szerk.: Rácz István. Hajdúnánás, 1973. 32–86. p.

▣ A népesség története. In: Berettyóújfalu története. Szerk.: *Varga Gyula*. Berettyóújfalu, 1981. 141-197. p.

▣ A népesedési viszonyok. In: Debrecen története, 2. 1693-1849. Szerk.: *Rácz István*. Debrecen, 1981. 15-88. p. (A kandidátusi értékelés első jele.)

▣ Népesedési viszonyok In: Szeged története, 2. 1686-1849. Szerk.: *Farkas József*. Szeged, 1985. 107-169. p.

▣ Az agrárnépesség természetes szaporodásának változása Magyarországon a Mária Terézia úrbérrendezéstől 1945-ig. In: Agrárnépesség, agrártársadalom Magyarországon a Mária Terézia-kori úrbérrendezés és 1945 között. Szerk.: *Kávássy Sándor*. Nyíregyháza, 1987. 12-42. p.

▣ Népesedési helyzetünk és a téves tájékoztatás. In: Válasz évkönyv 1989. II. köt. Szerk.: *Medvigy Endre*. Bp., 1989. 224-249. p.

▣ Népesedési viszonyok 1729-1849. In: Békéscsaba története. Elsa kötet a kezdetektől 1848-ig. Szerk.: *Jankovics B. Dénes - Erdmann Gyula*. Békéscsaba, 1991. 797-841. p.

▣ Népfogyatkozás a Kárpát-medencében. In: Erdélyi Magyarság. II. évf. 1991. nov. 8. 12-14. p.

▣ A népességnövekedés. In: Szeged története 1850-1920, 3/1. Szerk.: *Gaál Endre*. Szeged, 1991. 489-529. p.

▣ Mátészalka népessége a XVIII. századtól napjainkig. In: Mátészalka története. Szerk.: *Újváry Zoltán*. Debrecen, 1992. 243-274. p.

▣ Ormánság, 1720-1990. In: Élet és tudomány. 24. sz. 1993. június 11. 742-744. p.

▣ Népesedési viszonyok. In: Szeged története, 4. Szerk.: *Serfőző Lajos*. Szeged, 1994. 31-54. p.

Német bajuszviselet.

Ő felsége a német császár naponként használja.
A ki bajuszát a császár-bajuszkötő alkal-
mazása előtt meg nem nedvesítette

HABY udvari fodrász
„Es ist erreicht“
(Végre sikerült)

Egykori és mai tanáraink

szerével, annak fogalma sem lehet ennek a bajusz-szálak csodás hatásáról.

Borsod

Hajdani vármegyéink

A névtelen szerző nyolcszáz éves sikersztoriája szerint a honfoglaló magyarok közül Örsúr és Bors ősnemzetsége telepedett le ezen a vidéken. Örs nemzetsége a Bükk déli részén Ócsád (Kács) környékén nyert földet Árpádtól; míg Bors ispán (Diós) Győr várát és a Bódva völgyét kapta, hogy ott várat építsen, és az északi határ védelmét biztosítsa. Bár ma már biztosnak tűnik, hogy Anonymus ezúttal sem tett mást, minthogy megfordította a történelem menetét (saját korának országnagyjait látta el honfoglalás kori ösökkel) – ennek ellenére valós és nagy jelentőségű adatot közöl Borsod vármegye kialakulásáról. Eszerint a korai, Szent István alapította megyék sorában Borsod ugyanúgy határvédelmi feladatokat (*marchia*) látott el, mint a többi északi vármegye. Más megyealapítások analógiájára, Bunger fia Bors nem Árpád, hanem Szent István első borsodi ispánja lehetett. Bár Örsöt és Borsot szívesen magyarítanánk, de mindkét szóban török eredet (utóbbi megegyezik a *bors* köznévvvel) lapul. A Szent István-kori egyházmegye Egerben szerveződött, és ez akkor Borsodhoz tartozott. Így a megye ritka kivételnek számít, ahol az egyházi központ nem esett egybe a világgal. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a XI. századi Egernek nem volt vára. Különben is az északi mezsgyék védelme a megye északabbi részéről könnyebben megszervezhető. Feltűnő, hogy a borsodi várföldek a Bükk-től északra húzódó folyóvölgyekben találhatók. Ugyanakkor Mezőkövesd és vidéke még a XIII. század végén is Újvár megyéhez tartozott. Ez azt a gyanút erősíti, hogy a megyehatár eredetileg nem futott le a

Tiszaig (kettészakítva ezzel a monstrum Újvár megyét), hanem a Bükkalján húzódott.

A korábban lakatlan felvidéki területek dél-észak irányú benépesülése a XII. századra esik. A megye északi részén e század végén alakult ki a tornai erdőispánság, és még később a szepesi, amelynek első lakói nem a tatárjárás után betelepülő németek, hanem délről érkező magyarok voltak. Az 1332–37. évi pápai tizedjegyzék alapján tudjuk, hogy ekkorra már véglegestültek a középkori Borsod megye határai.

Így három nagy tájegysége: északon a Sajó* és a Bódva völgye, délen a Bükkalja és a Tisza ártere közötti sík vidék, ezek között pedig a Bükk-hegység. Ekkor még ennek keleti része (Bélapátfalva, Szilvásvárak környéke) is Borsodhoz tartozott, és a heves-borsodi megyehatár az Eger-patak völgyében húzódott. Északnyugaton mindig is Putnok

* A folyónevek etimológiáját röviden itt foglaljuk össze. A Sajó (szlovákul *Slaná*) a magyar régiségben *só* és *folyó* szavak összetételként sószállításra használt folyó jelentéssel bírt. Erdélyben a Szamos és Máramarosban az Iza folyónak szintén van Sajó nevű mellékvere. Ugyanaz az utótag a Hejő nevében – ami a Tapolcápatak folytatása. *Tapolca* a szlávban ugyanúgy *meleg (vízű) patak* jelentésű, mint a régi magyarban a Hejő. A már Anonymus által is említett Bódva szláv név átvétele. A mai szlovák *Bodva* „visszavétel” a magyarból. A Szuha neve nyári kiszáradásra utal. A Szinva bizonytalan szláv eredettel bír: egyrészt a szláv *sinь* „kék, szürke” melléknév családijába tartozhat; másrészt a *svina* „disznó” szó lengyel *Świnia* helynévi származékával mutathat rokonságot.

volt Gömör kapuja, északon a Bódva Szalon-na és Perkupa között ért Tornából Borsodba. A keleti határ Abaújjal Szikszótól nyugatra, a Vadász-patak crei mentén haladt délnek, hogy aztán a Sajó (Zemplén megye) és a Tisza (Szabolcs megye) folyásirányát kövesse.

Az 1926. évi régészeti ásatás Borsod földvárában X–XI. századi település objektumait tárta fel. A tatárjárás után soha többé nem nyerte vissza korábbi jelentőségét. Átadta azt új kőváraknak (Dédes, Diósgyőr), mezővárosoknak, vásáros helyeknek és nemzeti monostoroknak (Százd, Tapolca, Bélháromkút stb.). Az Edelény melletti Bódva bencés kolostorában keletkezhetett a XII–XIII. század fordulóján legrégebbi összefüggő nyelvemlékünk, a Halotti Beszéd és Könyörgés. A tatárvesz tragikus ütközetét 1241. április 12-ének hajnalán a megye déli részén, a Sajó-parti Muhinál vívta IV. Béla. A királyi hatalom hanyatlása idején Borsod vármegyében a törzsökös Miksolt nem (Bors leszármazottai) helyett a Bihar megyei Ákos nembeli Erney (Ernyő), a nagy gyűjtögető, lett a legnagyobb birtokos. A és István fia, a tartományúr, tették Borsod központjává Diósgyőrt. Ekkor indult fejlődésnek a vártól keletre, a hegyek és a síkság találkozásánál, ahol a kis Pece-patak a Szinvába ömlik, a közlekedési és kereskedelmi centrum – Miskolc. István a remeték nagy barátja volt, így pálos kolostor épült Diósgyőrről és a korábban lakatlan (*deserta silva*) Bükkben, a dédesi vár mellett (Szentlélek). Fiai 1316-ban felláztak I. Károly [1301–42] ellen, aki a következő évben leverte és elítélte őket. Borsod a XIV. század elejére nemesi megyévé vált.

Diósgyőr és környéke az Anjouk korában tovább virágzott. Az 1360-as években Nagy Lajos pompás palotát épített a várhoz. Állandó harcaiban szerzett sebeit az uralkodó szívesen nyalagatta a győri palotában, és – Árpád-kori elődeihez hasonlóan – edzésként bölényre vadászott a Bükkben és az Upponyi-

A diósgyőri várrom Telepy Károly olajfestményén (részlet)

hegységben. Szegény Katalin leányát is itt földelte el 1378-ban, amikor a királykisasszonyt nyolcévesen az Úr saját szolgálatába rendelte. Utódai sem váltak a vidék iránt hűtlenné: Zsigmond és zilált erkölcsű második neje, Mátyás és Habsburg Mária is gyakran töltötték itt szabadságukat. Az urbánus Zsigmond 1405-ös rendeletével szabad királyi várossá tette Miskolcot.

A török először 1544-ben pusztította Borsodot. Eger diadala másfél évtizedre elodázta az oszmán igát, de 1566-ban Dédes és Diósgyőr is elesett. A tizenöt éves háború alatt a hadiszerezése változásával került előbb Habsburg-kézre, majd a szörnyű mezőkeresztesi csata (1596. október 26.) után vissza a törökhöz. A XVI. században a török- és Habsburg-ellenes küzdelmek fontos színtere. Miskolc Thököly kurucaitól és I. Lipót labancaitól egyaránt sokat szenvedett. Rákóczi Ferencet viszont a kezdetektől fogva támogatták, a fejedelemnek a borsodi megyeszékhelyen (éppen ekkortól datálható Miskolc közigazgatási központtá válása) volt az első főhadiszállása. A Sajó tiszai torkolatánál, Ónodon tartották 1707-ben azt a nevezetes országgyűlést, amelyen a magyarság először

detronizálta a Habsburgokat. Ugyanezen a gyűlésen némi vallási-etnikai konfliktusban a szövetkezett rendek két Turóc megyei képviselőt miszlikbe szabdaltak.

A XVI. század második felében a Perényi- és Bebek-birtokokon erősen terjedt a protestantizmus, és ez hozzájárult ahhoz, hogy Borsod megye a homogén etnikum ellenére jelentős felekezeti megoszlást mutat. Miskolcon, a református és evangélikus egyházkerület székhelyén, 1717-ben még boszorkányok után kutattak, és ennek során némely Sigó Katát elevenen megsütögtettek és porig égették.

A realisabb tudományok iránt érdeklődő Fassola Henrik^{*} az 1760-as években az Upponyi-szoros Zsinnye nevű dűlőjében vörösvasércet fedezett fel. (Dédesvár környékén már az Árpád-korban vasérctermelés folyt.) Miközben Upponyban működni kezdett a Péter-bánya, Fazola és munkatársai a Bükk vidékén ércek és értékes kőzetek (vas, réz, szén, márvány, gránit) nagy tömegét mutatták ki. A Garadna patak völgyében – ahol addig csak az évezredekkel korábban élt crô-magnoni ősember, míg a középkorban pálos remeték és királyi vadászpagonyok jártak – ipartelepek sora létesült. Kohók, üveghuták és vashámorok épültek, faszenet égették, követ, szenet, színes érceket bányásztak, fát munkáltak; Mályinkán és Felsőtárkányban követ faragtak. A patakok és folyók vízierceje malmokat hajtott, így a diósgyőri papírgyár malmát. A Fassola-féle

diósgyőri vashámor utódja, a modern vasgyár 1868-ban épült, és az iparosodó, vasútépítő ország vasszükségletének jelentős hányadát vállalta magára.

A kiépülő vasúthálózat lehetővé tette, hogy a borsodi ipari termékek rövidebb idő alatt nagyobb távolságra is eljussanak. Képtelen módon, az osztrák közlekedés-politika jármában, a Tisza Vidéki Vasút 1859-ben Miskolcot Nyíregyházán, Debrecenen és Szolnokon át kötötte össze Pest-Budával. Hamarosan elkészült a vonal meghosszabbítása Kassáig. A borsodi megyeszékhely „rendes” budapesti vonala – Hatvanon át – 1870-ben már a MÁV által készült el. A Sátoraljaújhelyen át Galíciába vezető vaspálya volt az utolsó ezen a vidéken, amelyet magánvasút épített. Az elkövetkezendő években-évtizedekben elkészültek a fővonalak közötti helyiérdekű vasutak is, így a Miskolcot a Sajó völgyében Putnokon át Fülekkel és a Bódva völgyében Tornával összekötő vonal. A századfordulón a Tiszai pályaudvar és az iparos Diósgyőr közötti vontatóvágány mellett személyszállító villamos vasút is működött. A vasútvonalak nem csupán az ipari szállításra, de a szénbányászat és a hagyományos miskolci gabonakereskedelemre is jelentékeny hatást gyakoroltak. A dualizmus korában a MÁV üzemigazgatóságot szervezett Miskolcon.

Művelődés, intézményrendszer és szórakozás terén a megye teljes egészében székhelyére volt utalva. Utolsó nádorunk, István főherceg 1847-ben alapította a magyar nemzeti színházat, amely tíz évvel később kezdte meg rendes működését. 1878. augusztus 31-én hirtelen kiöntött a Szinva, és nagy rombolást végzett a városban. Az 1907. évi LI. tc. törvényhatósági jogra emelte a várost.

Borsod neves emberei közül elsőként kell megemlítenünk Szemere Bertalant, aki 1812-ben a bükkaljai Vattán látta meg a napvilágot. A negyvennyolcas kormány bel-

* Fassola (Fazola) Henrik (Würzburg, 1730 – Diósgyőr, 1779), a borsodi ércbányászat megalapítója. Barkóczy Ferenc egri püspök hívására 1758-ban jött Magyarországra. Egerben egyházi építkezéseken vas díszítőmunkákat készített, melyek a magyar barokk kiemelkedő remekei. A Mátrában és a Bükkben ércek után kutatott; 1765-től épít működtet vashámorokat a Garadna völgyében, 1771-ben nagyolvasztót Ómassán. Fia, Frigyes folytatta munkásságát.

ügyminisztereként és Kossuth kormányzósága idején miniszterelnökként a forradalom és szabadságharc nagy jelentőségű polgári vezetője volt. A bukás után emigrált, és 1852-es *Jellemrajzaiban* – saját szerepének túlhangsúlyozása céljából – leszedte a keresztvizet Kossuthról és Görgeyről. Végül más nagy magyarjainkhoz hasonlóan – elméje elborult. 1865-ben tért haza, és élete utolsó négy évét csendben, visszahúzódva élte le. Több szállal kötődött a megyéhez szívbeteg XIX. századi írónk, Tompa Mihály. Csak két évvel volt nála fiatalabb a *Bánk bán* és nemzeti szótunk zeneszerzője, a Sajókazincon született Egressy Béni. 1843-ban Mezőcsáton született méltatlanul háttérbe szorított költőnk: Kiss József. Déryné Széppataki Róza nyugdíjaskorát Miskolcon töltötte. Végül, ezt talán említenünk sem kell, 1933 júniusában a lillafüredi Palota Szálló parkjában írta József Attila gyönyörű versét, az *Ódát*.

Alábbi táblázatunk a XIX. század közepétől követi nyomon Borsod megye és Miskolc területi-népességi változásait:

	Terület	Népesség		Miskolc
Borsod vármegye	3587 (km ²)	1869	172 172	21 535
		1881	193 839	
		1891	216 794	30 408
		1910	279 063	31 813
Borsod-Gömör és Kishont	3955	1936	361 661	64 940
Borsod-Abaúj-Zemplén	7247	1960	726 360	143 360
		1994	762 000	192 360

A történelmi Borsod vármegye területét Trianon a magyar történelem apokalipszisa, annyiban érintette, hogy Gömör és Kishont megye határainkon belül maradt 370 km²-es darabkájával „közigazgatásilag egyelőre egyesítették”. A kommun idején a gyenge lábon álló csehszlovák intervenció hadseregét Stromfeld Aurél Vörös Hadserege vetette ki a megyéből. Miskolc a két világháború között is jelentősen virágzott, a harmincas

években hatvanötezes lakosságával a legnépesebb vidéki városok közé tartozott.

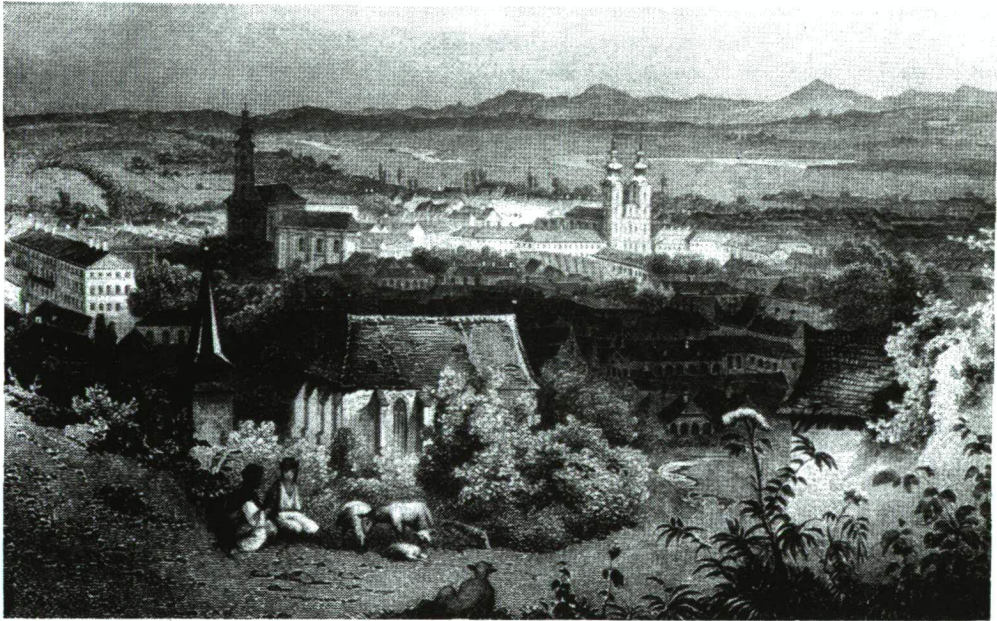
1950. január 1-jén a kommunista közigazgatási reform Borsod, Gömör és Kishont megyéhez csatolta az egykori Abaúj-Torna és Zemplén vármegyék magyarországi területét. Viszont az Egertől északra (Szarvaskőtetől a Bükk-fennsíkig) és délre (Novaj) húzódó borsodi „nyúlványokat” Heveshez csapták. A megyereform által létrejött Borsod-Abaúj-Zemplén megye Bács-Kiskun után az ország legnagyobb területű, Pest után a legnépesebb megyéje. Igaz, ha a municipalisták a történelmi hagyományokat nagyobb gonddal ápolnák, a megye a *Borsod-Gömör-Kishont-Abaúj-Torna-Zemplén* nevet érdemelné. Ez azért mégiscsak képtelenség...

Az ötéves tervek örült iparfejlesztése idején Miskolc, Ózd és Kazincbarcika, majd a hatvanas évektől Tiszaszederkény (Leninváros, utóbb Tiszaújváros) – a lehetőségeket és szükségsszerűségeket messze meghaladó méretű – ipari centrumokká váltak. A megyeszékhely fejlesztése különösen megdöbbentő viszonyokat tükröz. Előbb az ipari vagy turisztikai jelentőséggel bíró szomszédos közösségek egész sorát (Diósgyőr, Hejőcsaba, Lillafüred stb.) fűzték hozzá. Később álláslehetőség reményében a Sajó-Hernád-vidék rendkívül alacsony életszínvonalú népessége özönlött a városba. Gombamód épültek az irtalmatlan méretű lakótelepek; a település egy időben kétszázezres népességével az összes vidéki várost megelőzte. A mai Miskolcnak már semmi köze sincs az egykori kedves iparos-kereskedővárosához. Rákosi Mátyás nehézipari egyetemet alapított itt (lényegében a selmecbányai majd soproni kohó- és erdőmérnöki kar jogutódát), amely rövid ideig bölcs vezérünk nevét viselte. (A nagyhírű intézmény az utóbbi években a jogi képzés felújításával, közgazdász- és bölcsész-fakultással valódi univerzitásszá vált.) Az ötvenes-hatvanas években, a II. világháború

után elsőként, a miskolci vasúti fővonal kapott villamos felsővezetékét., és – amúgy magyaros tempóban – az északkeleti autópálya építése is megkezdődött... A gulyáskommunizmus éveiben és a rendszerváltás óta különösen a bányászati és nehézipari tevékenység súlyos válságba került. Ma a megye éllovas a legreménytelenebb helyzetben lévő

válságterületek szomorú mezőnyében. Üres frázisokat puffogatni felesleges: nyoma sincs olyan válságkezelő programnak, amely Borsod gazdaságát tepedtségéből végre-valahára felrázná.

Nagy Tamás

Miskolc az Avas felől nézve a múlt század közepén Poppel Frigyes metszetén, melyet Rohbock Lajos rajza alapján készített

Túra a Szádelői-völgyben és a Bükkben

Az évek szomorú múlásának már-már megszokottá váló jelzője, hogy a legtikasztóbb nyári napokban újra keresgélni kezdjük a padlást, sufnit vagy garázs mélyén a hátizsákot, sátrat meg egyebeket; míg a napi bevásárlások során hosszabban időzünk el a konzerves pul-toknál, és néma döbbenettel szemléljük, hogy néhány sztenderd készítmény ára mennyit fejlődött az elmúlt év

óta. Mindez azt jelzi, hogy napokon belül elindulunk a „rendes” évi túránkra. Július 29-én, szombaton aztán felkerekedett a korábbi évekhez képest észrevehetően megfogyatkozott társaság, hogy egy hetet nomadizáljon a (történelmi) Magyarország nevezetesen szép tájain, az egykori Torna és Borsod vármegyékben.

Szádelő

Kora reggel Tatabányáról egy vigasztalanul bűdös és mocskos személyvonattal bumliztunk Budapestre, ahonnan a nyolc órakor induló gyorsvonaton már egy fokkal elviselhetőbb volt az utazás Miskolcig. Az acélvárosban ezúttal csak röpke fél órát töltöttünk el, és máris Tornanádaska felé repesztett velünk a Bz-szörnyeteg. Aznapai úticélunk a Tornai-mészkőhegység híres Szádelői-völgye volt. A Bódva folyó völgyében kanyarogtunk felfelé, elhagytuk Edelényt, Szendrőt és Aggtelek meg Jósavőf közös – a két településtől kábé 20 kilométerre levő – vasútállomását. Jobbról a Cserehát, balról az Aggteleki-hegység emelkedett, amelynek egyik csúcsán néhány pillanatra Szádvár romjait láthattuk.

A tekintélyes méretű vár java részét erdő borítja, csak a magasabb bástyák falai emelkednek a fák lombkoronái fölé. A tatárjárás után épült erősség Károly Róberttől került a Drugethek kezébe, akikről 1415-ben a Bebekék örökölték. A mozgalmas török-urak időkben kézzel kézre járt, végül – mint szinte minden várat a Kárpát-medencében – I. Lipót parancsára 1702-ben felrobbantották. Sajnos, feszített programunk nem tette lehetővé, hogy a szinte elfeledett várat teljesen felfedezzük magunknak.

A csehszlovák ipar klasszikus csodája – jófajta győri motorral megerősítve, hogy egyáltalán menni tudjon – lassacskán feljutott a tornai fennsíkra. Ez a heggyel övezett alig

hatszáz négyzetkilométernyi plató valaha Nagy-Magyarország legkisebb vármegyéje volt. A megye egykori központjáról, Torna váráról nyerte a nevét, ami viszont annak a kis pataknak a szláv nevét örökölte, amely északon eredve a vár (és a kisváros – ma *Turnianske Podhradie*) alatt folyik a Bódvába. A tornai erdőispánság a XII. század második felében vélhetőleg a korábban az északi határokig nyúlt Borsod vármegyéből szakadt ki. Ekkor még lényegesen nagyobb területet foglalt magába, mint a XIII. század végén kialakult megye. A XVI–XVII. században ez a vidék is sok harctól szenvedett, de a koronás magyar uralkodók hadvezérei (Schwendt, Basta, Caraffa) a töröknél nagyobb károkat okoztak az ittélőknek. Torna megyét 1782-ben II. József, 1850-ben Ferenc József abszolutizmusa egyesítette Abaújjal, de a kis megye mindkét esetben az alkotmányos élet helyreállításával kinyilvánította függőségét. Aztán az 1882. évi LXIII. törvénycikk harmadszorra is összeházasította a nagyobb szomszédal.

Amíg idáig jutottál, kedves olvasó, mi is megérkeztünk Nádaskára. Hétórás vonatút állt mögöttünk, és most a tűző déli napsütésben elindultunk az országúton a szlovák-magyar határ felé. A falu felett a szép Hadik-kastély manapság ideggyógyintézetként működik. Omladozó falú kalyibák szomorkodtak a főutcán; nyomasztó volt látni az elesettséget, az iszonyatos szegénységet. A több kilométer hosszú kopár hegyoldal visszhan-

gozta az alatta élők anyagi és szellemi nincstelenségét. Egyórás aszfaltbetyárkodás után elhagytuk szerény, kis hazánkat, és a Tornára menő útról letérve, egy éktelen cementgyáron és néhány kukoricáson gázoltunk keresztül, mire megérkeztünk Szádudvarnokra [Dvorniky]. Ahogy az Alsó-hegy északkeleti nyúlványa mögött nyugat felé is kinyílt a látóhatár, szemünk elé tárult a Felső-hegybe ékelődő szádélői szurdok roppant sziklatömbje. Jobbra, kelet felé, viszont a másnapi látnivaló, Torna várának romjai uralták a tájat.

Délutáni álmát aludta a falu, a *potravinyi* ajtaján is rács, és bár az otthonról hozott elemózsia még kitartott, ám torkunk szárazságán a sorsközösséget vállaló falubeli kutak sem segíthettek. Zokszó nélkül továbbbaktattunk. Mellékutunk átbújt a rozsnyó-kassai főútvonalon, és rövidesen Szádélőbe [Zádiel] érkeztünk. Kellemes, egyutcás falucska a völgy torkában, a neve is innen eredeztethető: régen a *szád* nyílást (is) jelentett, az *elő* pedig ennek az elülső részére, bejáratára utal. A falu férfinépe a kis kocsmában múlatta a végtelen időt. Jó forintért itt a folyékony *gemberi* mellett szilárd kenyeret is kaptunk.

Négy óra elmúlt, mire nekivágtunk a völgynek, és – tekintettel arra, hogy az aznapi út java része még előttünk állt – sietnünk kellett. Ám a szapora léptek mindig lelassultak, ahogy tekintetünk akaratlanul felfelé tévedt, hogy a gigantikus, félelmetes, oly különleges formákat öltő sziklacsoportokat pásztázza. Óra múltával bezárt, lakatlan erdészházhoz értünk. Itt turistautak ágaztak el: a keskenyedő völgy már ezer méter fölötti hegyek mentén halad a Gömör megyei Szomolnok [Smolnik] felé; egy másik úton a szomszédos Áji-völgybe lehet eljutni; míg a harmadik a tornai vár felé vezet. Maroknyi csapatunk ez utóbbin indult tovább. A szik-

lák fölötti csúcsig sűrű erdőben vezetett az út, ezen újabb óra telt el. A „vérbeli” turista tudja, hogy a kirándulás egyik legszebb élménye, amikor visszatekinthetünk az addig megtett útra. Itt, a 613 méteres fennsík peremén, e nagyszerű látványban furdethettük szemünket. Dél felé az Aggteleki-hegység, alattunk a csendes falucskák, míg a csodálatos szirtek csúcsa szinte a talpukat súrolta. Az ideális panorámát, sajnos, a háttérben szégyenkező cementgyár csúfította el. Újabb ámulatot keltett, hogy az öblösebb torkú útítársak kiáltását a sziklarendszer négyszer-ötször verte vissza.

A szádélői sziklák a falu fölött
(Fotó: Nagy Tamás.)

A kellemes emlékek ezzel – aznapra legalábbis – véget értek. Egy félórát még a zöldellő fennsíkon tettünk meg, aztán ahogy az út lejteni kezdett, gyökérenesen megválto-

zott a terep. Kilométerek sora volt még hátra kegyetlen, törmelékes meredélyen. Egyre többet csetlettünk-botlottunk, és a vár előttünk, ahogy alkonyodott, mintha egyre távolodott volna. Térkép nélkül, bizonytalan turistajelzésnél inkább nem erőltettük a további utat a sötétben. Feltámadt a szél, hűvösödött, és a sátrakat a lehetetlen terepen – bár tettünk rá néhány elszánt kísérletet – képtelenség volt felverni.

Vasárnap reggel étlen-szomjan vágtunk neki a tornai vár (366 méter) meghódításának. Így a komisz meredek sem bizonyult olyan elviselhetetlennek, és máris a várrom területén jártunk, szigorúan tiltott területen. Ugyanis a dicséretesen kétnyelvű táblák szerint a várban rekonstrukció folyik. Ennek nyomait nagyjával se fedezhettük volna fel, az viszont biztos, hogy a Füzér-formájú falmaradványok alatt többszáz méteres volt a mélység. Kitekintve a várból, könnyen érthetővé válik, hogy a megye központja miért ide épült. Szepsin [*Moldava nad Bodvou*], Jászón [*Jasov*] át Kassa [*Kosice*] felé, valamint délnek és nyugatnak az általunk megtett utat egyaránt remekül lehetett látni. Annak idején a tatárjárást követően emelt várat IV. Béla a Bebek családnak ajándékozta, akik két évszázadon át innen irányították uradalmukat. A török korban a Mágócsyak tulajdona volt, majd Schultz császári generál, hogy a kurucoknak ne szúrja annyira a szemét, 1685-ben lerombolta. Jómagam még szívesen elidőztem volna a táj és a romok szépségében, ám az egyre aggasztóbb gyomorzőrejekről nem lehetett nem tudomást venni. Szerencsére vérbeli *pivovári* várta Tornán a megviselt turistákat. Ezúttal is meggyőződhattuk róla, hogy az Európa Uniónak – legalábbis szlovák-magyar viszonylatban – aligha lehet akadálya... Az errefelé honos árfolyamon lelkesen versenyt számoltunk a pincérnővel, miközben – porba tiptort pénznemünk sikerét látva – percről percre javult a kedélyállapo-

tunk. Bükk-beli céljainkat szem előtt tartva, mégiscsak búcsút vettünk a szocreál mázú barokk kisvárostól. Újabb tíz kilométer következett a negyven fokban a határon át vissza Nádaskára, és hála a megbízható BAZ megyei Volánnak, a vonatot is sikerült lekésnünk.

Többórás csúszással érkeztünk vissza Miskolcra, és ezt nem csak mi, de az ott hozzánk csatlakozó négy fős delegáció is megsínylette. Az utóbbi másfél napban igencsak elfáradt „kemény mag” ezért azt javasolta, hogy a diósgyőri vár megtekintése helyett inkább a közeli strandon pihenjük ki fáradalmainkat. Jelen sorok szerzőjének nagy-nagy bánatára így ezúttal sem jutott el a királynék várába, mint ahogy számtalan miskolci utazása során ez még sohasem sikerült. Bár eredetileg kisvasúton szerettük volna folytatni utunkat a Garadna völgyébe, ám szándékunkat a kritikán aluli menetrend megghiúsította. Ennek ellenére gyönyörű volt az út a Szinva-, majd a Hámori-tótól a Garadna-patak völgyében; magunk mögött hagytuk a két Hámort, Lillafüredet és Újmassát. A vad sziklaformák szépség terén versenyre kelhettek a szádelőiekkel. Este hét múlt, mire a völgy végállomásához, Ómassára érkeztünk. Volt mit mesélnünk a frissen érkezetteknek a miskolci egyetemisták kedvelt csárdájában. Már lement a nap, amikor a Kohász-út mentén felállítottuk sátrainkat, és nyugovóra tértünk.

Tar-kő

Hétfőn délelőtt embert próbáló, nehéz szakaszon jutottunk fel a Bükk-fensíkra. A Jávor-hegy oldalában jártunk, de még nem jutottunk el a hasonnevű kútig, máris eltévedtünk. Ahány térképkiadással bírtunk, a Bolhási-víznyelőnél annyiféle jelzés jelezte az utat, végül – ahogy az már csak ilyenkor lenni szokott – toronyíránt elindultunk – a másik irányba. A kitérőt – ekkor – még nem bántuk, mert kellemes tisztáson előrelátó beosz-

tással fogyasztottuk el a még Hámorban vásárolt kenyeret. A vízzel már nem voltunk ennyire takarékosak; nem is sejtettük, hogy a végre megtalált Jávorkút után aznapi utunkon már nem lesz másik forrás. Kora délután a fennsíkon, a Nagy- és Kis-mezőn át, haladtunk dél felé, a Tar-kőre. Kezdtük lassan megérteni, hogy hazai viszonylatban miért számít a Bükk a „legek” hegységének... Vagy tíz kilométert tettünk meg nyolcszáz méteres magasságban, jelentősebb szintkülönbség nélkül, úgy, hogy körös-körül végig ugyanazokat a hegyeket láttuk, és teremtett lélekkel sem találkoztunk. Talán csak az utolsó kapaszkodón kapkodtunk szaporábban lélegzet után, végre hat óra tájban feljutottunk a nevezetes hegyre. Különösképp nem szükséges etimologizálnom a nevét illetően; „kopaszsága” folytán sátorállításra is kiválóan alkalmasnak bizonyult. A 950 méteres Tar-kőnél van magasabb csúcs itt a Bükkben is, ám dél felé egyetlen másik tetőről sincs olyan kilátás, mint innét. Alattunk az 5-600 méteres előhegyek végtelen erdőségei, odébb Felnémet majd Eger szürke tömbje, szemben már a végtelen Alföld terpeszkedett a messzességben az egykori Szederkény és Palkonya (Tiszaújváros) ipari monstrumának fényével. Ezúttal is szigorú biológiai szükségletek akadályozták meg a természet további csodálatát. Legalább öt kilométerrel messzebb és hatszáz méterrel lejjebb a Hárs-kút volt az egyetlen reménységünk, ahol aznap még vízre számíthattunk. Pillepalackokkal felszerelve, két kámikáze útitárral harmonegyed óra alatt megtaláltuk a forrást, amelyet láthatólag – rajtunk kívül – csak négylábú erdei lakosok használtak. A hátiterhek és a tájékozódás között valószínűleg szoros összefüggés lehet, mert így, szabadon, sokkal könnyebb eligazodni térkép és jelzés között, mint amikor negyedmázsza nyomja az ember hátát. Jézus óta senkinek vízzel nem

volt olyan sikere, mint nekünk, mikor este nyolc tájban visszaértünk a Tar-kőre.

Másnap reggel az Őserdőn és az Istállóskőn át Bánkút felé vettük az irányt. Másfélszáz éves, érintetlen bükkös az Őserdő, amelyben – a hegységnek nevet adó – fákat az erdészek szabadon hagyják születni, élni és elkorhadni. A sűrű lombok között a bágyadt, reggeli napsütés ellenére esti sötétség honolt. Tízre túljutottunk a Bükk legmagasabb csúcsán, az Istállóskőn (959 m), amely inkább őstörténeti, mint turisztikai nevezetesség, hiszen semmiféle kilátást nem nyújt, és csak egy-két méterrel emelkedik a környező hegyek fölé. Barlangjából a crómagnoni ősember kárpát-medencei rokonának leletei kerültek elő. A későbbi korok embere télen állatait tartotta a barlangban, a hegy neve is innen eredeztethető.

A Tar-kővön. (Fotó: Jancsák Csaba.)

A Nagy István erőse hegy alatt nem találtuk meg a Hármaskút egyikét sem, így a privatizált MTA-kutatóház új tulajdonosainak kell hálát adnunk, hogy megúsztuk az újabb szomjhalált. Itt a turistaút elágazott: bal felé Szilvásváradra, jobbra Bánkútnak vezetett a jelzés. Mi az utóbbin haladtunk tovább, és óra múltával megérkeztünk a hegység turisztikai központjába, Bánkútra. Fejedelmi adag rántották csillapították több napos éhségünket; és a szomszédos turistaházban fürdeni is lehetett – a nőnemű útitár-

sak felhőtlen öröme. Az égiekről ugyanezt nem mondhatjuk el; egyre szürkült és vad morajlások jelezték a közeli áldást. Ilyen körülmények között a rövid hegymászást a Bálványra (956 m) és annak szép kilátást ígérő Petőfi-kilátójára, senki sem erőltette. Képeslapok íródtak és egyre csak körbejárt az osztás.

Látó-kő

Három órakor már elszántan szakadt – nem volt mit tennünk, indulni kellett. Előke-rültek az esernyők, kapucnik, kabátok. A Nyár-Újhegyeken és a Farkas-nyaki elágazáson át Szentlélekig mentünk – végig ömlő esőben vidáman dalolva, mint egy úttörőcsapat.

A XIII. század közepétől tudunk az Északi Bükkben élő remetékről, akiknek Ákos nembeli István nádor alapított 1313 előtt pálos kolostort. A telep a dédesi várhoz tartozott, és mivel azok urai Csák Máté oldalára álltak, Rozgonyt követően az uralkodó fegyverrel indult Dédes ellen és megvívta azt. Az Anjouknak a klastrom sokat köszönhetett: szépen díszített, egyhajós temploma is ekkor épült. „Estebéd után” magunk is megtekintettük az egyházi épület maradványait, sajnos, a fotózást a sűrű, sötét erdő lehetetlenné tette. Szentléleken oda tértünk vissza, ahonnan előző nap reggel elindultunk: Ómassa alig fél kilométerre volt tőlünk dél felé, csak vagy négyszáz méterrel mélyebben. A Bükkön át vezető híresen szép Miskolc–Ózd közút pedig Szentlélek felett kanyarog a fennsíkon a Farkas-nyaki elágazáshoz. Erre indultunk tovább, hogy aztán néhány perc múlva a nem kevésbé nevezetes Látó-kövekről (ami tulajdonképp a Bükk-fennsík északi peremének nagy sziklacsoportja) – az eső elálltával másodpercről másodpercre tisztuló időben – csodálhassuk a lenyűgöző panorámát. Az ámulattól tátva maradt a szánk és kitágult a pupillánk. Míg a minap a

Tar-kőről dél felé láttunk mindent, amit érdemes; most Kazincbarcika, Uppony és Putnok vidéke tűnt elénk, a horizonton, ahol a messzeség összeolvadt a felhőkkel, a Tatra tisztán kivehető bérceivel.

Gyorsan sötétedett, így a kövek alatti Mária-forrásnál gondos erdészház füves udvarán foglaltunk magunknak szálláshelyet. Szerda reggel Mária friss forrásvizével feltöltve indultunk északnyugatnak. A kényelmesebbik úton egy óra alatt megmásztuk a Kis- és a Dédesi várat. Két szomszédos hegycsúsról van szó; az előbbi alpinistáknak való szikla szép kilátással, az utóbbit találjuk a valódi vár maradványait.

A névadó Dedus várjobbágysága volt a XII. században, utódai 1220 körül említetnek először. Várepitésre adták el a földet 1247-ben Miskolc nembeli hűbéruraiknak. Hét év múlva már állt a vár és az Ákos nembeli Erney bírta. Fia, István, az interregnum idején a tartományurak sorába tartozott; unokái pedig – amint említettük – Csák pártiak voltak, ezért I. Károly a várból őket kiostromolta, fő- és jószágvesztésre ítélte. 1325-ben az ostromban sérült várat újjáépítették. Később a Rozgonyiak, Pálóczyak – végül 1526 után a Perényiek birtokolták. Hasszán temesvári basa támadásakor, 1567. április 2-án a ma már megállapíthatatlan formájú váracskabátor védői nagy fegyvertényt hajtottak végre. Reménytelen helyzetben, Kávássy László várnagy eleste után, az utolsó roham előtt, Bory István parancsára aláaknázták a várat, és – úriember módjára – távoztak. A robbanás után, négyszáz hulla árán, hasznavehetetlen romhalmaz került a török kezébe. Dédeskő vára soha többé nem épült újjá.

Az aznapi viharfellegek már szép számmal gyülekeztek, mire a nehezebbik úton aláereszkedtünk és dél körül megérkeztünk Mályinkára. A hegység északi részén kellemes hangulatú, ősi falvakat találunk. Ezek közül – mivel az egész délután tartó

zivatar keresztülhúzta számításainkat – Mályinkával kötöttünk közelebbi ismeretséget. Csak kora este indultunk tovább aznapi végcélunk, a Lázberci-víztározó felé, és nem tértünk be Tardonára, ahol Jókai Mór húzódott meg a szabadságharc bukása utáni Habsburg-bosszú idején.

A fáradt és nem csupán a napi 20-25 kilométertől megviselt társaságnak az éjszakája sem lehetett nyugalmas. Órákon át szakadt az eső. A reggeli napsütésben ki-ki a maga vizes göncét szárítgatta, és – természetesen – a saját sátrát dicsérte. Ezen a csütörtöki napon – felejthetetlen élményekkel gazdagodva, ugyanakkor számos mulasztással – már hazafelé indultunk. Így a lázberci tó túloldalán a

hazánkban ritka látványosságnak számító Upponyi-szoros, hegyoldalában minden idők legkisebb várával (az Árpád-kori Dedevár 60 m², tulajdonképpen csak egy őrtorony), már egy következő kirándulás programjaul szolgálhat. Dédestapolcsányból Nekézsenybe gyalogoltunk, ahol a szinte lehetetlen terepen, hegytetőn épült megállóhelyen felszálltunk a legvadregényesebb vasútvonalon, Putnokról Eger felé közlekedő személyvonatra. Rövid szilvásvárad és egri tartózkodás után búcsút vettünk a Bükk-hegységtől –, abban a reményben, hogy egyszer, jobb időben még ide is visszatérünk.

Nagy Tamás

„Az ámulattól tátva maradt a szánk és kitágult a pupillánk...”

A kis társaság a Látó-kőről nézi a gyönyörű tájat: (balról jobbra)

Wernsdörfer László, Simó Balázs, Pataki Gábor, Magyarits Kati, Nagy Tamás és Majzik Andrea. (Fotó: Jancsák Csaba.)

Szent Vencel városában

Számos főiskolás fiatal terveiben szerepel a darabjaira szakadt, egykori szomszédos ország fővárosának legendákból, elbeszélésekből ismert történetének, ma is élő hagyományainak megismerése. Tettük ezt mi is július havának első hetében a Prágába zárándoklók útjára lépve.

Mit sem sejtve a takarékoság nagy lehetőségeiről nemzetközi vasúti jegyet váltva indultunk a szlovákiai éjszakába. Vonatunk Csehország fővárosába érve ontotta ki fáradt utasait, akikre a helyi fiatalok tökéletes angol kiejtéssel közvetített szállásajánlatainak áradata zúdult. Az általunk kiválasztott szállodalánc első képviselője hamarosan meggyőződött arról, hogy újabb (olcsóbb) lehetőség után kell néznünk. Az Óváros közepén, erkélyével a Bethlehem-kápolna látványára nyíló kollégium udvarias diákalkalmazottaival, tiszta szobáival vetett véget szálláskereső utunknak.

A Staré Měston tett rövid séták számos befogadnivalóval gazdagították emlékeztünket, miközben fényképezőgépünk a nevezetes épületek látványát próbálta egy-egy kockába sűríteni. Tegyük ezt most Prága történetével is, apró keretekbe helyezve gazdagítsuk mindannyiunk albumát.

A kelta eredetű bójok, majd a szlávok megtelepedése után (i. sz. IV–V. sz.) Sabó, őt követően pedig a Přemysl-dinasztia nevét köthetjük Csehország korai történelméhez. 873 körül jutott hatalomra és keresztelkedett meg I. Borivoj fejedelem. I. Boleslaw által meggyilkoltatott Vencel fejedelem 921 és 935 között uralkodott, aki Csehország patronusaként öröklik ma is Prága városa fölött. Az uralkodók sorában emlitenünk kell még I. Vladislav királyt a strahovi kolostor és az első kőhíd, a Judit-híd építtetőjét. II. Přemysl Ottokár számára az 1278-as morvamezei

veresége mellett a történelem fontosabb feladatát juttatott: az osztrák tartományok nagy részének megszerzésével országát nagyhatalommá tette. A kóborlovagból lett dinasztia-alapító Luxemburgi Károly és a Přemysl-dinasztia női ágát képviselő Erzsébet örököséként 1346-tól I. Károly (mint német-római császár, IV.) folytatta ősei tevékenységét. Uralkodása idejére esett Prága fénykora. 1348-ban alapította meg az egyetemet és felépíttette az Óvárost. IV. Vencel uralkodása alatt lelte halálát (1393) Prága első püspöke Nepomuki János, majd 1415-ben Husz János. Podjebrád György (1458–1471) után lengyel (Jagelló Ulászló), majd egészen 1818-ig Habsburg uralkodók öregbítették a főváros hírnevét. Második virágkorát II. Rudolf európai művészekből és tudósokból álló udvarának köszönhetette. A harmincéves háború véres időszakát viszonylag nyugodtabb, de vallási villongásoktól zajos évek követték. A XVIII. század bajor, szász, francia, porosz megszállók hadával veszélyeztette Prága nagyvárosi életét. II. József alatt az ország önálló vezetésének utolsó maradványait is felszámolták. 1781-ben hirdették ki Csehországban is a jobbágyfelszabadításról szóló rendeletet. A zsidók politikai jogokat kaptak. 1789-ben egyesítették a Hradszint, a Kisoldalt, az Ó- és Újvárost, valamint a gettót, a mai Józsefvárost.

Prága történelme ezzel természetesen nem ért véget, hiszen a XIX.–XX. sz. hullámhegyei és völgyei tovább formálták életét. Kirándulásunkat és érdeklődésünket azonban, főként képzőművészeti szempontból a román, a gótika korszaka, és a kissé szűkebb teret képviselő reneszánsz irányította. Az irodalom Kafka, Rilke, Neruda, Hašek, Kisch világával, a zene Smetana, Dvořák ihlette

hangulatával a későbbi századok perspektíváját nyitotta felénk.

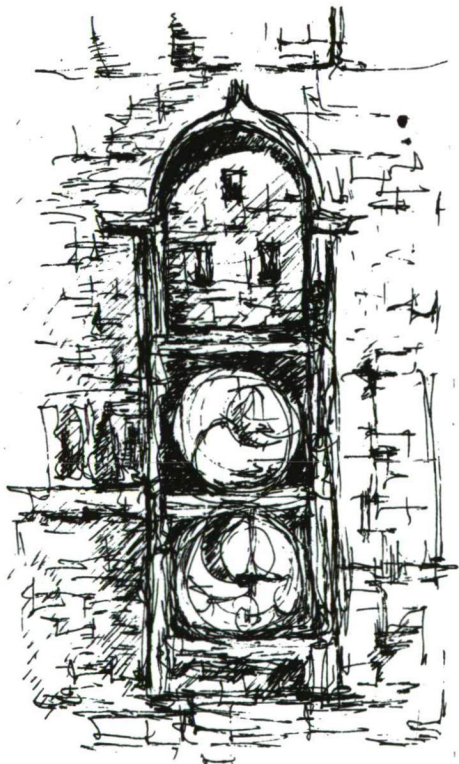
Késő délutáni, esti sétáink külföldiektől zajos, mégis a falakból áradó nyugalommal telített hangulatban, ezek által kitaposott útvonalon vezettek az Óváros terére. Miközben a híres cseh sör mellett szemléltük a sötétkék felhőkbe burkolózott Týn-templom kivilágított tornyait, s a teret keretező pasztell színű épületeket, a toronyóra harangja figyelmet követelve szakította meg a nyüzsgést. A legenda szerint Hanuš mestert, az óra alkotóját a megrendelők szomorú és végzetes sorsra ítélték.

„Gépezetének híre futótűzként terjedt el Prágában, így azon a napon, mikor az órát működésbe kellett hozni, nagy tömeg tolongott a városháza előtt: prágai polgárok és kézművesek, férfiak és nők, az egész városi tanács, valamint a prágai egyetem magiszterei és tudós doktorai. Volt is mit csodálni. A

kitűzött órában megkondult a kis harang, az óra fölött kinyílt két kis ajtó, s a nézők ámuló szeme előtt a Mesterrel együtt kivonult a tizenkét apostol, míg a halál kitartóan rángatta a kis lélekharang kötelét, s az öregember nemet intett a fejével, mint aki még nem akar távozni e világból, a zsugori erszényét rázta, s föntről a török komor képpel figyelte a bámészkodókat. A nagy számlapon arany körök és vonalak ragyogtak, s a nép szent ámulattal nézte a sok furcsa jelzést, vonalat és számot, a tizenkét égi jelképet ábrázoló kerek táblát meg a többi dolgokat.”¹ A városatyák irigysége vezetett a mester megvakíttatásához és keserves halálához. Így történt, hogy Prága városán kívül máshol nem csodálható Orlojhoz hasonló óra. Prága ezen nevezetességének a városháza ad otthont, mely egy polgárházból 1338-ban alakult a városatyák székhelyévé. Maga az épület a gótika jegyében született, de a háromrészes ablakokkal és a „Praga Caput Regni” felirattal ékeskedő hozzáépítés már a reneszánsz korát idézi.

A városháza nyitja a kirakodósátrak rengetegét, „sorbanálló” éttermek csalogató látványát, Husz János emlékműve körül csoportosuló turisták tömegét befogadó, a színek halvány árnyalataiban pompázó teret. A Týn-templom jellegzetes tornyai szinte az egész Óvárost uralják. Bach, Vivaldi, Mozart művei mindennapos vendégei a déli kapun megközelíthető, 1365 és 1511 között épült, Tycho Brache barna márványból készült síremlékét is állványok alá rejtő tornyok koncerttermének.

Prága nevetességeinek sokasága előre kidolgozott terv megalkotására készítetett bennünket. Így került a második nap programjai közé a város egyik legszebb és legjellegzetesebb építménye a Károly-híd. Az Óvárosi Hídtoronyról Szt. Adalbert, Szt. Vencel, IV. Károly tekintete vetődik a hídhoz érkezőkre. A torony tetejéről a nemesi palotákkal ékeskedő Kisoldal és a Hradzsín hívogató

látványa ad jelt a továbbhaladáshoz. A hidat ellepő turisták és az őket szórakoztatni vágyó helyiek forgatagán átvergődve az Új várlepcső látványa újabb megpróbáltatást sejtetett. Tizenöt percnyi „mászás” után szinte felüdülésként hatott a tűző napon álló és örökdő egyenruhás strázsák őrsváltásának megtekintése. A vár nevezetességei közül elsőként a Szt. Vitus székesegyházat, a Régi Királyi palotát, a Szt. György-templomot és az Arany utcácskát emelném ki. Sajnos e műemlékek számunkra csak külsejükkel díszelghetnek a helybeliek üzleti fogásai miatt. A székesegyházat apró „vámterületekre” szabdalták, a Szt. György-templom pedig hetekig filmforgatás színhelye volt. Igazi „bódító” élményt az aranyművesek utcája jelentett színes, alacsony házikóival, néhány napos emléket hagyva fejem tetején. A tizennyolc házát 1540 körül építették rá az északi falra. Fölöttük várfolyosó húzódik, ahol fegyverek, páncélok, régi játékok, ruhák kiállítása színesíti a látnivalót. A folyosó eredetileg a Fehér tornyot amely állami börtönként szolgált a Daliborka toronnyal kötötte össze, amely a késő gótikus vár erődítményének maradványa. Itt tartották fogva Dalibort, Smetana Dalibor lovag című operájának hőseit. Az utcácska történetét legenda örökíti tovább, mely szerint itt II. Rudolf alkimistái éltek. Az épületek közül a legkisebb Kaskának adott otthont 1916-17-ben. Ma ezen házak jelennek az egyik legnagyobb látványosságot, a vár többi, kávéházakat rejtő szűk utcáival. Utunkat folytatva a várat az Északi kapun át hagytuk el. Átmentünk a Lőporhídon, majd a Téli és Nyári Lovarda és a Királyi kertek nyújtottak lehetőséget az újabb kikapcsolódásra. Anna királynő nyári rezidenciája a Belvedere csodálatos kilátást biztosított az azt körülvevő park területére. Utunkat ismét a vár középpontja felé folytattuk, ahol egy kisebb galériában Gustav Klimt jellegzetes női alakjait ismerhettük föl grafikáiról. Aznap ter-

vünkben szerepelt még a Hadtörténeti Múzeum megtekintése is, melynek a Hradcsin téren jellegzetes velencei mintára készült falakkal díszített Schwarzenberg-palota adott otthont. E palota mellett a tér osztozik még az Érseki palota és a Nemzeti Galéria épületeivel is. Kirándulásunk néhány órás pihenő után szokásos esti sétánkkal végződött, melyet a jezsuita Klementinum tükörtermében felhangzott „Négy évszak” nyugtató dallamai előztek meg.

A következő nap Szt. Cirill és Metód templomának orosz nyelvű idegenvezetéssel egybekötött látogatásával kezdődött. A templom kriptájában állítottak emléket az 1942-es Heyndrich elleni merénylet elkövetőinek. E szomorú emlékhely megtekintése után Vyšegrad következett. A helyiek elbeszélése szerint Libuše fejedelemasszony Prága alapítását, a Přemyslek hatalmát itt jósolta meg, és valóban az ország politikai és egyházi központja lett a X-XII. sz. folyamán.² Itt kapott Szt. Márton, Szt. Péter és Pál, Szt. Katalin, Szt. István és Nagy Károly nevének szentelt templomot.

Az egykori zsidóváros megtekintése az utolsó előtti nap terveiben szerepelt. Az

1100 körül létesített és fallal körülvett gettó Európa egyik legnagyobb zsidó települése volt. Az Állami Zsidó Múzeum, a Maisel-zsinagóga, a kerületi tanácsház (oromzatán a fordított irányban járó mutatókkal díszített, úgynevezett héber órával), a Régi-új zsinagóga őrzik a zsidó nép ereklyéit. A temetkezési egyület szertartási csarnoka melletti temetőben porladó tizenkétezer sírkő egyike a legendabéli Löw rabbi, a Gólem alkotójának nyughelyét fedi. A kóser éttermek, kávézók, apró üzletek jellegzetes hangulatát elhagyva lábaink a hosszú túra után pihenőre vágytak. Kedves ismerősünk az Óvárosi tér várt bennünket.

Franz Kafka, Egon Ervin Kisch szülőháza, néhány modern művész kiállítása, apró ajándékok bevásárlása az utolsó napra várt. Prága napsütéssel búcsúzott látogatóitól:

Majzik Gábortól, Schandl Csillától, Jancsák Csabától és Majzik Andreától...

...Vonatunk a rideg hajnalon „nővézámkikomárno”-felé indult, ahol rövid gyalogtúra (Lendület sétány – Ázsia Áruház – határátkelés) után Komárom városában a vasútállomáson végződött utazásunk.

Majzik Andrea

Felhasznált irodalom

1. *Vaclav Cibula*: Prágai regék. Madách, Bratislava, 1979., 364 p. (id. 14. p., 84. p.)
2. *Karel Krejci*: Prága legendái. Gondolat, 1976., 154 p.
3. *Kestenberg-Gladstein*: The Jews Between Czechs and Germans. in: Hugh Colman (szerk.): The Jews of Czechoslovakia. II. köt., Philadelphia., 1968.

Én Csillag Anna

185 cm. hosszú Lorcley-hajamat az általam feltalált hajkenőcs 14 hónapi használata után nyertem. Ésen kenőcs a legjobb szer a haj ápolására, a haj növekednek előmozdítására, a hajtalaj erősítésére. Úrknál erős szakkápolást segít elő a már rövid használat után úgy a hajnak, mint a szakkápolás természetes fényt és tömörséget kölcsönöz és megőrzi a korai őszüléstől az emberi kor legvégsőbb határáig.

Egy tégely ára 1, 2, 3 és 5 ft.

Postai szétküldés naponta

az összeg előzetes beküldése vagy utánvét mellett az egész világba a gyárból, hová a rendelések intéseendők

Csillag Anna

Bécs, I., Graben Nr. 14.

Berlin, Friedrichstrasse 56.

Tek. Csillag Anna úrnőnek.

Ö exzellenziája Szégyény-Marián grófnő (a berlini nagyhírt neje) meghívásából kérek egy tegelyt az Ön kitűnő kenőcséből. Fogadja szívvel lelkkel köszönetemet. A grófnő rendkívül díszesleg nyilatkozott a kenőcs hatásáról.

Kiváló tiszteltet!

Gisela Frick,

Ö exzellenziája komornája.

Tek. Csillag Anna úrnőnek.

Kérem **Kisbenedek grófnő** Ö exzellenziájának Bécs, Herengasse 2. izmát 2 tegelyt hajjalapító kenőcsből a 5 ft. küldeni, miután az igen hatásosnak bizonyult.

Pietil Irma,

Ö exzellenziája komornája

Tek. Csillag Anna úrnő.

Szíveskedjek utánvetni 2 tegelyt hajnövesztő-kenőcsöt küldeni. Megjegyzni a kitűnő és gyors hatást. Hajam rövid idő alatt bámulatosan megnőtt és mindenütt újránövés mutatkozik. Kenőcsöt mindenkinél a legmeglegabban ajánlom.

Kedvits E. W. grófnő,

Unter, Neuburg b. Aach (Csehország).

Siket Zoltán – Nagy Tamás

Magánvasutak Magyarországon

Az Arad–Csanádi Vasút rövid története*

Az Arad–Csanádi Vasút az egykori Csanád vármegye első vasútja, egyben az Osztrák–Magyar Monarchiának második olyan vasúttársasága volt, amely állami kamatbiztosítás nélkül, teljes egészében a vasút mentiek anyagi és természetbeni hozzájárulásával, magánvasútként létesült.

A dél-alföldi térség első vasútvonala még az abszolutizmus korában épült meg (1853–57) a Cegléd–Szeged–Temesvár útvonalon. Ezt egy évvel később a Tiszavidéki Vasút Szolnok–Arad vonalszakasza követte. A két vertikális vonalat átlós vasútvonal jó ideig nem kötötte össze. Ezt a hiányt először az Alföld–Fiumei Vasút pótolta Békéscsaba és Szeged között (1870). Ez újra csak egy évvel előzte meg az Arad–Temesvár közti vaspályát. A kettő közötti viszonylag jelentős területen azonban még hiányzott az a vasúti kapocs, amely az országos vérkeringésbe kapcsolta volna a Maros – mezőgazdasági terményekben gazdag – alföldi vidéket...

A legelső levéltári irat 1868-ból származik, amely egy lóvontatásúra tervezett vasút építését kívánta megvalósítani az Arad–Makó–Szeged útvonalon. Még ugyanebben az évben a Klein testvérek és Goldberger Henrik engedélyt kaptak arra, hogy Lőkösházától Mezőhegyesen és Makón át Szőregig húzódó gőzmozdonyú vasutat létesítsenek. Az előmunkálatokat meg is kezdték. Többek között vizsgálatokat végeztek a várható forgalomról, s megállapították, hogy „Makó városalakásának nagy része mindennemű – különösen pedig a zöldséggel való kereskedést oly nagyban fizik, hogy azzal az ország nagy részét, sőt Erdélyt, Szerbiát és Oláhországot is beutazzák és éven át több ezer kocsival kivisznek, egy-egy kocsin 10-15-20 mázsa lévén”. A tervezet további sorsa ismeretlen.

Lényeges előrehaladról egy 1869-ben kelt okirat tájékoztat, mely szerint ekkor már három társaság (Péterfy, Vajnai és gróf Wimpfen) versengett az építési engedélyért. 1870-ben a megye vezetői felhívást intéztek a lakossághoz az Arad–Battonya–Mezőhegyes–Makó és Szőreg közötti a „két világvonalt összekötő, másodrendű vasút kiépítését célzó részvénytársaság alakítására”. A kormány szakbizottsága már 1869-ben határozatra emelte az Arad–Szeged vicinális vasút Makón keresztül való vezetését. Juhász István, Makó polgármestere részvényvásárlásra kérte a polgárokat. Ő egy Maros jobb partján haladó vasutat képzelt el, amely Algyő vagy Tápé körül csatlakozott volna az Alföld–Fiumei Vasút vonalához. Végül azonban – tíz év múlva – az eredeti szőregi csatlakozás valósult meg. A részvénytársaság élére Chotek gróf került, akinek háttérében egy, a Közlekedésügyi Minisztérium által is támogatott bank állt.

Az 1873-as gazdasági válság következtében azonban új helyzet állt elő: új vasúttársaságok alapításáról szó sem lehetett. Ugyanebben az évben pusztító kolerajárvány tört ki az országnak ezen a részén, amely nemcsak a lakosságot tizedelte meg, de megbénította a gaz-

* Ezzel a munkával lapunk folytatja a magyarországi magánvasutak történetét bemutató sorozatot. Terveink szerint először a dualizmus végéig önálló vasutak múltját idézzük fel. Ezek után a korszakban államosított vállalatok következnek.

dasági életet is. Az országgyűlés 1873-ban egyetlen vasútépítést sem engedélyezett, még 1874-ben is csupán egyet – az Osztrák Államvasút-társaság 1876–78-ben megnyílt, nemzetközi jelentőségű Temesvár–Orsova vonalát.

Ezek után csaknem mindent újra kellett kezdeni a vasútépítés érdekében. Tervek születtek ismét, így például H. Schmidt De Wilde budapesti kereskedő az 1875. december 3-án kelt kérvényében előmunkálati engedélyért folyamodott egy Makótól Szegedig megépítendő lóvonatú vasútra. (Ez ebben az időben – ekkora távolságon – már elavult megoldásnak tekinthető.) A minisztérium az engedélyt megadta, a vállalkozás azonban pénzhány miatt kútba esett. 1875-ben egy újabb társaság született – az Arad–Körös-völgyi Vasút* –, amelynek vezetői, Atzél Péter Arad megyei főispán és Boros Béni főmérnök (1839–96), később a csanádi vasút megépítésében is kiemelkedő szerepet játszottak. 1877-ben épült meg a vasút Aradtól Borosjenőig, onnan pedig négy évvel később a Fehér-Körös mentén Borosbesig. Az érdekcsoport engedélyt kért az Aradtól Pécskán, Battonyán, Mezőhegyesen és Palotán át Makóig; illetve Makótól Hódmezővásárhelyen, Szentesen, Csongrádon, Kunszentmártonon át Szajolig vezetendő másodrendű vasútvonal előmunkálataihoz. Ez az útvonal rendkívül tekervényesen haladt át Csanád megyén, s eltért a később megvalósult útvonaltól, elkerülte Nagylakot és Apátfalvát.

Tárgyalások sorozata és a pénzügyi nehézségek elhárítása után az építési engedélyokmányt 1881. május 20-án Lonovits József és érdektársai (Vásárhelyi Béla és Boros Béni) részére szavazta meg a képviselőház (1881:XLVII. tc.). A Szeged–Arad és a Mezőhegyes–Kétegyháza vonalakra engedélyt nyert társaság az Arad–Csanádi Vasút (ACsV) nevet vette föl. Voltak ellenzői is a tervnek; Horváth Gyula szegedi országgyűlési képviselő elhibázott közlekedési politikának tartotta, hogy eddig az ország nagy vasúti hálózatok kiépítésére költekezett, míg a vízi utakat kihasználni nem törekedett. Sérlemesnek ítélte, hogy a vasutat Szőregnél eltereljék, ami nem egyeztethető össze azzal a törekvéssel, hogy az árvíz után újjáépülő Szeged az Alföldnek kereskedelmi központja legyen. Az Alföld legjobb minőségű műútja a makó–szegedi, és Maros eddig is, ezután is kitűnő vízi utat jelent a két város között. Meggyőződése tehát, hogy egy költséges vicinális vasút kiépítésére nincs szükség.

A vasútépítés azonban megkezdődhetett, és az első 24 kilométeres (km) szakasz Szőreg és Makó között az 1882. év végére el is készült. A Szegedi Napló december 30-án így számolt be az első próbavonat Makóra érkezéséről: „Az Arad–Csanádi Vasút makói állomására az első vonat éppen karácsonyra robogott be. A fölkoszorúzott mozdonnyal érkezett gőzöst beláthatatlan néptömeg várta a csinos indóháznál. Amint a vonat befutott, felharsantak az éljenek, durrogtak a tarackok, s két zenekar húzta a Rákóczi indulót. A város színe-java, díszes hölgykoszorú az állomás peronján fogadták a vasúttársulatnak a vonattal érkezett tisztviselőit. Lakoma következett ezután, melyen a pohárköszöntések egymást érték.” 1883. január 5-én Szeged felől befutott Makóra az első menetrend szerint közlekedő vasúti szerelvény. A Marost átszelő vaspálya a Monarchia első olyan állandó fahídján haladt át, amely vasúti és közúti forgalom lebonyolítására egyaránt alkalmas volt. Még ugyanez év május 20-án átadták a teljes vasúti hálózatot a közforgalomnak Aradtól Szőregig (111 km) és Mező-

* Számos vasúttörténeti munkában az Arad–Körös-vidéki Vasút névvel találkozunk. A forrásokban is használt név mellett foglalunk állást, de a névhasználatnál a jelentős eltérések miatt („Arad-Körösvölgyi Vasút”) – kivételesen – a mai helyesírást követtük.

hegyestől Kétegyházáig (40 km). A vonatok Szőregnél csatlakoztak az Osztrák–Magyar Államvasút-társaság temesvári fővonalához, és annak 5,4 km-es szakaszán Újszegeden keresztül érkeztek Szeged személy- és teherpályaudvarára. (Újszeged állomás csak 1903-ban épült.) Közös állomása volt az államvasúttal Kétegyháza (Békéscsaba–Arad vonal), Mezőhegyesen (Békés–Csanádi HÉV) és Apátfalvánál (Hódmezővásárhely–Nagyszentmiklósi HÉV). A végig egyvágányú pálya a gyors építés ellenére olyan kiváló minőségben készült el, amelyért a kivitelezők jegyzőkönyvi dicséretben és miniszeri elismerésben részesültek.

Az Arad–Csanádi Vasút és az Arad–Körös-völgyi Vasút az *Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak Rt.* (ACsEV) nevet felvéve 1893-ban fuzionált.^{*} Az ACsEV tervszerűen bővítette hálózatát. Előbb a Kétegyháza–Újszentanna vonallal az északi irány épült meg Aradra (1884–87); majd a Körös völgyében építkeztek tovább Borossebestől a Hunyad megyei aranybányák központjához, Brádig (1889–96). 1893-ban megépült a Borossebes–Menyháza közötti 21 km-es szakasz 760 mm-es nyomtávval. 1894-ben Borosék megalapították az Alföldi Első Gazdasági Vasutat (AEGV). Az alföldi kisvasút törzsvonala Mezőkovácsházáról és Tótkomlósról falvakon és majorságokon át haladt Békéscsabára, annak belterületén városi vasútként működött, majd Békésen és Bélmegyeren át Vésztő vasúti csomópont volt a végállomása. Számos állomásáról gazdasági kisvasutak ágaztak ki. Az ACsEV 391 km-es normál- és 133 km üzleti hosszú keskenynyomtávú hálózatán a vasútüzemet – ellentétben a helyiérdekű vasutak döntő hányadával – Trianonig maga látta el.

Ez a tőkeerős egyesült vasút a dinamikus fejlődés eredményeképp a háború előtti Magyarország közlekedésének kiemelt tényezőjévé vált; technikai színvonala bizonyos tekintetben még a hatalmas és jól felszerelt államvasutat is megelőzte. Az ACsEV volt Magyarországon és Európában az első vasútállalat, amely a gazdasági-technikai fejlődést szem előtt tartva, és nem utolsósorban saját forgalmának növelése érdekében, motoros vonatforgalmat indított be. Már az 1890-es években amerikai villamos motorkocsival végeztek kísérleteket, amelyeket Boros Béni halála szakított meg. 1901-ben az Alföldi Első Gazdasági Vasút keskeny nyomtávolságú vonalán próbaképp motorkocsikat helyeztek üzembe, ezzel egyidejűleg szétválasztották a személy- és teherszállítást, korábban ugyanis – a többi helyiérdekű vasúthoz hasonlóan – vegyesvonatok közlekedtek. A kontinensen először 1903. március 15-én Arad és Battonya között indult meg a rendszeres motorvonat-forgalom, három évvel később pedig már az ACsEV valamennyi vonalán motorvonatok végezték a személyszállítást. Ezzel valóban európai színvonalú szolgáltatást nyújthatott a kis magyar magánvasút. A motorvonatok kényelmesek voltak és üzemeltetésük harmadannyiba került, mint a mozdonyos üzem. Így lehetővé vált a menetdíjak mérséklése, amely révén 50 %-kal nőtt a személyforgalom! Az utaslétszám hirtelen növekedése miatt a kis teljesítményű motorokat folyamatosan nagyobakra kellett cserélni. Az első nagyvasúti motoros járműveket Boros Bénirol nevezték el.

A vasútnak a háború előestéjén 41 motorkocsija, 37 motormellékkocsija, 44 mozdonya, 41 személykocsija és 2079 teherkocsija volt. Helyiérdekű hálózatán napi két gyorsvonatpár és annyi személyvonat közlekedett, mint az országos fővonalakon. Mértéktartó, de elegáns

^{*} Haraszi Viktor irodalomjegyzékünkbe is felvett tanulmányában 1885. december 28-át adja meg az egyesítés időpontjaként. Az adatot hivatkozással nem látta el. A tényleges egyesülés már ekkor megtörténhetett, de erre csak az 1893:X. tc. adott áldást.

székházukat 1888-ban Arad belvárosában emelték. A századfordulót követő évek az első világháborúig teljes joggal nevezhetők az ACsEV fénykorának.

* * *

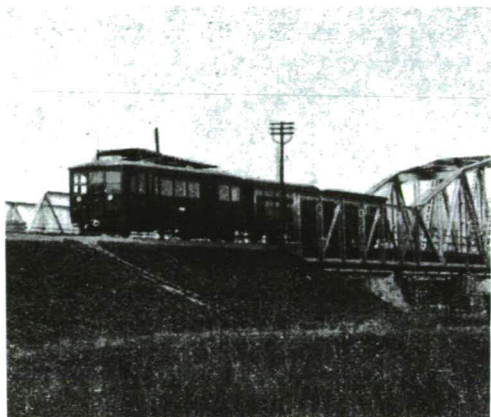
Az első világháború – akárcsak más vasutaknak – hatalmas károkat okozott, s a trianoni békeszerződéssel az ACsEV két részre szakadt. Az új határok Elek–Otlaka és Battonya–Pécska között metszették a társaság vonalait. A Szőreg–Makó–Mezőhegyes–Battonya 80 km-e, a Mezőhegyes–Kétegyháza 40 km-e és a Kétegyháza–Elek 7 km-e; összesen 126,6 km megmaradt magyar vonalnak, a maradék kétharmad rész (254 km^{*}) román kézbe került. Az országhatáron belül maradt 760 mm-es nyomtávolságú hálózat fogalmát az újra önállósult Alföldi Első Gazdasági Vasút vette át.

Amikor a román csapatok 1920. március 29-én a megszállt magyar területeket (köztük Makó városát is) kiűrtették, a vasút összes mozdítható anyagát, használható járműveit magukkal hurcolták. A magyar vonalon a forgalom lebonyolításához szükséges működőképes jármű nem maradt, s így az ACsEV Aradon maradt igazgatósága kénytelen volt a Magyar királyi Államvasutak igazgatóságát felkérni a forgalomszervezés átvételére. A MÁV irányítása alá vonta a vonalak forgalmát, de a korábbiakhoz képest jelentéktelen forgalmat bonyolított le. Ez főként annak tudható be, hogy a torontáli Makó–Szeged vonal szerb megszállás alatt állt (– bár a háborúban olyannyira tönkrement, hogy a szerbek sem használták). Ez a szakasz csak 1921. szeptember 12-én szabadult fel. Ugyanekkor az aradi vonalon is csupán napi egy vonatpár közlekedett. A román oldalon maradt vonalak forgalmát a Román Államvasutak (CFR) 1923-ban vette át, és 1927-ben a vonalakat az állam megváltotta. Technikai fejlesztés a trianoni határokon túl nem történt, a motorkocsiüzemet a CFR megszüntette.

1923. január 1-jén az ACsEV magyar vonalainak üzemét a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút vette át, majd 1927. február 5-én az ACsEV magyar vonalaiból megalakult a Szeged–Csanádi Vasút Rt. Ebben az évben bontakozik ki a normál forgalom. A vasút a nehéz gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi feltételek ellenére gyors fejlődésnek indult. Mezőhegyesen és Battonyán új motorszínt, Makón javítóműhelyt emeltek, és 1925 nyarán Kossalka János műegyetemi tanár tervei alapján új, korszerű vasúti acélhíd és két ártéri híd épült Makónál a Maroson a régi helyén. Jelentős pályakarbantartási munkákat végeztek. Az ACsEV makói pályaudvarára ekkoriban naponta nyolc személyvonat érkezett ill. indult. A nagy személyforgalom indokoltá tette sínautójáratok indítását Makó és Szeged között. A „sintaxik” kilenc, később huszonkilenc személyes változatait egész nap igénybe lehetett venni.

Három évig húzódó tárgyalások után 1926. november 17-én Aradon a román és magyar kormánybizottság megállapodott az ACsEV tulajdonviszonyairól. A járműveket a vonalhossz aránya szerint osztották szét. Az egészségesebb együttműködést jelezte, hogy a következő évben Battonya és Pécska között megnyitották a határt (1944-ig volt átmenő forgalom), továbbá a CFR visszaadott 5 motorkocsit, 10 motormellékkocsit és 6 gőzmozdonyt.

* A szakirodalomban román jussként erősen eltérő adatok szerepelnek. Ez a 254 km a normálnyomtávú vonalak építési hosszát jelenti.

Motorvonat halad a Maros ártéri hídján

Az új makói műhely

A gazdasági világválság az ACsEV-et is rendkívül nehéz helyzetbe hozta. A szállított utasszám több mint 1 millióról 611 ezerre esett vissza 1928 és 1933 között. Az áruszállítási teljesítmények csökkenése még súlyosabban érintette a vasutat. A mezőgazdasági termékpiac beszűkülése, a MÁV által biztosított díjkezdvmények kényszerű átvétele, és a közúti szállítás kedvezőbb adótételei miatt az áruforgalom az 1928-as 471 ezer tonnáról (t) 1935-ig 248 ezer t-ra csökkent.

A vasút kiszolgáló létesítményeinek korszerűsítése, a be- és kirakóhelyek, tárolóhelyek, iparvágányok, raktárak, mérlegházak építése a válság utáni években nagyban hozzájárult az áruforgalom újbóli növekedéséhez. A makói hagyma máig ható meghatározó piaci pozíciójának kialakításában mindez jelentős szerepet játszott. Áruforgalmi statisztikák szerint pl. 1938-ban az ACsEV 45 ezer t búzát, 36,5 ezer t hagymát és zöldséget, 17,6 t zöldséget szállított. Az utasforgalom is dinamikusan növekedett; 1938-ban 913 ezer érkező ill. induló utassal csaknem elérte az 1928-as szintet.

A Szeged–Csanádi Vasút 1938-ban a forgalmat 11 állomáson, 12 rakodó-megállóhelyen és 4 megállóhelyen bonyolította le. Kocsiparkja 28 személykocsiból, 7 poggyászkocsiból, 733 teherkocsiból és 2 postakocsiból állt. A gőzüzemű szállítás egyre csökkent, a személyforgalom 1935 után alapvetően motoros járművekkel bonyolódott le, bár a háborús években a szükséges folyékony üzemanyag beszerzése gondot okozott. A harmincas évek második felében megkezdték a benzinmotoros járművek átépítését dízelüzeművé.

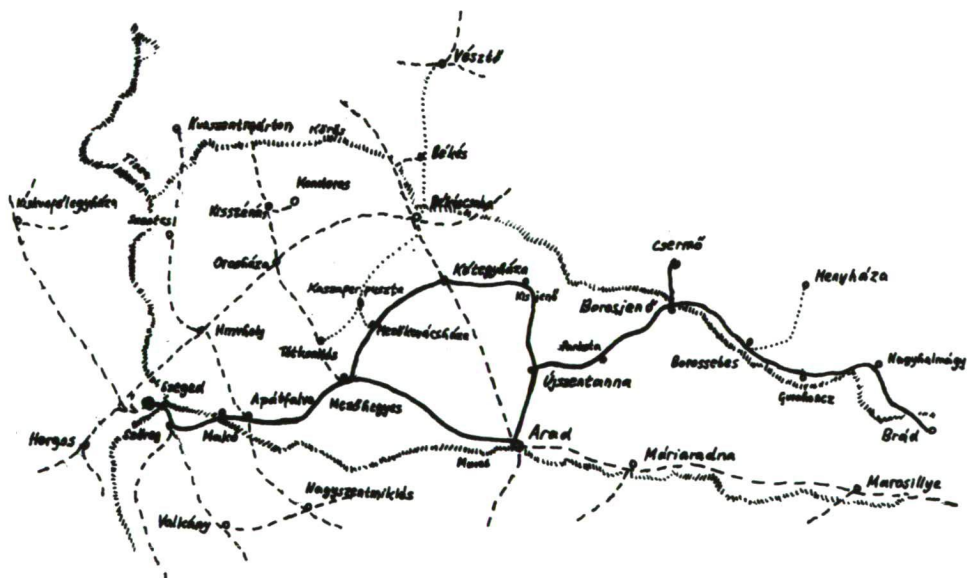
* * *

A szegedi vasúti hidat 1944. augusztus 24-én ért légitámadás következtében a hídon megszűnt a forgalom, a Makó–Szeged szakaszon csak Újszegedig közlekedtek a vonatok. A szovjet csapatok elől visszavonuló magyar katonai egységek 1944. szeptember 26-án a hadászatiilag fontos Maros-hidat felrobbantották. Ennek következtében ezen a szakaszon a forgalom egyelőre szünetelt. A háborús károk eltüntetése hamar megkezdődött; a makói vasúti műhely hozzálátott a sérült mozdonyok megjavításához. A szovjet hadsereg egyik műszaki alakulata 1944. október 17-én érkezett Makóra, és megkezdte a megsemmisített hidak helyreállítási munkálatait. A közúti hidat már október 24-én, a vasúti hidat pedig 1945 áprilisá-

ban adták át a forgalomnak, s napi egy vonatpár közlekedtetésével megindult a forgalom Szeged felé. A szovjet csapatok bejövetelét követően ez volt az első híd hazánkban, amelyet – főként polgári erőből – véglegesen helyreállítottak.

Időközben 1944. november 12-én a cölöpökre épített, ideiglenes szegedi vasúti híd is elkészült, ezzel Szeged és Szőreg között megvalósulhatott a közlekedés. Ezt követően, december 19-én Szőreg és a makói Maros-híd között szintén felvették a forgalmat. Makó és Mezőhegyes között 1944. november 11-én indult meg a vasúti közlekedés. A szegedi vasúti hídon 1946-ban a jégzajlás következtében szüneteltették a forgalmat. A hidat nem építették újjá, s azóta (mind a mai napig) vonatpótló autóbuszok kötik össze a újszegedi állomást a nagyállomással.

Gerő Ernő miniszter utasítására 1945 júliusában a MÁV átvette a vasúti üzemet, és még ez év novemberében az államosítás is megtörtént. 1949-ben az AEGV is „nagytestvére” sorsára jutott. Az alföldi kisvasút az új vasúti koncepciónak nevezett „barbár vasútgyilkosság” áldozatává vált az 1960-as évek második felében. Az egykori ACsEV-vonalakból – eddig – csak a Kétegyháza–Elek csomópont szakasz üzemét számolták fel 1971-ben. Bár az eredeti vasútvonal a trianoni államhatár mindkét oldalán – túlnyomó többségében – megvan, az utóbbi évek enyhülése sem tette lehetővé, hogy Szeged és Arad között a vasúti kapcsolat újjászüljön.

Az ACsEV vonalhálózati térképe
a vasút normálnyomközű vonalai
keskenynyomközű vonalak
egyéb vasútvonalak.

A magyar helységnevek román alakjai

Arad ~ *Arad*
 Borosjenő ~ *Ineu*
 Borossebes ~ *Sebiş*
 Brád ~ *Brad*
 Csermő ~ *Cermei*
 Gurahoncz, Honctő ~ *Gurahonţ*
 Kisjenő, Köröskisjenő ~ *Ineu*
 Menyháza ~ *Moncaşa*

Nagyhalmagy ~ *Hălmaşiu*
 Nagyszentmiklós ~ *Sînnicolau Mare*
 Orsova ~ *Orşova*
 Ottlaka ~ *Grăniceri*
 Pécska, Ópécska ~ *Pecica*
 Temesvár ~ *Timişoara*
 Újszentanna ~ *Sîntana*

Tájékoztató irodalom

- ☞ *Bálint Alajos*: Makó város település- és emberföldrajzi vázlata. Makó, 1926.
- ☞ *Czére Béla*: A vasút története. Bp., 1989.
- ☞ Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Összeállította: *Vermus Ernő*. Gyula, 1929.
- ☞ *Haraszi Viktor*: A hazai vasúti motoros vontatás kezdetei. In: Vasúthistória évkönyv 1994.
- ☞ *Képesy Árpád*: A magyar vasúttügy története. Bp., 1908.
- ☞ *K. Juhász Erzsébet*: A Szeged–Csanádi Vasút (1927–1945). In: Vasúthistória évkönyv 1992.
- ☞ *Kószó János*: 100 éves az Arad–Csanádi Vasút. Makó, 1981. (gépirat).
- ☞ *Lányi Ernő*: A magyar magánvasutak és mozdonyaik. II/1. (kézirat).
- ☞ Makó és a Csanád–Torontál vármegyei községek. Magyar városok monográfiája. Bp., 1929.
- ☞ Százéves a MÁV szegedi igazgatósága (1888–1988). Főszerkesztő: Szabó Gyula. Szeged, 1988. A vonatkozó részt *Kószó János* írta.
- ☞ *Tominac József*: (A) Magyar Szent Korona országainak vasútjai (1845–1904). Bp., 1905.

Jancsák Csaba

Parthiscum

„Ránk nem tűztek érdemkoszorút...”

A szegedi köteles – Bakay Nándor

Az 1870-es években Kossuth által szocialistának¹, Tisza Kálmán szerint szociáldemokratának, sőt majdnem kommunistának² hitt Bakay Nándor, azon méltánytalanul elfeledett hazafiak közé tartozott, kik nemcsak családi indíttatásból, de személyes meggyőződéstől áthatva emelték a nemzet oltárait, s következetesen kitartottak elveik mellett, még akkor is, ha buta öntörvényezőök siserehadában ez később megszégyenítést és bukást hordozott.

Atyja, Bakay János kötélverést (az 1770 körül alapított céhben³) űző családjuk leginkább elismert tagja volt. Mint Új Szeged bírása, a félezer lakossal bíró kis településnek 1841-ben elemi tanodát adott, felajánlva otthona egy részét⁴. Édesanyja, A magyar ipar úttörői írója, Gelléri Mór⁵ szerint a mégoly boldog békeidők, egyszerűségében üdvözülő háziasszonya volt, ki a biedermeier anyák hármasa (Kirche, Küche, Kinder) között élte le szerény, de becsületes életét. Az 1832-ben született Nándorban tehát a polgári szülők hagyományos kettőssége, az atyai pálya és az anyai lélek küzdött egymással.

A kitört forradalomban „a nemzet ébresztő szellemei”⁶ magukkal ragadták, bár húsz évvel később, a Mimi levelek írójaként, mint publicista már nem a félistenek és hősi gigászok oldaláról, hanem az egyszerű katonák szemével emlékezett vissza: „Ránk nem tűztek érdemkoszorút, ... mi nem tettünk semmit, csak vertük az ellent és védtük a hazát.”⁷ A forradalom elbukott s a depresszió elől kártyajátékokba és az ivászatba menekülő ifjú kortársaitól eltávolodott Bakay, ki első leveleit ezidőtájt postázta a pesti lapoknak a családi pályára lépett. Folytatni kívánva az atyai utat, mint a céh által kötelezett, vándorlásba kezdett. Székelyföldről⁸, majd a sors keserű fintoraként osztrák katonaruhába bújtatott magyarok által megszállt Velencéből⁹ írt tudósításai egy megért, szikár nézetekkel bíró fiatalembert vetítenek elénk. Hazatérte után, bár elkészítette remekét, és nem sokkal később a céh jegyzője lett, a vadkapitalizmust előre vetítve szaporodó kontármunka oly elkedvetlenítette, hogy az egészből „elkörítette”¹⁰ magát.

Nagyjából ez idő tájt határozta el, hogy tevékenyebb szerepet talál a város életében. Ezen felindultságában szerezte azt a kis komplotot, legdacosabb ifjú társai közül, kik mint a Felsővárosi Kis Kaszinó tagjai, 1860-ban Jombart megyefőnök tiszteletére rendezett fáklyás felvonulást úgy hiúsították meg, hogy az érkezőben levő világítóeszközöket a Tiszába hajigálták.¹¹ A szabadgondolkodó tanulóifjak és gyógyszerészségédek egy egykori iskolatársnál tartott összejöveteleik során a provizórium előtti fellélegzésben váltak a helyi politikai élet cselekvő tagjaivá. Bakayt a szegedi képviselőtestület tagjává választották. 1859-ben egyik fő szervezője volt az induló Szegedi Híradónak s a szegedi iparos segédek egyesületének, de az a pillanat, ami országosan is politikai tényezővé tette az Alsóvárosi Népkör megalapítása volt. Szabó László Szeged halála és feltámadása című munkájában (I–III. köt., Szeged, 1929.) a népkörök elnökeként és vezéréként említi. Mindezek hatására a „néptribun” (hogy az egyik legjobb Bakay-életrajz íróját Papp Jánost¹² idézzem) szerepet magára vállaló „szegedi köteles”¹³ az 1869-es választásokon, a Bihari pontokat valló Tisza Kálmán mellett küzdött. A korabeli korteskedések és jellegzetes segédvonalai (rágalmazások, megfélemlítés, az ellenzéki gyűlések provokálása)

hullámvölgyet rajzoltak a beérkező Bakaynak, aki a Közlemények című alkalmi kiadványban védte érdekeiket.

.... Izraelita porgártársaink között azzal izgatnak a szegedi ellenzéki párt ellen, mintha mi a testvériség kötelemeit nem becsülnők, mint a kormánypárt ... Tanuink a velünk való izraeliták ... itt valóban egyenlők vagyunk. Itt egyenjogú polgárok, demokraták vannak...¹⁴

A szegedi Tisza-part északról nézve 1872-ben

Még ez év végén a kétheti megjelenésű Tiszavidéki Újság¹⁵ felelős szerkesztője lett. A hatóság okvetetlenkedése és a sanyarú anyagi háttér miatt a lap majd egy évet létezett, bevalótlan a szegedi ellenzék szócsöveként. 1870. február 10-i számában mintegy programként írta: „Tervünk őszinte és nemes vala, megróni minden közmulasztást, a mi a közügyek mezején történik, de nem bántani a magán bajt, nem ostromozni magán tévedést. Ez érdemben szándékunk volt a pártlap (az időközben kormánypártivá vált Szegedi Híradó – a szerk.) ellenében egy pártatlan lapot alkotni, a közügyek érdekében.” E lap hasábjain fejtette ki sok helyütt idézett politikai, társadalmi („A tőke és a munka viszonya”¹⁶) és pedagógiai (alaptémái¹⁷: a reál tárgyak oktatása, az életre nevelés) nézeteit.

A kormányzó pártban csatlakozva¹⁸, 1874-ben, az apatini iparkiallítást szervező Herman Ottóval önálló párt szervezésébe kezdett, mely a munkásság, a kisiparosság és a parasztság rétegeit fogta volna össze. A Nemzetgazdasági Párt – tervük szerint – a politikailag addig inaktív tömegek tömegek pártja kívánt lenni, mely a közösügyes politika szójátékosai miatt ellankadt figyelmet a valódi problémákra és megoldásukra koncentrálnak. ¹⁹ Megvalósítandó gyakorlati teendők (önálló vámterület, önálló bank, oktatási rendszer reformja, progresszív adózás) programját, miután az Alföldi Iparlapban, a Honban és a Szegedi Híradóban nyilvánosságra hozták, elküldték az örök Kossuthnak, aki 1817. március 17-én kelt levelében válaszolt. A több mint huszonöt oldalas elemzésben Kossuth szükségtelennek tartja a pártalapítást, úgy véli, hogy „hazánkban minden valamirevaló ember párthoz tartozik, s így minden új pártalakítás csak más párt rovására történhet ... Ha önök is új pártot alapítanak, ez csak úgy történhet, hogy Önök a közjogi ellenzéktől vonnának el erőt.”²⁰ A második elmarasztaláshullám ezután érte Bakayt. Azonban a kísérlet bukása nem jelentette a politikus bukását. Mint a Függetlenségi Párt tagja az 1875-ös választáson a délvidéki jelöltek propagandájának szervezőjeként Szegeden indult, úgymint 1878-ban Battonyán – sikertelenül.

Simonyi Ernő, a Debrecenben is megválasztott jelölt szegedi helyéről lemondva, Bakay Nándor az országgyűlés tagja lett²¹. Ezt az amúgy is rövidre szabott sikersorozatot, 1879-ben a váratlanul érkező árvíz²² rekesztette meg. Bár országgyűlési bemutatkozó beszédét (1879. március 15-én) az árvíz ügyében, hallatlan szakértelemről bizonyosságot adva tartotta, és több –

védekezést sürgető – röpiratot publikált, az elsősorban a Szegedi Naplóból reázúduló gyalázkodást megsínylette politikai karrierje. Az új választáson elbukott.

Visszavonulva, városa gazdasági életének íásaival (publikációi a Közvélemény című lapban), és tetteivel (gyárának nagyiparivá tétele, a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara másodtitkára 1890-től) olyannyira meghatározó és tevékeny egyénisége lett, hogy 1902-ben – halálakor – a szegedi sajtó (mely oly sokat kárhoztatta) egyöntetűen hajtott fejet kalandos pályájú, a régióra sokszor országos figyelmet vonzó polgára előtt

A Széchenyi tér Szegeden 1879 tavaszán, az árvíz idején

Jegyzetek

1. Bakay Nándor levele Kossuth Lajoshoz 1877. január 27. (OL.) „Engem kormányzó úr szocialistának tart, én higgadt republikánus vagyok.”
2. Uo. „Tisza szociáldemokratának, sőt majdnem kommunistának...”
3. Szegedi Képes Naptár (1876) említi.
4. Bakay Nándor [a továbbiakban: B. N.]: Új-Szegednek volt, de nincs tanodája. Szegedi Híradó, 1860. november 25., 1. p.
5. Gelléri Mór i. m. Bp., 1887., 164 p.
6. Bakay Nándor: Őszi levelek a szerkesztőhöz, Tiszavidéki Újság
7. Uo.
8. B. N.: A székely kivándorlás kérdéséhez. Alföldi Iparlap, 1882. január 21., 1. p.
9. B. N.: Hogy utazik a szegény vándorlegény Velencébe. Alföldi Iparlap, 1882. január 2., 2. p.
10. B. N.: Ifjúkori emlékek. Alföldi Iparlap. 1884. június 7., 2. p.
11. Cserzy Mihály: Az öreg Szeged. 1922., 15. p.

12. Papp János: Bakay Nándor indulása és politikai pályája a végső kudarcig. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 1978., 265–295. p.
13. Ő nevezte így magát több tárcájában.
14. Közlemények. A szegedi ellenzéki központi bizottmánytól a választókhoz. Szeged, 1869., 4. p.
15. Nemzetgazdasági és népművelődési közlöny.
16. I–II. rész in: Tiszavidéki Újság 1869 október 17. részletes elemzése in: Vincze Edit: Az útkeresés évtizedei. Bp., Gondolat, 1977. 46. p.
17. B. N.: A magyarországi tanrendszer in: Tiszavidéki Újság, 1869. november 11., 2. p.
B. N.: A népoktatás érdekében in: Tiszavidéki Újság, 1870. március 20., 1. p.
18. „Az alkotmányos közélet válságai közt nincs veszesebb, mint midőn a többség nem kormányoz, de uralkodni kezd, s a midőn az ellenzékől megtagadja a kormányképeséget, midőn körülbelül azt mondja: rebellesekkel nem alkudozik...” – B. N.: Néhány vonás országgyűlésünk közszelleméről in: Alföldi Iparlap, 1874. június 17., 2–3. p.
19. B. N.: A magyar nemzetgazdasági párt keletkezése, indoka, vezérelve és végcélja. Szegedi Híradó, 1875. március 19., 1. p.
20. Kossuth Lajos iratai IX. köt. 9–33. p. idézi Papp i. m.
21. Papp i. m.
22. Lázár György: Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira. Szeged, 1909., 188. p.

Csápek Ágnes

Kanizsa környékének boszorkányhiedelmei

Ha napjaink emberét megkérdeznénk: mi jut eszébe a hiedelmekről, bizonyára hamarabb gondolna asztrológiára, mágiára, ezotériára, vagy a szinkretista divatvallások rendszerére, esetleg mindennapos személyeiből fakadó hóbortos babonáira, mint a néphitre. Gyökere azonban mindegyiknek ugyanaz: az ember nyitottsága „a természet-leletire”...

A hiedelem és a babonáság szinte egyidős az emberrel. Mindazt amit nem értett, amit nem tudott megmagyarázni, azokat a jelenségeket amik körülvették, saját módján próbálta értelmezni. Ezt bizonyítják a barlangrajzokon ábrázolt mitikus jelenetek, vagy a kutatások alkalmával feltárt kultikus jellegű tárgyak. Ez a hiedelemvilág, a „felfoghatatlan” közelsége. A korszerű mágiában a babona modernebb változatában ma is fellelhető, sőt azt is bátran mondhatjuk, hogy az ezredfordulóhoz közeledve a kuruzslás, a babona reneszánszát éli. Az ember vagy nem tud, vagy talán nem is akar megszabadulni a babonától, a hiedelmektől, hiába a tudomány megdöbbentő eredménye, újabb-nál-újabb tudományos felfedezések, az emberbe úgy látszik a babona beleivódott. A néphit mégis egyszerűbbnek tűnik számomra. Az egyszerű ember sokkal közelebb áll a természethez, sokkal inkább a természettel és a természetben él, mint a modernizációtól megittasult szellem. Ezt az egyszerű őszinteséget kerestem mikor néprajzzal foglalkozva közelebb kerültem a faluhoz, annak lakóihoz és hiedelemvilágához.

Az egyszerű ember életmódja, szokásai egy – már csak a képzelet által felfogható – különleges világot varázsol elé. Fantáziákat megragadó témakört, a boszorkányhitet vizsgáltam szülőhelyemen (a bácskai) Kanizsán és környékén, elsősorban Adorjánon. Néptünk, így a bács-

kai nép hiedelemrendszerében is tekintélyes helyen szerepel a boszorkányhit. Falvaink életét a babonák, hiedelmek sajátos hálózata szötte át a múltban, de a babona, varázslat még századunk első felében is az emberek mindennapjaiban működő, életalakító erővel hatott.

Maga a boszorkány hiedelem hosszú múltra, több évszázadra tekint vissza, abból táplálkozik még ma is. Tudatunkban az ősi hiedelemképzetek fennmaradtak, de ha halványultak is, tovább hagyományozódnak generációról generációra. A régmúltban, de a közelmúltban is mindazokat boszorkányoknak tartották, akik rontással, gyógyítással vagy egyéb varázslatokkal foglalkoztak. Féltett tudásuk szigorú törvények szerint hagyományozódott át, s az egyszerű ember meg nem értve azt, gyakran babonás ködbe burkolta alakjukat, esetenként reálisan, máskor viszont alaptalanul.

Ha ma tudományosan szeretnénk meghatározni a magyar néphit boszorkányát, a következőket írhatjuk le:

„A magyar boszorkányhit több rétegből tevődik össze: a boszorkány élő személy, akinek részint a paraszti gyakorlatban előforduló gyógyító és rontó tevékenység bizonyos vonásait, részint bizonyos természetfeletti képességeket tulajdonítanak.”

A rontásnak és gyógyításnak a múltban hivatásos specialistái voltak, (kiemelkedő képességű személyek) erre utalnak az első magyar történeti adatok is. Például Szent István is kitér törvényeiben a boszorkányokra.¹ A boszorkány szó ótörök eredetű.² Jelentése „nyomó”.³ A szóhoz fűződik a nyomasztó, szorongató hangulat, amely éjszaka nehezebben álmában az emberre. A szó fogalomkörébe tartoznak az igéz, bővöl, bájol szavak is.⁴ Hiedelmek az idő múlásával dacoló maradandóságát tanúsítja az, hogy a boszorkányok mellett a hagyományban a varázserőnek egyéb birtokosai is élnek. Ilyen a táltos, a garabonciás (verboncás), a tudós vagy „tudományos”, a vajákos, a halottlátó, a jövőmondó, vagy „néző”, azaz a látnok.⁵

Az imént felsoroltak megfigyelhetők Bácskában és a mi vidékünkön, Kanizsán is. A boszorkány és a többi varázslóféle ugyanúgy élt és él, mint a falu népe, ugyanazok az íratlan törvények határozták meg életét, viselkedését, napi teendőit stb. A magyar néphit boszorkánya, varázslója lehet nő és férfi egyaránt. A boszorkány az ördög női változata, vagy az ördöggel cimboráló, természetfeletti erővel rendelkező személy.⁶ Sokszor tudtuk nélkül bélyegezték meg „boszorkány” jelzővel egyes személyeket. Ehhez általában valamilyen rendellenességgel kellett születni. Például a burokban született, fél kezén vagy lábán hat vagy négy ujjal, vagy esetleg foggal születetteket tartották olyannak, akik „tudással” bírtak. Jellegzetessége lehet a szúrós fekete szem, vagy az orra nyergében összenőtt fekete bozontos szemöldök. Lehet rút, púpos, csúnya, görbe hátú meghajlott öregasszony, másszor kiemelkedő szépsége a meghatározó. Olykor betegsége is kiemelheti személyét, így az epilepszia, vagy nőknél a hisztéria.⁷ Ha egykét „tettét” felkapja a hír, amelyet a pletyka biztosít, akkor bekövetkezhet a kiközösítés is. Félnék tőle a neki tulajdonított természetfeletti erő miatt. Hogy még napjainkban is hitelesnek tűnő, érdeklődésre számíto hiedelemmondák, történetek szereplője a boszorkány, annak az oka, hogy bizonyos társadalmi körhöz tartozó idősebb személyek, akik még őrzik a már letűnőben lévő műveltségi állapot emlékét, életszemléletét, szokásait, a számukra érthetetlen jelenségeket boszorkánysággal próbálják megmagyarázni. Hitviláguk az őskortól örökölt „mélyrétegekből” tör fel és újabbnál újabb, hitelesnek tűnő élménybeszélésekben élő alaknak formálják meg a rontó boszorkányt.⁸

A Bácskai Napló 1891. december 8-i számában „Boszorkány história” címen a következőket olvashatjuk:

„A múlt hó végén Ó-Kanizsán történt az a boszorkány história, amelynek egy szegény asszony esett áldozatául. Jellemző az eset arra nézve is, hogy parasztjaink mennyire megbíznak a XIX. század végén is 'javasasszonyoknak' nevezett vén banyák titkos hatalmában, dacára annak, hogy az iskolák és hatóságok egyaránt iparkodnak kiírtani a népből, az anyáról leányra öröklődő tudatlanságot.

Minden falusinak megvan a saját javasasszonya, aztán egyik-másiknak még öt falura szóló híre kerekedik néha. Ó-Kanizsán egy Nyilas Sándorné nevű szegény özvegyasszony makacs lábfájásról panaszzkodott az ismerőseinek. Ezek azt tanácsolták neki, hogy csak a Sánta Tóninéhoz menjen, az bizonyosan meggyógyítja. A vénasszony elvállalta a gyógyítást, jutalmul jó reggelit és ebédet kötött ki magának. Nyilasné másnapra magához rendelte a banyát, és kettőjüknek megfőzött másfél liter kávé. Reggeli után Sántáné, aki gőzzel akarta a lábbajt kihajtani, egy hordó vízbe ültette őt úgy, hogy csak a szeme volt kint a vízből. Azután letakarta egy paplannal, hogy a friss levegő ne férjen hozzá. Hiába jajgatott a beteg asszony hogy vegyék ki a fürdőből, a vén boszorkány nem hallgatott rá, mondván, hogy nincs másfél órája benne. A szomszéd szobában lakó cipészmeister hallotta a jajveszékést és amikor már megsohallta, berohant a szobába és kiemelte Nyilasnét a hordóból. A szerencsétlen már nem is lélegzett, mert a forró vízben minden végtagja megfőtt. A boszorkány nem is segített, mondván, hogy az asszony úgy is meghal. Azzal a legnagyobb nyugalommal otthagyta. Az asszony borzasztó kínok között halt meg. A községi orvos szerint a banya mérget is töltött a beteg kávéjába.”⁹

Századunk határát átlépve, megérkezünk gyűjtésemhez. Az egyes történetek elbeszélőit tekintve deres haj, az évek öröme és bánatát arcába véssett ráncai, csillogó tekintetek, a munkától megkeményedett kezek, s a tenyerek által simított kötény vagy kendő képei villannak fel előttem. Közülük többen Kanizsán élnek, bár alkalmazkodtak a fejlettebb „organizációhoz”, gyökereik mégis a falu, a tanya életéből táplálkoznak. Ez adta a lehetőséget, hogy évtizedes hagyományokat örökltsenek át, ültessenek napjainkba és jutassanak el hozzám. Ezeket szeretném a következőkben bemutatni.

Ló képében a boszorkány

„Volt egy oromhegyesi asszony, akire azt mondták, hogy boszorkány, mert ló képében szokott megjelenni. Volt egyszer egy kovács, akit ez a boszorkány meg akart magának szerezni. Még a kovács feleségét is „megkínozta”, szegény asszony még bele is betegedett. A kovács egyszer visszajára fordította a kötőféket és a kilincsre akasztotta. Amikor ment volna ki a ló, beakadt a kötőfékbe és megpatkolta a lovat. Másnap hívták az asszonyhoz a kovácsot, mert a kezén és a lábán rajta volt a patkó. Így jöttek rá, hogy ki a boszorkány.”

A gonosz és a rontás elleni védekezések

„Félig kihajtott tarkababot kellett elültetni a küszöb alá, mert akkor a gonosz elkerüli a házat. A küszöb alá ezerjő füvet kellett beásni. Aratás végén búzagalászból dísz készítették és az ajtó fölé akasztották, de a vadrózsa is megfelelt a rontás ellen – így tartották a régiek.”

Szemmelverés

„Az anyuka tartotta a kisbabát, az asszony, aki ráolvasott, a tányért tartotta a baba felett és kilenc kanál vizet mért egy edényből a kisbabára. Közben a Miatyánkot, az Üdvözlégyet és a Hiszekegyet imádkozta. A Hiszekegy után így folytatta: Krisztus Jézus föllépett a fehér kőre, fehér kőről a márvány kőre. Arra ment három szűz. Az első azt mondta: olyan az Úr Jézus mint a szép fényességes csillag. A második azt mondta: Olyan az Úr Jézus, mint a szép fényességes csillag. A harmadik azt mondta: Olyan, mint a fényességes nap. Ekkor a három szűz elment, jött a boldogságos szent Szűz Mária. Amikor meglátta az Úr Jézust, azt kérdi: Mi történt szentséges fiam, hogy így megaláztattál? Semmi anyám, csak a szem megigézése. Ha nem hozzá három marék vizet a Jordán vizéből és mosd meg az én szentséges szent fejemet. Amikor ezt kimondta, háromszor belenyúlt az edénybe és a kicsinek a fejétől a lába ujjáig végighúzta vizes kezét, háromszor egymás után és háromszor megitta a babát. Azután keresztet vetett és ezt mondta. Múljon el rólad a szemverés és többet ne legyél tőle beteg.”

A tehén megrontása

„A tehén amikő régön vérös tejet adott, úgy tartották, hogy még van rontva. Az asszonyok ijenkő ekevasat megmelegítették, oszt belé tették abba a vájúba, amibő a tehén ivott. Ekeszték a vassa ütni a vizet, oszt közbe aszt monának: „aki a mi tehenünket megrontotta azt a bódogságos Szűz Mária verje meg, oszt gyűjjön ide a kapunkhón beszéni. Verték tovább a vizet, amikő gyűtt az a valaki, oszt odaát a kapuhon, majd beszét: micsinátok? – így tutták meg, hogy ki vót a tehén megrontója.”

Szerelemvarázslás

„A Tréza néni is búbájoskodott. A lányok ejártak hozzá, hogy szerelmüket megtarthassák. Azt köllött csinálnijuk, hogy a fiú bal lábnyomát össze köllött szönni (fődet, port), oszt a legkedvesebb zsebkendőjükbe bele kötni. Négy csomót köllött rá kötni. Kilenc napig a párna alá tenni, azon alunni. De nagyon akarni köllött a fíjút. Akkő az övé lehetött, ha pontosan úgy csináta ahogy a Tréza monta.”

A nyakfog gyógyításának módja

„Töröközőve a padkára fölátam, fogtam a töröközőt és elősző köröszöt vettem magamra, háromsző egymás után. Majd a gyerek fölött megfogtam a töröközőt, köröszöt vetöttem vele, emontam elősző a Miatyánkot, és az Üdvözlégyöt, utánna a töröközőt összecsavartam, utánna kiráztam. Eszt háromsző ismétöttem meg. Majd a gyerökök nyaka alá töttem a töröközőt, oszt húsztam az állukat főfelé, szinte maj meg fűttak. (A nyakfog az amikor begyuladnak a mandulák, vagy fültömírgy gyulladása lesz a gyerekeknek.) Ezt addig csinátam amíg meg nem gyógyúttak a gyerökök.”

A történetek alakjai szokatlan tulajdonsággal, tudással rendelkeznek – ezek teszik őket éppen tudós emberekké, boszorkánnyá, „búbájossá”. Ezekkel az adottságokkal férfi és nő egyaránt rendelkezhetett. A közlők többségénél a történeteket a közeli rokonoktól, ismerősöktől gyermekkorukban hallották, de személyes élményeik is főződnek egy-egy történethez. Arra a kérdésre, hogy a történetekben szereplő búbájos tudományú, „ismeretlen asszony vagy férfi”

nevét az idő törölte-e ki az emlékezetből, vagy éppen a babonás félelem, mesélőim erre egyértelmű válasszal nem szolgáltak. Előfordult az is, hogy nem mondták ki a boszorkány nevét, vagy éppen nem emlékeztek rá. A boszorkány nevének elhallgatása arra enged következtetni, hogy a hiedelem szerint nem volt szabad kiejteni, hiszen esetleg ezzel megidézhatték személyét.

Az elmondott rövid mesékben, történetekben a boszorkány átalakulásának formái: fekete macska, sárga macska, fekete kutya, szürke ló vagy fekete madár. Viszont olyan történetek is vannak, melyekben saját alakjukban jelenítik meg őket. Az esetek többségében rontani tudnak. Elveszik a tehén és más állat (pl. birka) hasznát, megverik szemmel az aprójóságot (baromfit, kismalacot), megrontják a lovakat, a tejet (fejés után megkeményedik a tej vagy éppen véres tejet ad a tehén). De okozhatnak betegséget, olykor halált is, vagy éjszaka az embereket fojtogatják („ráüt a mellre”, „nyomkotta az anyámat” stb.) Továbbá rontó műveletekhez tanácsot adhatnak (szerelem varázslás, legény megrontása). A rontás időpontja, napszakhoz viszonyítva nem határolható el élesen, vagyis ronthat nappal is és éjszaka is. Ha ló képében jelenik meg, akkor vagy gatyamadzaggal fogták meg, vagy kötőféket dobtak rá és ilyenkor megpatkolták, amelynek nyomai másnap meglátszottak az illető tenyerén, talpán. A boszorkány illetve más gonoszok, hogy megakadályozzák a házba való bejutásukat, a küszöbre vagy az ajtó elé a kalászával felfelé állították a söprűt, vagy aratás után a búzakaralászból készült koszorút tették a bejárati ajtó felé. Háziállatoknál, főleg baromfiknál, kismalacoknál húgyos söprűvel kellett megcsapkodni, vagy meg megköpködni. A rontás, vagy a károk okait többször a harag szította, de lehetett az irigység is stb.

Mindez csak rövid összefoglalója észrevételeimnek. Sőt azt sem hagyhatom figyelmen kívül, hogy a rontást nem mindig a boszorkány idézte elő, hanem cselekedhette azt az egyszerű „hétköznapi” ember babonából vagy akár tudatlansága miatt. Minél kisebb a település, annál kifejezettebb az emberek hiszékenysége. A települések zártsága miatt az emberek mindennapi életének szerves tartozéka a babona. Bizonyos babonák, hiedelmek már csak az idősebbek emlékezetében maradtak meg, s ezek a történetek gyakran összerosódnak a szájhagyomány útján való átadás következtében, és terjedésükkel arányban variálódnak is. Bizonyos babonákról múlt időben beszélnek, de azért a kártya jóslás még mindig dívik. Hiába a technika fejlődése, hiába az információk áradata, hiába a szatelit antennák programáradata, amikor szinte nincs olyan napilap, hetilap vagy folyóirat, amelyik ne közölné éppen aktuális horoszkópot arra az adott napra vagy hétre. Mi mást táplál ez, ha nem a korszerű világunk babonáit, hiedelemvilágát, amelyek ősi, igazibb formában még fennmaradtak a falusi nép ajkán.

Adatközlők

1. *Ancsán Jolán*, háztartásbeli (65 éves);
2. *Csápek Gizella*, háztartásbeli (71 éves);
3. *Losonczi Borbála*, háztartásbeli (66 éves);
4. *Sóti András*, földműves (86 éves);
5. *Sarnyai Irén*, háztartásbeli (81 éves).

Jegyzetek

1. Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet. Szerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1977. 346. p.

2. Szendrey Ákos: A magyar néphit boszorkánya. Bp., 1986. 13. p.
3. Magyar Néprajzi Lexikon, 346. p.
4. Szendrey Ákos: i. m. 13. p.
5. Szendrey Ákos: i. m. 7. p.
6. Penavin Olga: Néprajzi tanulmányok. Értekezések, monográfiák sorozat 7. Újvidék, 1983. 185. p.
7. Szendrey Ákos: i. m. 8. p.
8. Penavin Olga: i. m. 185. p.
9. Bácskai Napló, Zombor, 1891. dec. 8.

Paróczy Sarolta

Kiskunhalasi népi öltözködés a múlt században

A városról röviden

I. e. kb. 4000 esztendővel alakult ki a mi vidékünkön a tiszai kultúra. A bronzkor jeleit i. e. 2000 körül fedezték fel. A lakosság száma megnő a bronzkor idején, öt különböző telep különböztethető meg ebből a korból.

A népvándorlások idején megfordultak itt a kelták, szarmaták, jazigok, rotolánok, alánok. 350 táján érkeztek ide a hunok, különféle germán törzsek: gótok, gepidák, longobárdok. Majd az avarok hódítják meg a területet.

A mongol támadások elől menekültek a kunok Magyarország területére, és IV. Béla uralkodása idején 1239-ben kaptak menedéket. Halasról az első írásos adat 1366-ból származik, mely szerint a kun Csorbán nemzetség kapitányának Halas volt a székhelye. A halasi táj ősi jellegét a vizek mellett a hatalmas kiterjedésű füves, ligetes puszták adták meg. A mocsaras vidék meghatározta a lakott terület kiterjedését. Maga a település is a környező tó jelzőjéről vette nevét.

Szőrnyű pestisjárvány tizedelte meg Halas lakosságát 1475-ben, ezért Mátyás új népesség betelepítését engedélyezte. 1566-ban a krími tatárok felperzselték a várost, aminek következményeként elnéptelenedett a város, a megmaradt lakosok a mocsarak között, az említett tó egy szigetén találtak menedéket.

Ezen a vidéken is gyorsan terjedt a reformáció, 1592-ben a halasi reformátusok már latin iskolát létesítettek. 1664-től működik a mai gimnázium elődje, ami akkor a debreceni kollégium kihelyezett iskolája volt.

A viszontagságos török idők alatt csak Halas tudta magát fenntartani a Kiskunságban. A település a török császári kincstár városai közé tartozott: ún. kász-birtok volt.

1634-ből származik a város legrégebbi pecsétje. 1703-ban a Rákóczi-felkelés tüze is felizzott Halason, egy csapat 1703. október 3-án üttött itt táborn.

Mária Terézia trónjának a megvédésére katonakiállítást köteleztek a városra. 1741-ben 37 lovas és 21 gyalogost állított ki a város. A királynő korúg Halas volt a kiskunok „fő széke”, ebben az időben kényszerült átadni ezt a funkciót Félégyháznak.

Az 1848-as törvények Halast önálló képviselőválasztási joggal ruházták fel. 1872-ben rendezett tanácsú várossá vált. Az etnikai önkormányzat megszűnésével 1876-ban Pest-

Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez került, ennek 1950-ben történt szétválása óta Bács-Kiskun megyéhez tartozik.

Kiskunhalas képe: *„északról dél felé nyúlik, 2066 lakóházzal, a pusztákon 895 tanyaépülettel. [...] Utcái rendetlenek. [...] A házfalak általában földből verettek, szűk udvarral, [...] többnyire náddal fedettek.”* (Molnár István orvos, 1878.)

A XIX. század második felében Kiskunhalas bekerült az országos, sőt a nemzetközi forgalomba. 1882-ben megindult a vonat Budapest és Szabadka között – Halason át.

Kiskunhalas népességéről szóló legrégebbi adat 1678-ból való, ami szerint a város lakosságának a száma 1495 fő. 1699-ben kb. 2000-en laktak. Az 1700-as évek elején dúló pestisjárvány miatt a lakosság csökkenése 35 százalékos, de utána a népesség erősen növekedett:

1720	1818	1746	2736
1780	5544	1790	6488
1850	12 013	1891	17 138 fő.

1761-ben 45 nemesember élt a városban, 1786-ra számuk 200-ra növekedett.

A város kifejezetten mezőgazdasági jellegű – mezőváros.

Az öltözködésről

A ruházat mindig mutatója a személyes élettel kapcsolatos körülményeknek, az emberek anyagi és társadalmi helyzetének, szegénységének és gazdagságának, fiatalságának és öregségének – sőt érzelmeknek, örömöknek, bánatnak és gyásznak. Bármilyen emberi körülményt is fejeznék is ki öltözködésünkkel, azt mindig csak annak a társadalomnak a ruhadivatján belül tehetjük meg, amelyben élünk.

A népviselet történeti kutatásához számos hasznos adatot szolgáltatnak a céhelőírások, a köröző levelek, árszabások, hatósági rendelkezések, amelyek megtiltják, vagy éppen előírják egyes ruhadarabok használatát.

Az alföldi mezővárosokban a nagyarányú állattartás viszonylag olcsón szolgáltatta a bőrt és a gyapjút, ebből készült a ruhadarabok jó része.

A kunok megjelenése és hatásuk az öltözködésre

A kunok XIII. századi megjelenésével talán ősi keleti emlékek kelnek életre a magyarságban. A már nyugathoz idomuló magyar nép az egyház hangos tiltakozása ellenére is egymás után vette át a kunok öltözetének egyes darabjait. Az oly jellemző, a krónikák által is megörökített kun süveget a XVI. századtól már országszerte viselték. A kunok meg a népkéveredés folytát egyre inkább közeledtek az alföldi magyarság viseletéhez.

Valószínű, hogy a közössé vált, századokkal előbbi viseleti elemekből legtöbbet leghívebben a pásztorok őrizték meg. A régi pásztorviseletekben találhatjuk meg leginkább a népi viselet ma még hitelességgel leírható régi elemeit.

A halasiak leggyakrabban viselt ruhadarabjai

A múlt század második felének halasi, szegényparaszti ruhadarabjaihoz tartoznak: az ing, a gatyá, a kötő, a pitykés mándli, a kalap, a suba, a szűr, stb. állott. A módosabb halasi paraszti

viselethez tartozott a dolmány, a paszományos, ellenzős szűk magyar nadrág, a sarkantyús csizma, a magasodó tetejű, pásztorokéhoz hasonló, szűk kun kalap, vagy a kerek, úgynevezett makai kalap.

Az ing

Vannak hétköznapi és ünneplő (vasárnapi) ruhák, és sokáig fennállnak olykor szimbolikus vonások. A rövid derekú férfiing a legrégibb típus. A XIX. században hordták az Alföldön, de országszerte hasonló volt. Anyaga kender, vagy lenvászon. Három négyszögletes darabból áll. A legnagyobb téglalap az eleje-háta, a két kisebb az ujjja. Szabására a legnagyobb fokú anyag-takarékosság a jellemző. Az ing bőségét a vászon szélessége határozza meg. Az ing dereka meghosszabbodott, a gatyába, vagy a nadrágba bekötve hordták. A férfiing derekának meghosszabbodásával a karöltő szűknek bizonyult, így hónaljtolódásokat varrtak rá. Elöl a megkötő madzagot eleinte hozzávarrták a gallér és a kezelő széléhez. A későbbiekben gomblyukat varrtak, ebbe fűtték bele a madzagot. Ezt követte újabb megoldásként az ing elejének a gombolása. Az ing hosszabbodásának a derék-, majd az ujjja bőség is szűknek bizonyult, így a deréktoldáson kívül még egy-egy fél szél varrtak a derékhoz és az ingujjhoz.

Fejviseletek, kalapok

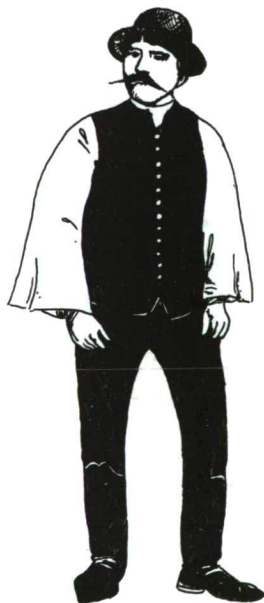
A Kiskunságon a XIX. század első felében szorul ki a férfiviseletből a tüsző és a hajdani híres kun süveg (a kun süveg a régi katonaviselet hagyományaként került a néphez).

Errefelé a kalap formája sajátos: magasabb tetejű, a süvegre emlékeztet. Erre vonatkozik ez a halasi feljegyzés a múlt század utolsó harmadában: „*ezt a kalapcsináló mesterek készítették, báránygyapjából különféle alakúra, paraszti és pásztori viseletre valókra, amelyek fekete tere voltak festve*”. A paraszti viseletre való kalapok teteje gömbölyű, a szélei pedig pörgék, ezek lekonyíthatók is eső idején. A kalap széle keskeny pántlikával volt szegve, és a kalapfészek alján kívülről kétujjnyi széles fekete pántlikával körülfogva s odavarrva díszítésül. A pántlika két vége hátul hosszabban a kalap szélétől lelógva csüngött. Ezen kívül ujjnyi szélességű fekete gallanból álladzó is varródott rá, aminek a két vége az áll alatt kettős bokorra összekötött volt, így a szél nem vitte el a kalapot a fejről. Amikor nem fűjt a szél, akkor az álladzó a kalap belsejébe vetve tevődött fel a fejre.

Kabátfélék

Az Alföldön a férfiviselet konzervatívabb volt, mint a női viselet. A férfiak jóval később hagyták el a régi öltözetet, mint a nők, helyenként csak a közelmúltban.

Az alföldi pásztorok legarchaikusabb darabja az úgynevezett előbőr és hátibőr. Anyagát az állattartás adta, és elvéve még a második világháború után is lehetett látni. A lenyúzott, szabatlan juhbőrt, amelyen a lábakat is rajta hagyták, nem készítették ki végig, csak puhára főzték. Egy bőrt a hátra vettek, egyet a mellre, s a lábakat a vállnál és a deréknál összekötötték.

A mellénynél bonyolultabb ruhadarab az ujjas kabát, a ködmön, illetve a bekecs. A ködmönök nyaka felálló volt és szőrmével prémezték körül. Szűcsök készítették és hímzéssel díszítették.

A suba mindig körszelet, vagy kör alakú, a fej számára a kör közepén kerek nyílást hagynak, s innen kezdve a suba elől az aljáig nyitott. A kiszabott részeket vóccal közbeiktatott, duplán fogott keskeny bőrszalagocskával együtt varrták össze. Gallérja egész birkabőrből készült, erről még az állat körmeit és farkát sem vágták le. Fehér és színes irharátéttel és színes fonalhímzéssel díszítették. Az ünneplő suba díszé a gazdagon hímzett válltányér.

A szűr díszítése részint rávarrott színes posztóval, részint gyapjúhímzéssel történt. Az egyes darabokat előbb kibélelték, csak azután varrták össze. A múlt század folyamán a szűrt sajátságos, hímzett, virágos, gazdag díszítmény lepte el.

Az alföldi szűr lábszárközépig ért. Gallérja téglalap alakú, de nem nagy. Ujja nincs befejezve, legfeljebb utólag varrja be a gazdája, de a szűrszabó felölthető ujjal készíti. A mi vidékünkön a hajtott elejű kapa gallérú, kétujjú szűrök voltak használatban. A külsejükön különféle cífrázatokkal, fekete, vagy vörös posztó és beliner színes fonalak rávarrásával volt díszítve. A szűrök kétféle célú használhatóságra szabottak, s varrottak: pásztori és paraszti használatra. E két szabás csak annyiban különbözött egymástól, hogy a pásztorénak az ujja vége gömbölyű alakra volt bevarrva, míg a paraszténak az ujja vége nem volt bevarrva, nyitott volt. Így azt kabátszerűen fel lehetett öltetni, esős időben dolgozhatott is benne, a két karját szabadon használhatta benne.

A kun szűrnek mindig az alját és a gallér alsó részét hímezték ki szélesen. Virágkora az 1860–1880-as évekhez fűződik. A szűrhimézést a fény-árnyék hangsúlyozása jellemezte, melyet világos- és sötétzöld levelekkel, piros, bordó és kék stilizált virágokkal harmonikusan oldottak meg. A magyar szűcsmesterség az Alföldön volt a leghíresebb. Kiskunhalason is virágzó szűrszabó ipar működött. A *nagymándli* (Halason: nagyföldrő és nagydóka) kék vagy fekete posztókabát, szükség szerint téli vagy nyári béléssel. Gombkötő készítette a zsinórgombokat és a gombházat. Az ünnepi nagymándli gazdag zsinórozatú és gombozatú volt, kívül-belül zsebekkel. A jobb oldali külső zsebből lógott ki a slingelt, díszes zsebkendő, a bal oldalon a koszók aescsó, a belsőben a tajtékpipa volt. Lehetett prémezett és a módosabbaknál a gombok ezüst vagy pakfont tornyosgombok voltak.

Halason nyári ünneplőre emlékezet szerint egy *penzel* nevű kabát-félét is használtak a régi öregek.

A felsőtest ruhái közt férfiak és nők egyaránt viselték a *mejjedzót*. A nőké vattázott textilből, a férfiaké juhbőrből készült, a hátat és a mellet borította.

A *daku* főleg külterületi tartózkodóknak volt kedves viselete. Combígyérő, bokros aljú, vagy sima szabású, három-négy darab, egy-másfél ujjnyi vastag szőrű magyar juhbőrből készült szűcsmunka.

Nadrág, gatyá

A nadrágot a régi paraszt téli viseletnek tartotta. A népviselet időszakában az ellenzős magyar csizmanadrág volt általános, vitézkötéssel a combtő alján. A nadrág térden alul gombolható volt. A szegények és a pásztorok hordták még hajdanában, a hétköznapi természetes színű,

vagy ünnepre sötét színűre festett, zsákvászonyszerű háziszőttesből készült kukoricanadrágot is.

A gatyá az inghez hasonlóan különféle minőségű vásznakból, illetve gyolcsból készült. Két szárát egy nagyobb négyzet alakú toldás, az ülep, ület vagy pálha kötötte össze. Derékánál keskenyen visszaszedték és a befűzött gatyamadzaggal húzták össze. Hosszúsága változó: térdtől bokáig érő. Az Alföldön viselt gatyá volt a leghosszabb.

Munkanapra általában kettő-négy széles kendervászon gatyát használtak. Az alföldi pásztorok hosszú, szűk gatyája – néha ingük is – gyakran fekete volt, és ezt tölgyfa, vagy bikkfa gatyának nevezték. Az új gatyát a pásztor juhtejbe áztatta, majd zabszalma hamujába jól bele-taposta. Megszáradás után szalonnabőrrrel jó fényesre kente, így vízhatlan, féregmentes, igen tartós ruhadarab lett belőle. Az ünneplő gatyá pamutos vászonból, majd győri gyolcsból készült, négy-tizenkettő szélből. Alját rojtozással, és szélvonásos öltéstechnikával szegélyezték. A sokszor szertelenül bő, néha tizennyolc széles bő gatyát a lobogós ujjú inggel együtt viselték. A bő gatyaszár hétköznapiakon arra is szolgált, hogy a mosdás alkalmával törölköztek vele. Az ünneplő gatyák is bőveek voltak, és ezeknek bokáig érőknek kellett lenniük, és három ujjnyi szélesen rojtozottaknak.

Kiegészítők

A zsebkendő a férfiaknál csakis télen volt használatos. A zsebkendő, házilag font vékony lenfonalból szövött, fehérített vászonból készült, melynek a széle csipkével volt beszegve, vagy önmagából kicsipkézve és a csipkéi kisinglizve, avagy kirojtozva. Karácsonyra, vagy ünnepnapokon virágosra kivarrott szélűeket hordtak, amelyeket úgy használtak, hogy a díszített része lecsüngjön a zsebből.

A múlt század elején a pásztorok még széles bőrvet, „tüszőt” is viseltek cserzett, vagy zsírozott ló, vagy marhabőrből készült, elől zsebekkel, a használati tárgyak – bicska, tűzszer-szám, pénz – elhelyezésére. A tüszőt a keskenyebb derékszűj váltotta fel.

Lábbelik

A régi ember sokat járt nyáron mezítláb, s ha fázott a lábuk, a friss, meleg marhatrágyába álltak bele. Gyakori a köznépi bocskor viselete. A kiskunságiak elismert lábbelije a csizma volt, hétköznapi és ünnepi kivitelben. A hétköznapi tehénbőrből, az ünneplő kordovánból, utóbb boxból készült. Nevezetes volt a rámás csizma, mely bokában és lábszáron ránc nélküli volt, s a boka környékét egy betéttel – *bufándli* – feszítették, mely vásári áru volt annak idején. A csizma oldalt varrott, hegyes orrú és hegyes sarkú volt, ami gyakorlati célt szolgált az öregek szerint, tudniillik verekedés és megtámadás esetén előre és hátra egyaránt jól lehetett rúgásra használni. A csizmára sarkantyút is verettek, később táncmulatság alkalmával „táncsarkantyút” kötöttek fel.

Kiterített női kisbunda

Hat darab bőrből készült, csípőig érő perelinszerű felső ruhadarab. Előbb elkészítették a díszítést, és csak azután varrták össze. Főképp a Kiskunságban volt kedvelt öltözetdarab. Elsősorban a vállat melegítette.

Testhezálló női ujjas

Ez a női öltözetdarab szövetből, bársonyból, selyemből, karton készült, vászonnal, vagy flanellal bélelték. A testhezálló ujjas mintegy tizenöt centiméterrel ért derékon alul. Eleje közepén díszes gombsorral zárult, magas álló gallérja volt. A testhezállót béléssel együtt varrták össze. Két részből szabódott sonkaújját buggyanós ujjnak nevezték. A gomblyukpánt mindkét szélét, az ujjak végeit, a magas álló nyakpántot fodor, csipke, vagy vastag paszományszerű *anzer* díszíti. Menyasszonyi, nagy ünnepeken, templomi öltözetként volt ismert.

Ingváll, szoknya, rékli

Halason az ingváll, mely derékon alul ért, az ujjá könyökön felül, elől a mell alattig érő nyílása volt, amit pertlikkel bokorra kötve fogtak össze. Az ünneplő ingváll mellett kivarrott volt, az ujjai csipkézettek, vagy slingeltek, s a mellét színes pántlikák fogták össze. Az alsószoknya gyolcsból, sifonból, télen barhentből készült slingelve, csipkézve. Halason a téli alsószoknya vattás bélésű. A vászonnemű házilag készült liszt-, vagy krumplikeményítővel keményítették. A szoknyák külföldi színű és minőségű anyagból (festő, karton, szövet) és színben készültek, mint a felsőviselet darabjai általában, a korral előrehaladva sötétedtek.

Szoknyás viselet még a hétköznapi egyszerűbb, ünnepekkor díszesebb csipkés, slingelt alsószoknya. Halason pávának mondták azt a nőt, aki öt-hat díszes szoknyát is felvett magára. A századforduló után a bokáig érő szoknyákat viselték.

Az ingvállra régen ujjas *rékli*t (lékri, vagy pruszlik) öltöttek, hidegben béléssel, télen ennek a tetejére még vattázott kacsos dokát húztak fel.

Mifelénk a századfordulói téli viseletként ismert ruhadarab a bársonyból, fekete posztóból készített, nyúlborrel szegélyezett *csuhé*. Használták a selyem és beliner nyakkendőket, nyárit, télit is. Anyagát, színét az életkor határozta meg.

Haj- és fejviselet

A lányok télen-nyáron, hétköznapi és ünnepi egyaránt hajadonfővel jártak. Halason háromágúra fonták a hajukat, és pántlikával díszítették; a fonat néha a sarkukig csüngött, hiszen a hosszú haj dísz volt a lánynak. A nagylányok pártát hordtak, a menyasszony koszorút. Az asszonyok kontyba fésült hajukon egyszerű vagy díszesebb, gyöngyös és selyem főkötőt viseltek, később csak kendőt, elől vagy hátul megkötve.

Női lábbeli

Régen a nők nyáron hétköznapi mezítláb jártak, vagy házilag készített fűzött bocskorban. Halason csörgős patkójú, olykor sarkantyús cipőt is viseltek a bálban. A hosszú strimflit harisnyát házilag kötötték, gyöngyökkel kivarrták.

Felhasznált irodalom

■ Kiskunhalas Helytörténeti monográfia 1. 1989. Szerk.: Donáth István, Halász Géza, Janó Ákos, Kenedics Károly, Láng Mátyás, Mácsai János, Nagy Czirok László, Vorák József.

■ Gáborján Alice: Magyar népviseletek Bp., Corvina 1987.

☞ Magyar népművészet 3. Sorozatszerkesztő: Ortutay Gyula.

☞ Györfly István: Magyar népi hímzések 1. – A cifra szőr. Karcag, Kertész József könyvnyomdája.

☞ Tálasi István: Kiskunság. 1988.

☞ Varga Marianna: Magyar népviseletek régen és ma, 1. Néprajz mindenkinek. Bp., Tankönyvkiadó, 1985.

Majzik Andrea

Vihar a Balkánon

Az I. és II. balkáni háború a Szegedi Napló hasábjain (1912–13)

A XIX. sz. második felében az ottomán járom alól négy kis keresztény állam szabadult fel a Balkánon. Sorsuk, nyughatatlan politikájuk, a mellettük élő és terebélyesedő nagyhatalmak, az e korban kikristályosodott két ellentétes tábor törekvései veszélyes és kilátástalan helyzetet teremtettek a tradíción, történelmen és természetesen alapuló határokat mellőző területeken. A balkáni probléma alapjaiként, nehézségeiként ezeket említhetnénk. A nemzetiségi elv és az államalkotó tényezők nincsenek összhangban, melynek következménye, hogy a Balkán önmagától állandó békéhez sosem fog jutni.¹ Nem véletlen tehát, hogy az itt dúló I. és II. Balkán-háború a huszadik század eseményei sorában önálló fejezetként is tárgyalható.

Napjaink politikai, vallási viszályai, háborúi történelmi gondolkodásunkat az előzmények tanulmányozásához, kutatásához irányítják. Ehhez segítséget az általunk választott korszakot közvetlenül idéző folyóiratok megsárgult lapjai nyújthatnak. Ezidőben a vidék legtekintélyesebb ellenzéki lapja: a Szegedi Napló. 1878. július 28-án Enyedi Lukács és Kulinyi Zsigmond főmunkatárs vezetésével indult, majd a későbbi kiadótulajdonos Engel Lajos maga is a szegedi Függetlenségi Párt vezető politikusaként tevékenykedett és irányította folyóirata sorsát. Mint politikai, irodalmi napilap jelentős olvasottsággal kerül városunk közismert szülőtte Móra Ferenc keze alá 1913. október 2-án. A lap Balkánhoz viszonyuló képét a tradíció mellett Magyarország és Ausztria váltakozó előjelű érdekei, politikai ellenzékiisége, munkatársai érzelmi beállítottsága, városának területi elhelyezkedése, annak kereskedelmi kapcsolatai formálták. Tárgyilagosságra törekedett, a lakosság pontos tájékoztatására, megőrizve eközben irodalmiságát, közhasznú, információnyújtó tevékenységét. Az itt közölt táviratok, a problémával részletesebben foglalkozó vezércikkek bőséges anyagot nyújtanak a témát kutatóknak, kiegészítve a szakirodalom anyagát az I. és II. Balkán-háború eseményeiről és következményeiről.

1912 októbere két napi csend után váratlan nagy eseményekkel köszöntött Európára. Hogy valóban váratlan volt-e a balkáni országok mozgósításának híre, kételyeket kelt az utókor olvasójában. A politikai életben jártas újságírók sem bonyolódtak jóslásokba, a zűrzavar előzményei mindenki előtt világosan álltak: a Balkánt darabolni vágyó Bulgária, Montenegró, Szerbia és Görögország Törökország ellen fordítja fegyvereit. Görögország jegyzéke elfogadhatatlan feltételeket kért Törökországtól, a háború elkerülhetetlen. Ausztria-Magyarországot közelről érintették az események. A csapatmozgósítások híre mindennap eljutott az olvasókhoz, riadalmat keltve Szeged lakói között, majd a következő nap megnyugtatóan az újságok az ellenkezőjét bizonyították.

„Lenn a Balkánon véres háborúra készülnek az államok. Négy apró birodalom fogott össze, hogy döntő csapást mérjen az amúgy is ezer sebből vérző, beteg Törökországra.”² A két Balkán-háború (1912-13) eseményeinek kusza vonalát követve, politikai beállítottságát híven tükrözve a Napló munkatársai nem tartották titokban a környező országokhoz fűződő viszonyukat, érzelmi kapcsolatukat. A Monarchia balkáni politikáját vizsgálva hangot adtak ellenzéki véleményüknek, bírálva emellett a nemzetközi diplomácia munkáját, a nagyhatalmak köpönyegforgatását. Fő feladatuknak a lakosság pontos, tényszerű tájékoztatását tartották. A táviratok szövegét híriladva igyekeztek az álhírek kiküszöbölésére, megtanítva ezzel olvasóit is, hogyan lássanak a sorok mögé, megtudják, hogy a háború folyamán az utolsó húszonnégy órában kiknek voltak sikerei: „Váltakozva, hol a konstantinápolyi, hol a szófiai hírek maradnak ki (1912. nov.), ugyanekkor a másik fél mindig bőbeszédűvé válik. Ebből mindig meg lehet állapítani azt, melyik félnek voltak sikerei, hogy mekkora lehetetlen kitalálni.”³ A „hazudozók” sorában Montenegro igen előkelő helyet foglalt el: a Tarabos hegyet a még négy hete tartó háborúban legalább tízszer elfoglalták. A görögök is egy-két nappal megelőlegezték maguknak a győzelmeket. Szerbia és Bulgária szerényebbnek bizonyult. Ott a haditudóítók közel sem mehettek a hadszíntérhez, azt írták, amit a hadvezetőség megparancsolt. Szimpátia ide, szimpátia oda el kellett ismerni a hazudozásban Törökországnak volt a pálmája.⁴ A hivatalos hazugságok rekordja a Lüleburgasz melletti csata eseményei körül született: a török csapatok vették át az offenzívát, holott fejvesztve menekültek, szétszórva Csataldzsa felé. Ilyen és ehhez hasonló információkból kellett tehát a Napló munkatársainak kiszűrni az igazságot. A Monarchia mozgósítási hírének, a békekötések megszületésének megcáfolása mindennapos feladatként hárult rájuk. E gyakorlati dolgok mellett feladatuknak érezték véleményük kinyilvánítását, melyet veszélyesebb időkben az első oldalon kiemelve a főszerkesztő tolla hozott nyilvánosságra. „Az 1912 októbere óta dúló harcok, elsőként a Monarchia csatlakozásának kérdését vetették fel, és elsősorban Magyarország reménytelen helyzetének bemutatását kényszerítették a politikai helyzettel komolyabban foglalkozókra. Ha a Monarchia beavatkozik, ennek két oldalról is szomorú következménye lett volna. A haderő beavatkozásának, amelyről „semmi bizonyosat nem lehetett jövendőlni” a gazdasági helyzet rosszabbodását jelenthette volna.”⁵ A hadvezetőség adó formájában 200 millió koronát követelt: „A háború veszedelmét szegeznek a népek mellé, a miénknek és Ausztriának egyaránt, fizess és izzadd ki a pénzeket, akár honnan veszed is.”⁶ Az Osztrák–Magyar Monarchia volt az egyetlen, amely komolyan kísérelte meg a balkáni államok megnyugtatását, ami persze azt jelentette és nyílt titok volt a világ közvéleménye szemében, hogy nekünk ez a háború nem lehetett az ínyünkre, háttérben a gazdasági élet pangásával, zavaros és bizonytalan belpolitikai viszonyokkal. Hogy miként érintette a többi nagyhatalmat a háború kirobbanásának híre, ugyancsak eljutott az olvasókhoz. Anglia viszonyát a háborúhoz így ítélték meg: „Még nem volt a világon háború, amely a gyapjúzsákokon ülő angolnak ne használt volna.”⁷ Franciaország Törökország pénzületi támogatásán kívül a béke megteremtésén fáradozott Poincaré miniszterelnök vezetésével, Anglia, Oroszország és a megerősödött Németország ezúton történő háttérbeszorításával. Közös elhatározásként a béke dolgát Londonban a Monarchiára bízták: „Európa számára pénzzel és vérrel kikaparjuk a béke gesztenyéjét, aztán nesze semmi, fogd meg jól.”⁸ És valóban a Balkánon összetakolt Albániából mi haszna lehetett a Monarchiának: „Hogy kié Albánia, és kié Macedónia, az nekünk igazán közömbös.”⁹ Oroszországgal kapcsolatos álláspontja kapta a legtöbb helyet a Napló hasábjain, hiszen háborús készülődésével, Szerbia támogatásával min-

denképpen határai figyelmére készítette a Monarchia szeméit: „Legfenyegetőbbek Oroszország titkolt szándékai. Finom cselek és csengő pengecsapások dermesztő muzsikája zsong a diplomácia koncertjében.”¹⁰ Németországgal való kapcsolatunk sem maradt lepel alatt: „Ezúttal azonban Oroszországgal nem Ausztria-Magyarország áll szemben. A Monarchia ebben az esetben spanyolfal, amely mögött az előrelátó és nagyraívágyó német imperializmus leselkedik.”¹¹

A Napló alkotói nem kímélték olvasóikat a balkáni népekhez fűződő érzelmeik kinyilvánításától sem: „A balkáni háborúk vadak, aminthogy a harcba vetett tömegek nagy része is kultúrától elmaradt félbarbárokból állnak, amelyek kegyetlenül és féktelenül küzdenek vélt, vagy valódi jogaikért, elvadulnak a vér szagától, nem harcolnak, hanem mészárolnak, nem győznek, hanem pusztítanak.”¹² Legrégibb ábránd Európa történetében Nagy-Szlávia megteremtése. Hogyan viszonyult ehhez a Napló munkatársa, megosztva véleményét olvasóival: „A szláv fajnak – meg kell adni – sok jó kvalitása van, de államalkotó képesség nincs köztük... A nagy ragacsban, amely Ausztria néven öleli körül a magyar földet, sokkal több a szláv, mint a német, s ha ez a ragacs egyszer széthullik, s az egyfajtajú népek összeketülnek, akkor itt olyan szláv nagyhatalom keletkezik, amilyen még nem volt a világon. Az európai diplomáciában nem bízhatunk. Bizakodni itt csak egyben lehet. Abban a történeti tapasztalatban, hogy a szláv nem való államalkotásra. A komák olyan csúnyán össze fognak marakodni, ahogy csak testvérektől telik.”¹³ Szerbiához való viszonyunk nem kétséges, elég ha az 1908-as okkupációra gondolunk. 1912 sem hozott változást: „Ismét itt vagyunk megint Szerbiával, ahol négy év előtt voltunk az annexió után. Szerbia merész provokációja az egész magyar közvéleményt elfordította ettől a bajkeverő, önérzeti túltengésben szenvedő balkáni országtól.”¹⁴ A háború elhúzódása a közvélemény közömbösségét váltotta ki: „...miért kellene nekünk haragudnunk a szerbekre? Az, hogy élni akarnak, nem ok rá. Tőlünk ott köthetnek ki, ahol akarnak. Se a debreceni cívisnek, se a szegedi magyarnak egy fillér kára nem lesz belőle, ha ezentúl a szerb is ladikázhat a tengeren.”¹⁵

A Napló 1913. augusztus 8-i száma Bulgáriával való együttérzéséről biztosít, miután Oroszország megszűnt a háttérben támogatóként működni: „...akárhogy is lesz, Bulgária már egész bátran magára öltheti gyászruháját. Most már tudja, hogy mi az ha a szláv testvérek mulatnak. Vajon ha Oroszországnak megint eszébe jut, hogy bálát rendezzen a Balkánon, lesz-e kedve a bolgároknak, hogy megint elmenjenek előtáncosnak.”¹⁶

A magyarság balkáni államokhoz való viszonyában Törökországhoz való érzelmi szálait kell még megnéznünk, és tesszük ezt két idézet bemutatásával: „Nem hisszük, hogy volna magyar ember, akinek lelke ennek a küzdelemnek az izgalmaiban ne a törökök felé tekintene. Mert nincs istenibb, nincs fölségesebb mint a népek szerelme. A török nekünk régi szerelmünk. Gyermekkorát élte ő is, a magyar is és már ott enyelegtek a Kaspi-tenger partján... Később aztán szembekerültünk. Vad tusákat vívtunk, ám akkor is mikor a török parancsolt Budavárban, a lelkünk mélyén iránta szunnyadó szeretet melegsége ki nem lobbant. Később jött a kibékülés, szabadságunk bujdosói otthont kaptak a Marmara-tengernek enyhe partvidékén. Jó nép a török, mostoha sorsa a magyaréhoz hasonlatos. Allah azért volt kegyelmes hozzá és Allah azért segíti most is, mikor az éhes szláv hadak romantikus földjére ütöttek.”¹⁷ „A magyar embert Belgrádban és Szófiában egyaránt rossz szemmel nézik. Viszont a török részéről mindenkoron a legnagyobb előzékenységet tapasztalhattuk... Török fegyverekre kérjük a Hadisten áldását.”¹⁸

A két balkáni háború eseményeit áttekintve fölmerült a kérdés, vajon az ország déli részét és Szegedet hogyan érintették a szomszédban folyó csatározások. Milyen érzéseket váltott ki a háború szele az itt lakókban. Szeged azon városok közé tartozott, ahová elsőként futottak be a Monarchia mozgósításáról szóló hírek, azonnal riadalmat okozva a lakosságban. Elsőként 1912. október 2-án a 7. hadtest mozgósításának híre kelt szárnyra, nem kevés gondot okozva ezzel az újságíróknak, hiszen, ha tényleges háborúra kerül sor, a déli, vagyis a zágrábi, temesvári és a szegedi hadtestet vetik be legelőször. Október 10-én az önkéntesek bevonulásáról számoltak be a lapok: „A balkáni háború kitört és nem lehet tudni, hogy melyik percben érkezik meg a mozgósítási parancs, amikor elviszik az eddig kényelemhez szokott önkénteseket is, csakúgy, mint a közönséges katonákat. Ma úgy áll a dolog, hogy az önkéntesek nem nagyon örülnének az egyenruhának.”¹⁹ Mindezek ellenére a politikai élet és a város közügyei jobban foglalkoztatták az olvasókat, hiszen: „Nincs az a rossz, amit meg ne lehetne szokni és a háborúval is így vagyunk, hogy lassanként már nem fog izgatni bennünket.” És valóban Szeged egyhangú életét a háború nagyobb fordulatai sem zökkentették ki mindennapi szokásai-ból, hiszen még a balkáni piaci érdekeink sem szenvedték meg az inséges időket, ezekből inkább a délebbi területeknek (Újvidék) jutott ki. A háborús hangulat főként az utcákon, boltokban, kávéházakban mint beszédtema jelentkezett. Közlebb hozta egymáshoz a lakosságot: „Tegnapról mára megváltoztak a bárányszelíd emberek, visszahúzódtak a gyermekmesékbe. Most valamennyien kemény hadfiak vagyunk és ha némelyikünknek nem is mestersége az öldöklés, olyan ezidő szerint kevés van, aki a békés idők béke-elméletét szögre ne akasztaná, amikor lihegve, nekitüzesedve olvassa a haditudósításokat.”²⁰

„Harminc nappal ezelőtt nem hitte volna ön, kedves olvasó, hogy olyan sok külpolitikus és háborúszakértő veszi önt körül Szegeden, mint amennyit az utóbbi napok háborús izgalmai vetettek felszínre, illetve emeltek ki a kényszerült inkognitóból. Mert bizonyára önnel is, legbarátságosabb olvasóm, megtörtént már az, hogy amikor rosszat sejtve betért egy pár cipő irányában udvari szállítójához, azzal a kérdéssel támadt önnek a kívánt cipő helyett: Mit szól a helyzethez? És be sem várva az ön minden bizonnyal kitérő válaszát már magyarázni is kezd pár óráig tartó előadásában, hogy mik történnek, ha háborúra kerül a dolog.”²¹

A Szegedi Napló irodalmi lap lévén nem hagyhatta ki annak eszközeit se. A háború borzalmait (1912. nov. 3.) címen groteszk ábrázolást olvashattak az érdeklődők egy hazafias kötelessége elől (krumplipucolás) menekülő török kereskedelmi utazóról, aki a következőképpen nyilatkozott a háború kimeneteléről: „A helyzet komoly. A törökök élelmiszerei elfogytak. Én legalább már az összes krumplit megpucoltam. Egészen bizonyos, hogy Magyarországon is mozgósítani fognak. Általános európai háború lesz.” Voltak olyanok is, akik ennél jóval komolyabban vették a fenyegetettséget, a következő hirdetés erről ad hangot: „Azon téves állításokkal szemben, hogy Szegeden nincs fegyver, kénytelen vagyok a tisztelt közönség tudomására hozni, hogy raktáramból képes vagyok egy ezredet teljesen felszerelni lőfegyverekkel: bármely órában száz darab Browning revolvért eladhatok. Tisztelettel Sebők Mihály Vas-kereskedő a Valéria-téren.” A szegedi vöröskereszt is komolyan vette a készülődést, tanfolyamokat szerveztek a betegek ápolására, kórházakat rendeztek be, az állomáson tizenkét súlyos sebesült részére, magánépületekben 1257 fő ápolását tették lehetővé. Az 1912-es év karácsonyi számában gyerekrajzok és fogalmazások jelentek meg a balkáni háborúról, bizonyítva ezzel, hogy a háború szelleme széles rétegeket érintve valóban beköltözött a városba, és a következő év sem hozhat enyhülést.

„Meddig fog tartani, hogy borzalmas, gyilkolásra szánt eszközökkel néznek farkasszemet a népek? Kétségbeejtő, hogy az emberiség jóvoltának világítótornyát holttestekkel alapozzuk. Óriás, világtörténeti, isteni megihletettségnek kellene szállnia a szívekbe, hogy az emberiség meghasonoljon önmagával és megrázkódva, megundorodva elszórja fegyvereit.” (Szegedi Napló: 1912. nov. 2. Forradalmi koszorú)

Jegyzetek

1. Andrássy Gyula gróf: Diplomácia és világháború. Göncöl-Primusz 1990. I. rész: A háború előzményei.
2. Szegedi Napló [a továbbiakban:SzN.]: 1912. okt. 2., 3. p.
3. SzN.: 1912. nov. 7., 9. p.
4. Uo.
5. SzN.: 1912. okt. 2., 1. p.
6. SzN.: 1912. okt. 8., 1. p.
7. Uo.
8. SzN.: 1912. nov. 3., 1. p.
9. Uo.
10. SzN.: 1912. okt. 12., 1. p.
11. SzN.: 1912. nov. 15., 2. p.
12. SzN.: 1912. okt. 3., 1. p.
13. SzN.: 1912. nov. 8., 1. p.
14. SzN.: 1912. nov. 21., 4. p.
15. SzN.: 1912. nov. 22., 6. p.
16. Uo.
17. SzN.: 1912. okt. 18., 1. p.
18. Uo.
19. SzN.: 1912. okt. 10., 8.p.
20. SzN.: 1912. nov. 1., 4. p.
21. SzN.: 1912. nov. 28., 6. p.

Forró Lajos

Az én Balkánom – Balkane moj

Ispred nas put bez povratka*

(Amikor Jancsák Csaba barátomnak megígértem, hogy elvállalom Az én Balkánom című rovat megindítását, nem gondoltam, hogy ilyen nagy fába vágom a fejszémet.

Egy kissé szűkítve a képet ebben a sorozatban a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, illetve Jugoszlávia sorsával szeretnék foglalkozni. Megpróbálom majd bemutatni az itt élő népeket, mentalitásukat. Teszem ezt a történelmi tények tükrében, de talán nem olyan szárazon, mint a szakkönyvek. Születésem óta mostanáig Jugoszláviában éltem és a 25 év alatt talán sikerült betekintést nyernem (főleg a Vajdaságban) az itt élő emberek lelki világába. Tulajdonképpen ezeket a benyomásokat szeretném mostantól megosztani a Belvedere Meridionale olvasóival. Megpróbálok majd ragaszkodni az időrendiséghez és a részletekhez, főleg Nagy Tamás barátom külön kérésére, de nem ígerek semmit, lehet, hogy néha elkalandozom majd egy kicsit.)

* * *

Az I. világháború végére az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlott. A Monarchia déli tartományaiban élő szláv népek előtt megnyílt a lehetőség a kiválásra. Nézzük meg legelőször a világháborúból a győztesek oldalán kikerülő Szerb Királyságot, a franciák nagy reményességét. Szerbiában nem újkeletű a mostanában is gyakran hangoztatott jelszó: „minden szerbet egy államban egyesíteni”. A másik független délszláv állam Crna Gora. Itt két irányzat hívei küzdöttek egymással. A Szerbiából és a többi délszláv területtel egyesülni akarók és a függetlenség hívei, akik joggal hangoztatták, hogy Crna Gorának előbb volt független állama, mint a szerbeknek. A mai

napig megmaradt ez a két irányzat. Manapság is találkozhat az ember elszerbesedett, államhű „crnagorácokkal”, de emellett vannak olyanok is, akik kikérik maguknak, ha véletlenül valaki „leszerbezi” őket, mondván nem szerbek ők, hanem crnagorácok.

No tessék, már sikertült is elkalandoznom az időben. Visszatérve, nézzük meg az Osztrák–Magyar Monarchiából kiválni kívánó, de a függetlenség felé kacsingató horvátokat. A horvát partvidéket megszálló olaszokkal szemben támaszt kereső horvátokat a szerbek is megfélemegették, hogy amennyiben nem csatlakoznak a megalakítandó államalakulathoz, akkor ez esetben számolhatnak bizonyos szerb területi követelésekkel is (Simović–Antonijević vonal). Ennek nyugati határa Barcs–Verőce/Vitrovitica–Novska–Una folyó – Knin–Šibenik. Korfu szigetén 1917. június 27-én Szerbia nevében Pašić szerb miniszterelnök, a „jugoszlávok” nevében pedig a horvát Ante Trumbić közös deklarációt írt alá, mely szerint a létrehozandó állam „alkotmányos népképviselői” királyság lesz, élén a Karadorđević-uralkodóházzal. A korfui egyezség arra volt jó, hogy később a szövetséges kormányok és a békekonferencia előtt, „döntő bizonyítékot” szolgáltatson ahhoz, hogy a monarchia délszlávjai Szerbiával valóban egyesülni kívánnak.

1918 novemberében Genfben a szerb kormány (Pašić miniszterelnök), a délszláv Komité képviselői (1915-ben Londonban alakították meg az Osztrák–Magyar Monarchiából emigrált politikusok [elnöke Ante Trumbić] és a Zágrábi Népi Vecse [elnöke Anton Korosec] küldöttei) tárgyaltak újra a létrehozandó államról.

Nem sokkal később (november 24-én) a Zágrábi Népi Vecse határozatot hoz arról, hogy a Monarchia „délszláv” tartományai Szer-

* „Eöttünk az út, amelyről nincs visszatérés” – idézet az Azra nevű horvát zenekar Ti i ja című dalából.

biához csatlakoznak. A vecse küldöttsége december 1-jén *Belgrádban* átadta a hűségnyilatkozatot, Karadordević *Sándornak*, a Szerb Királyság régenshercegének. Szerbiához Crna Gora is csatlakozott (ahol akkor is és a közel-múltban, Jugoszlávia széthullásakor is, az egység hívei győzedelmeskedtek). Így alakult meg 1918. december 1-jén a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, amelynek határait 1919 szeptembere és 1920 novembere között rögzítették.

Már 1918. december 20-án megalakul a királyság első kormánya, melynek feje *Stojan*

Protić, a Szerb Radikális Párt vezetője, a miniszterelnök helyettese pedig Anton Korosec, a klerikális Szlovén Néppárt elnöke lett.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban a problémák gyorsan jelentkeztek. Már a megalakulásról szóló kiáltvány közzététele (december 4.) után Zágrábban mozgolódásra került sor, mert a kiáltvány nem szólt Horvátország nemzeti jogairól. A Horvát Parasztpárt vezetője, *Stjepan Radić* is Horvátország függetlenségét követelte...

(*folytatjuk*)

Jugoszlávia nemzetiségei és népességfejlődése

A táblázat a Jugoszlávia 1990. évi területén élt népesség etnikai megoszlását tartalmazza 1921-ben, 1948-ban, 1981-ben és annak arányát 1991-ben. Forrás: Kocsis Károly: Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén.

Etnikumok	1921	Lélekszám 1948	1981	Arány (%) az 1991-es adatok alapján
szerbek	4 533 701	6 547 117	8 140 507	35,9
crnogoraiak	235 500	425 703	597 043	2,8
horvátok	2 934 891	3 784 353	4 428 043	19,7
muszlimánok	767 429	808 921	1 999 890	9,9
macedónok	498 254	810 126	1 341 598	6,3
szlovénok	1 249 073	1 415 432	1 753 571	7,4
albánok	439 554	750 431	1 730 878	9,2
magyarok	472 089	496 492	426 867	1,7
németek	507 724	55 337	10 116	0,07
olaszok	50 346	79 575	15 132	0,1
bolgárok	51 009	61 140	36 189	0,2
románok, vlahok	231 068	167 048	87 026	–
ruszinok, ukránok	25 615	37 140	36 099	–
szlovákok	115 532	83 626	80 334	0,3
csehek	(szlovákokkal)	39 015	19 624	0,1
törökök	150 322	97 954	101 291	–
„jugoszlávok”	–	–	1 219 024	–
egyéb, ismeretlen	108 160	112 688	422 353	–
Összesen	12 570 267	15 772 098	22 427 585	100,0

A Szent István csatahajó kutatásának újabb állomása

Messzelátó

Legutóbbi számunkban közöltünk cikket az első magyar Szent István csatahajó expedícióról, azzal az ígérettel, hogy az újabb helyszíni kutatások eredményéről folyamatosan tájékoztatást adunk. Időközben lezajlott a következő expedíció is, amely szintén az első sorszámot viseli, de már mint magyar-horvát közös vállalkozás. Az alábbiakban a magyar búvártársadalom fiatal szaklapjából (Búvárinfó I. évf. 5. szám) átvett, a hajó műszaki-, haditechnikai paramétereire vonatkozó és egyéb érdekességeket tartalmazó ismertetőt, valamint a kutatás néhány résztvevőjének rövid nyilatkozatát közöljük.

Az 1914. január 18-án vízre bocsátott Szent István csatahajó megépítése volt az eddigi magyar hajóépítés legnagyobb alkotása. Gyártója – beleértve a 28 cm vastag páncélzatot is – a Ganz-Danubius Hajó- és Gépgyár Rt. fiumei telepe volt. A 30,5 cm-es lövegeket és tornyait a Skoda Művek készítette, melyek oldalsortűzben egyszerre 5400 darab gránátot tudtak kilőni. A hajó 20 000

tonnás; 151 m hosszú; 27,3 m széles és 8,2 m mélyjárátú, igazi modern óriáshajó volt. Két, összesen 26 500 LE teljesítményű hajtóművét 12 széntüzelésű kazán látta el gőzzel. Maximális sebessége 21 csomó volt. Állandó személyzete 96 662 fő és 150-180 fő partraszálló különítmény. A hajó véglegesen 1915-ben készült el, felavatása 1916. január 6-án volt. A hajóroncs nem őriz kincseket a mélységben, de a magyar ipartörténet kiemelkedő alkotása. Néhány kultúrtörténeti plakett, a Palka József készítette négy üveg oltárkép, valamint a hajózászló (mely az 1848-49-es szabadságharc komáromi zászlójának egy részét tartalmazza) a hajóroncsban kell, hogy legyen. Végül nem szabad elfeledni, hogy a Szent István csatahajó kegyeleti hely is, mivel acél szemfedelet borít 89 tengerész örök nyughelyére.

A csatahajót több ország búvárai felkeresték már az elmúlt években. Merültek itt 1974-ben és 1979-ben jugoszláv, 1990-ben olasz, 1994-ben osztrák búvárok. Magyar búvárok 1994 októberében keresték fel a Szent István csatahajót első alkalommal. Az expedíció a horvát és a magyar műemléki felügyelőség hivatalos megállapodása alapján 1995. május 1-12-e között végezte a feltárást. Az expedíció központja Ilovik szigetén volt.

A hajó jelképe, a Szent Istvánt ábrázoló bronzplakett

Riportok Ilovikából*

Czakó László (Debreceni Búvárklub, az expedíció vezetője): – Legjobban talán annak örülök, hogy bár az expedíció tagjai sok helyről jöttek össze, egy igen egységes, mondhatnám profi csapat benyomását keltette bennem. Mindenki igyekezett mindent megtenni a siker érdekében. Másik érdekesség, hogy az előkészítés során tartottunk a mélységi mámortól. Ehhez még a feladat jellegéből adódó stressz is járult az első merüléseknél, ami azonban mindenki számára leküzdhető volt. Búvárszakmai szempontból igen fontosnak tartom kiemelni, hogy Magyarországon ez volt az első, tudományos célú búvárexpedíció, s nem kis dolog, hogy 65 méteres mélységben dolgoztunk...

Mario Jurisics (az expedíció horvát vezetője): – Foglalkozásom régész, szakterületem az antik hajótörések tanulmányozása. A Szent István csatahajó az első újkori hajóroncs, amelynek a feltárásában részt veszek. Ez egy teljesen új terület számomra. A roncs maga monumentális és ez talán a legnagyobb hajó, amit víz alatt láttam. Szerintem minden búvárnak, aki lemerül ide, ez egy igen nagy megtiszteltetés.

* A szövegben előforduló búvár-szakkifejezések magyarázata:

Fenékidő: a merülési idő azon szakasza, amelyet a búvár a felszíntől a fenékig érkezés és az onnan visszaindulás között tölt el.

Mélységi mámor (nitrogén narokózis): nagyobb mélységben (40 m alatt) a szervezetbe kerülő nagy mennyiségű nitrogén hatására a búváron a részegséghez hasonló tünetek jelentkeznek. Súlyos esetben a búvár elveszti az önkontrollját.

Zsilipelés: jelentősebb (60-80 méteres) mélységben végrehajtott merülés alkalmával a búvárnak felfelé jövelekor táblázatban meghatározott kisebb mélységekben időznie kell, hogy a szervezetéből károsodás nélkül kiválasszon a nitrogén. A zsilipelés célja a dekompRESSZIÓS (keszon) betegség megelőzése.

Búvártechnikai szempontból is igen komoly teljesítmény, a nagy mélység miatt. Nem javaslok amatőr sportbúvároknak itt a merülést. Véleményem szerint itt a továbbiakban csak jól felkészült, nagy tapasztalattal rendelkező búvárok, tudományos kutatási célból merülhetnek majd. Elképzelhető – amit a magyar kollégák is felvetettek – esetenként egy kegyeleti emlékmerülés szervezése...

A Szent István csatahajó utolsó útja

Dombóvári Tibor (Debreceni Búvárklub, vezető-operátor): – Mint az expedíció operátora, különösen nehéz helyzetben éreztem magam. Karáth Imre kollégámmal együtt elvállaltunk a Duna TV részére egy 30 perces film készítését. A felvételeket igen nehéz körülmények között (mélység, rövid merülési idők és kevés alkalom, nagy hullámozás, hideg, zavaros, sötét víz) készítettük. Az anyagokat

átnézve, úgy érzem, hogy a feladatot teljesítettük, bár én a saját felvételeimmel nem vagyok teljesen elégedett. Ősszel, ha sikerül visszajönni, egy igazán jó filmet fogok, fogunk csinálni...

Kovács Attila (Silex Sportegyesület, Miskolc): – A „viharos” megérkezést és izgatott készülődést messzemenően kárpótolta az az élmény, amit minden merülésnél megcsodáltam, a monumentális hajóroncs és az azt vastagon benövő élővilág, az ott élő igen változatos és kapitális méretű halak. Lenyűgözött az első merülés alkalmával az a hatalmas angolna, mely barátságosan „bekopogott” a maszkomon, mintegy üdvözölve. Sikertült bejárnom a hajó első harmadában lévő repedéstől a végéig a roncsot. Merülésem során Dobóvári Tibor videófelvételeihez világosítottam...

Mácsai Endre (Kecskeméti Búvárklub):

– Úgy érzem, hogy a munkánk sikeres volt. Sajnos az időjárás nem kedvezett számunkra. A részletes bejáráshoz hosszabb időre és talán

nagyobb technikai felkészültségre van szükség... A merülések a mélység miatt rendkívül rövidnek voltak (általában 15-20 perc fenékidőt terveztünk) ilyen esetben is hosszú volt a zsilipelés. Héliumot nem használtunk és szinte mindenki beszámolt kisebb mélységi mámorról, ami szerencsére egy esetben sem járt következménnyel. A feltárás szinte csak a hajó külső részére szorítkozott, csak néhány repedésnél hatoltunk be egy-két méterre a hajóba. Remélem, hogy az őszi expedíció alkalmával is tudunk feltáró merüléseket végezni...

E sorok írásának napjaiban érkezett haza a helyszínről a hajó tudományos szempontból tervezett feltárására indult második magyar-horvát Szent István csatahajó expedíció. Legfrissebb információink szerint a bűvároknak sikerült a hajótestbe bejutniuk és onnan különböző relikviákat a felszínre hozniuk. Bővebbet a későbbiekben...

Bogdány Gyula

Serravallo
CHINA-BOR
VASSAL

erősítőszert gyengélkedők, vérszegények és lábba-
dozók számára.

Étvágygerjesztő,
idegerősítő és vér-
javító szer.

Kitűnő íz. — Több mint
4000 orvosi vélemény.

J. SERRAVALLO
Trieste-Barcola.

Vásárolható a gyógyszer-
tárakban félliteres üvegek-
ben á K 2.60, egész lité-
res üvegekben á K 4.80.

Kákonyi Gellért

Napóleon, a nyavalyás**A császár betegségei – a betegségek császára**

„Ó, szabadság hatalmas szelleme te szülted Bonaparte tábornokot!” – imígyen rajongott a Direktórium egyik tagja. Hadjáratai, csatái, törvénykönyvei az ő nevét őrzik. Erről az oldaláról dicshimnuszok zengenek. De az oly sikeres katonát, később császárt súlyos gondok gyötörték. Nem, nem az államvezetésre gondolok... Annál sokkal profánabb dolgokra. Aranyér, húgyvérűség, gyomorrák, malária, esetleg máltai láz, csökkent nemi vágy, vagy a Zollinger-Ellison tünetegyüttes. Lehet választani.

A császár fiatalkorában – amikor még nem volt császár, sőt korzikai nacionalista hírében állt – karcsú testalkatú, markáns arcú, éber, erőszakos modorú férfi volt, aki a napi 3-4 órás alvást is pusztán időpocsékolásnak nevezte. Negyvenéves korára alakja, külleme, magatartása megváltozott (itt nem a sörpocakra céloztam). Arca puhává, pufokká, eunuchokra jellemző nőies testalkatúvá vált. A melle, a csípője és a szeméremdombja elhíjásodott. Első felesége, Josephine, is sejtetett valamit, hiszen már akkor a heréltekhez hasonlított, amikor még másoknak nem tűnt fel testének átförmálódása.

Szőrzete és a vékonyyszálú, selymes tapintású haja megkevesbedett. Egészségi állapotában a drámai változás 1809-ben állt be, ekkor vált el Josephine-től és Mária Lujzára cserélte aráját. Személyisége átalakult, aluszékonyság gyötörte. A határozott döntések korszakát inkább passzivitás követte, bár gyors és merész elhatározású maradt, mégis olykor elbizonytalanodott. Nemi élete 42 éves korára (1811-re) erősen visszaszorult. Napóleon maga is észrevette testi változásait. Orvosának ezt mondta: „*Nézzé ezeket a finom*

karokat. Milyen sima, fehér és szőrtelen a bőrük. Milyen gömbölyűek a melleim. Bármelyik szépség büszke lehetne rá, ha olyan keblei lennének, mint az enyémeik.”

Mindeme nőies vonásokhoz, másodlagos nemi jellegekhez kis hímtag és – mint a boncolás feltárta – kis herék társultak (lásd Josephine „szakvéleményét”!), amelyek vagy eredetileg is kicsik voltak, vagy betegség miatt kisebbedtek meg.

Napóleonnak „minden bizonnyal” Fröhlich-féle nyavalyája lehetett. Ezt az orvosok *disztrofia adipozogentalis*nak is nevezik. Eme ritka, elvétve a felnőttkorban is támadó bajt, hormonrendszerünk agyi központjában, a köztiagyban föllelhető hipotalamusznak a megbetegedése okozza. A lényeg a következő: az agyalapi mirigy felettes szerve, a hipotalamusz, ami a mirigy működését irányítja. Ha a hipotalamusz hormontermelésében zavar támad (amit az agyalapi mirigy felé közvetít), kihat az agyalapi mirigyre is.

Rendellenessé válik a nemi szervek fejlődése, valamint a zsírsanyagcsere (ezek mind a hipotalamusz ellenőrzése alatt állnak). A felnőttkorban támadó Fröhlich-féle betegségre leginkább a falánkság, zsírlerakódás, aluszékonyság, nemi vágy csökkenése jellemző.

Jóllehet a serdülőkorban a hímvesző kifejlődik, később a szeméremdomb elzsírosodása miatt kisebbé válik, s ez a nemi vágy gyengüléséhez vezet. Ma már tudják kezelni (besugárzás, gyógyszer, sebészeti úton) – Napóleon korában a gyógymódok még ismeretlenek, így ez a baja (is) elkísérte élete végéig.¹

Ez lehetett (?) Napóleon egyik betegsége. Természetesen nem volt szóbeszéd tárgya a császár egészsége. Ártott volna mítoszának. Napóleon harctéri sikereiben nagy szerepe volt annak, hogy katonái fanatikusan hittek császáruk egészségében, sérthetenségében. (Boncoláskor számos olyan sérülést találtak rajta, amelyről környezete semmit sem tudott. Szent Ilona felé hajózva sebészének, Wardennek azt mondta, hogy tizen-nyolc lovat lőttek ki alóla.) Most ejtsünk szót kapitális aranyeréről is.

A boncjegyzőkönyvben nincs utalás aranyerére. Mi szól mégis mellette? Köztudomású volt, hogy rendszertelenül és helytelenül étkezett. Másodpercek alatt lenyelte a húst (falánkság ~ Fröhlich-kor), emésztési zavarokkal küszködött. Szorulása is volt.

1807-ben ezt írta öccsének Jerome-nak:

„Arról értesültem, hogy aranyérrel bajlódasz. Legegyszerűbben úgy lehet megszabadulni tőle, ha 3-4 piócát (orvosi pióca = hirudo medicinalis) rak az ember rá. Minthogy én már tíz éve használlok ilyen ellenszert, nincsenek kínjaim.”

A levél 1807-ben íródott, tehát Napóleonnak 1797 táján már lehetett aranyere 28 évesen. Aranyerét ólomacetátos borogatással is kezelte. A forrált vízzel készített 10-15 %-os oldatot kedvelt tábori sebésze, Larrey adta neki, aki ki is oktatta helyes használatára.

Napóleonnak 1813-ban, Szászországban szintén volt aranyeres rohama, s valószínűleg Elba szigetérről való visszatérésekor, Grasse városához érve (Cannes fölött), heves volt a fájdalma. Addig lovon utazott, de gyötrőnek érezte, ezért hintót vett igénybe. Amikor járkálni kezdett, szétterpesztett lábakkal és nehézkesen lépkedett. Victor Hugo is megemlíti *A nyomorultak* című könyvének első kötetében, hogy Napóleonnak helyi fájdalma volt, s ez tartotta vissza a lovaglástól...²

Húgyvérűség? Szent Ilona szigetén bekövetkezett halála után F. Antomarchi boncolta fel, angol (!) orvosok jelenlétében. A jegyzőkönyv angolul íródott, amelyet Antomarchi végül nem volt hajlandó aláírni. A császár 159 cm magas volt. Az irat részletesen ecseteli küllemét, ezt már ismerjük. Vizeleti rendszerének átvizsgálása szolgált magyarázattal vizeleti nehézségeire. Följegyezték róla, hogy a szabadban úgy tudott csak nagy nehezen vizelni, hogy megkapaszkodott egy fában, vagy a homlokával nekidőlt az épület falának... A húgyhólyagja össze volt zsugorodva és vesehomokot tartalmazott. Bal veséje kisebb volt a jobbnál, s összetapadt a környezetével. Ez korábbi fertőzésre utal. Halála előtt néhány évvel vizenyős volt a lába, akkoriban a veséje nem kielégítően működött. E. Andrews 1895-ben azzal állt elő, hogy Napóleon valószínűleg kankós (gonorrhéa) fertőzésen esett át, és emiatt húgycsőszűkülete támadt, de hólyaghurut, vesegyulladás és apró vesekövek is közrejátszhattak a fájdalmas vizeletben. Andrews doktor vetette föl a húgyvérűség lehetőségét, amely akár a császár halálát is okozhatta. Habár halála előtt 4-5 nappal még két órát diktált.

Antomarchi aprólékosan leírta, amit Napóleon gyomránál tapasztalt. Hatalmas fekélyt figyelt meg, és még a kisujja is átfért volna rajta. Az angol orvosok gyomorrákra is gondoltak, de áttétet nem találtak. Sejtésüket arra alapozták, hogy a fekély kiemelkedő része rostosan megkeményedett, olyan benyomást keltett, mintha fel lenne csavarodva. A gyomorrák ellen szólt, hogy Napóleon jó „húsban” volt. (A gyomorrákosok elesettek és leromlott a szervezetük.) A halála előtti hónapokban tapasztalt vérhányásokat részint a gyomorfekélynek, részint a rossz kezelésnek tudják be. (Hashajtóul nagy adag higanykloridot, a hányás ellen kálium-antimoniltartaradót adtak a császárnak.)

Lord Moynihan, az angol Királyi Sebészárság elnöke 1827-ben adott hangot véleményének, miután megvizsgálta Napóleon vékonybelének mintáját. Azon vérhas okozta átfűródások láthatók. Szerinte amőbás vérhasa lehetett Napóleonnak. Száz év múlva Sir Arthur Keith vizsgálta a „belet”, ő idült maláriának tulajdonított túltengő nyirokszövetet kórismézett. Sir William Leishman a volt császár gyomor és májkörnyéki fájása, hányingere és hányása, valamint hasmenése alapján máltai lázra gyanakodott. A máltai lázat a Brucellaceae baktériumcsalád egyik nemzetsége, a *Brucella* okozza. Nevét Sir David Bruce angol katonaorvosról kapta 1887-ben. Házállatok és emberek kórokozói, a test legkülönbözőbb szöveteibe is behatolnak. A Földközi-tenger térségében a kecskékben fordul elő és abortuszt okoz. Emberben lázat idéz elő. A kecskék tejével választódik ki.³

Az amerikai R. B. Greenblatt professzor, a Georgiai Orvostudományi Egyetem endokrinológiai (a belső elválasztású rendszerrel foglalkozó) tanszékének nyugdíjas vezetője a Zollinger–Ellison tünetegyüttes jelenlétére gyanakszik Napóleonnál. A betegséget 1955-ben írták le. Jellemzője a hasnyálmirigy rosszindulatú erősen savas gyomornedvet termel (= Hiperaciditas: fokozott sósav mennyiség). Oka a gyomorsav termelést serkentő és gátló tényezők egyensúlyának megbomlása. Fiatal vegetatív-labil egyénekben pszichés izgalmakra, gyulladással és gennyesedéssel járó szövetpusztulásos fekély – Napóleonnál talán a csaták hatására? –, emiatt hasmenés, gyomor- és bélfekélyek alakulnak. (A Zollinger–Ellison tünetcsoportnál az emésztéses fekély, ún. peptikus fekély, éles szélű szövethiány az emésztőcsatornáknak a sósav-pepszin hatásának kitett részein; első sorban a gyomorban, főleg a kisgyömbületben.)

Greenblatt szerint az agyalapi mirigy elégtelen működése okozta a nemi viselkedés

változását. A letargiát a pajzsmirigy nem megfelelő tevékenysége, a vesehomokot a mellékpajzsmirigy túlműködése váltotta ki...⁴

Folytatni lehetne, de inkább nézzük, hogy ezek a – kétségkívül szörnyű – betegségek miként érintették Napóleon? 1812-ben a borogyinói csata idején száraz köhögés, nehéz légzés, fájdalmas vizelet, vizenyős láb és láz nyugtalanította. 1813-ban Drezdánál erős gyomortáji fájdalom gyötörte, Lipcsénél a fájdalomhoz kimerültség is társult, és a Moszkva alatti vizeleti problémával, valamint letargiával küszködött.⁵ És Waterlooán?

1815. június 18-ra nagyon készült. Ütőképes sereget szervezett, elfojtotta a royalista lázadást – és közben elfáradt. A hajdani fiatal, karcsú, tettekre kész férfi helyett kövérkés, letargikus és esélylatolgató pojáca állt serege élén. Waterloo előtt Ligny-nél még megveri Blücher seregét.⁶ De a kedvező helyzetet kihasználatlanul hagyja. Lefeküdt, azzal az óhajjal, hogy senki se háborgassa. Egyik tábornoka csendben megjegyezte: „...az a Napóleon, akit eddig ismertünk, többé nem létezik ... tegnapi sikertünknek nem lesznek jövőbeni eredményei.”

Június 18-án a császár nem érezte jól magát. A nap nagy részén egy magaslaton volt. Míg régebben az idejét lovon töltötte, ezúttal csak néhányszor szállt nyeregbe. Dél előtt 10 órakor, amikor az angol–holland–porosz sereg a császár támadását várta, Napóleon inkább szundított egyet, szétterpesztette lábait, fejét az asztalra hajtotta. A közelben elvágtató katonái odakiáltották neki, hogy „Éljen a császár!”, de erre sem riadt fel. A csata 11-kor kezdődött, mikor Napóleon felébredt. Ám ütközet közben is le-leragadt a szeme... A vereséget magyarázván néhány évvel később Jerome azt mondta, hogy a császár a húgyhólyagját fájalta. Később bátyjának bevallotta, hogy az aranyere fáj (trombosztizálódott). Az orvosok sosem nyilatkoztak erről. Napóleon vereségét a

rossz időjárásnak és a rossz tábornokainak tulajdonította.⁷

Waterloo után az angol Bellerophon nevű hajó fedélzetén egy ír matróz látta, és a következőket írta rokonainak a volt császárról: „Bonaparte jó kinézésű, elhízásra hajlamos férfi... az arca sárgás színű, ...nagy pocakja van, ...a fehér kezei kicsik.” Gyakori vonások ezek eunuch jellegű férfiaknál...

Életében és halálában is rengeteg még a rejtély. Mi okozhatta halálát?

„Idő előtt halok meg, az angol oligarchia és felbérelt orgyilkosa öl meg”... – halálos ágyán ezeket mondta. Szárnyra kapott az a híresztelés, miszerint a császár bizalmát élvező de Montholon gróf Artois grófjának, a későbbi X. Károlynak, Napóleon ádáz ellenségének zsarolására kevert mérget a borába.

Hajának vizsgálatakor 1961-ben S. Forshufvud és munkacsoportja 10,38 mikrogramm arzént mutatott ki, s ezt utána is igazolták. Azonban több orvos azt vallja, hogy nem ez végzett vele. Heveny arzénmérgezés lehetősége kizárva, legfőljebb idült mérgezés lehetett, akkor viszont a környezetének is arzénmérgezésben kellett volna szenvednie.⁸

A témát körbejárva, David Jones, az angliai Tyne melletti New Castle egyetemén a fiziko-kémiai tanszék vendégtanára, kezdett a múlt századi arzéntartalmú tapéták iránt érdeklődni. Káros hatásait még 1893-ban E. Gosio olasz biokémikus vetette papírra. A tapéta addig ártalmatlan, amíg száraz, de ha nagy a légnedvesség, akkor bepenészesedik. A penész az arzént arzén-trimetil gőzzé alakítja és párologtatja. Aki ezt belélegezi, a hely nedvességétől, valamint ott-tartózkodása tartamától függően megbetegszik. Jonesnak eszébe jutott erről Napóleon megmérgezésének története, és a rádióban egy beszélgetés alkalmával megkérte hallgatóit, hogy jelentkezzen az, aki tudja, hogy tapéta vagy zöld

festék borította-e a császár szobáját Szent Ilonán.

Egy hallgató családi albumából hozott egy mintát, amellyel 1819-ben Napóleon rezidenciájának társalgóját burkolták. Ezt és egy 1864-ből való mintát vizsgálták meg, és rezet, arzént, ólmot, kalciumot és vasat mutattak ki. A tapétában négyzetméterenként 0,12 gramm arzén volt!

Egy orvosi tanulmány, amely hús arzénmérgezéses esetet dolgozott fel, jóval nagyobb mennyiségű arzént említett, amely ugyan még nem volt halálos. Tehát valószínűleg nem a tapéta okozta Napóleon halálát. De arzén másképp is bejuthatott szervezetébe. A császári szín az arany és a kék volt, ez pompázott a zászlókon, a drapériákon, a függönyökön sőt a ruhákon is. Ezek kékjét réz-arzenittel festették...

Még nincs vége. Három torontói kutató – P. K. Lewin, R. G. V. Hancock, P. Voyvonich – újra megvizsgálta Napóleon egy hajfűrtjét. A fűrt egy Szent Ilonán szolgáló tiszt, Poppleton őrnagy leszármazottaitól az I. világháború után jutott a mostani kanadai tulajdonosához. A 12 milligrammos fonatot atomreaktorban 16 óra hosszat neutron árammal gerjesztették. A vizsgálatot többször megismételték. Az eredmény: a minta nem tartalmazott jelentős mennyiségű arzént, viszonylag nagy volt azonban az antimon tartalma. Ez a császár gyógyszereinek egyik alapanyaga volt. Így listánkról kihúzzhatjuk a gyilkosságot és az arzénmérgezés különféle módozatait...⁹

Nagy ember volt?

Erről nem kellett volna újabb dolgozatot írnom. Hisz a végén még az is kiderülne, hogy az atomreaktort azért építették, hogy abban Napóleon hajfűrtjeit tüzesítsék bátor unokái...

Jegyzetek

1. Oláh Valéria: Napóleon betegségei = Élet és Tudomány 1980/19. 581–582. p.
2. Napóleon aranyere = Élet és Tudomány 1980/45. 1420. p.
3. Orvosi Lexikon. Bp., 1967. 1. köt. 467. p.; 4. köt. 992. p.
4. Napóleon betegségei = Élet és Tudomány 1993/5. 148–149. p.

5. É. T. 1993/5.
6. Képes politikai és világtalasz Bp., 1979. 71. p.
7. É. T. 1989/45.
8. É. T. 1993/5.
9. Megmérgezték-e Napóleont? = Élet és Tudomány 1982/51. 1606–1607. p.

Döbör András

A „bunkó káderektől” a nagypolgár bunkóig Rendszerváltás Magyarországon 1989-ben

E dolgozat témája néhány gondolat a rendszerváltásról, annak előzményeiről a hetvenes, nyolcvanas években lezajló társadalmi változások tükrében. Különösen górcső alá szeretném venni a „puha diktatúra” elitjének leváltását – vagy le nem váltását, hiszen szinte közhelyként ismert az a fontos megállapítás, hogy elitváltás nélkül nem lehet, és nincs is rendszerváltás.

A három fő kérdést, mely a téma iránt érdeklődőket leginkább érdekli, Konrád György és Szelényi Iván fogalmazta meg még 1989-ben.¹

1. A káderelit miért és hogyan engedte ki kezéből a hatalmat az 1980-as években?
2. Mivel magyarázható az értelmiség politizálódása, aktivizálódása, és a hatalom megszerzése?
3. Mennyire átmeneti az értelmiségi osztály hatalma, illetve van-e esély tartósítására?²

Szalai Erzsébet a harmadik kérdéssel kapcsolatban homlokegyenesen más nézete-
ket vall. Szerinte nem az a kérdés, hogy a hatalom mennyire átmeneti és tartósítható-e. Úgy véli, az értelmiség meg sem szerezte a politikai hatalmat 1989-ben.³

Számomra Szelényiék érvelése volt a meggyőzőbb, ezért gondolataimat az ő elméletük nyomvonalán haladva fejteném ki, az ő fogalmaikkal fogalmazva. Mindenekelőtt szólni kell arról, hogy a rendszerváltás nem rövid folyamat, bár a polgári politikai rendszer megteremtése csupán egy évig tartott. Ennél sokkal hosszabb folyamat a gazdaság és a társadalom szerkezetének átalakulása, mely mintegy két évtizedet vett igénybe.

A politikai változások előkészítője egy lassú és csendes „alulról jövő forradalom”⁴, amely a 60-as évektől kezdődően fokozatosan aláasta a kommunista rendszert. A húszéves folyamat eredménye: egy jellegét tekintve alapvetően kispolgári tulajdonosi burzsoázia kifejlődése a káderburokráciából. Az ellenzékiek fokozatosan növekvő, de számszerűleg jelentéktelen csoportjától eltekintve az értelmiség társadalmi és politikai jellege „káder” maradt. A kispolgárosodás eléggé széleskörű volt, míg a „művelt középosztály” kevésbé polgárosodott. E polgárosodás fokozatosan aláasta az uralkodó bürokratikus rendszert, előretörték a reformok. Ennek nyomában gyorsan lezajlott az értelmiség „polgárosodása” és az értelmiség visszanyerte meghatározó szerepét a társadalmi elitben.

Magyarország pedig ismét paradoxonnal találta szembe magát – akárcsak a XIX. században: még félkész, kialakulatlan tulajdonosi burzsoázia nélkül próbálta megvalósítani a polgári átalakulást. Szinte már hagyományosan és jellemzően Közép-Európára, az értelmiség kivételes szerepe kölcsönöz sajátos szint a társadalmi és politikai változásoknak.

I. Az értelmiség betörése az elitbe a „puha diktatúra” második felében

A közép-európai értelmiség a hetvenes, nyolcvanas években becsapottnak érezte magát a megígért és megkezdett reformok „szabotálása” miatt, s megtalálta azt a stratégiát, amely segítségével a kommunizmus bukása után a lehangoló káderburokrácia és a felemelkedő, de még félkész és gyenge tulajdonosi burzsoázia között uralkodó elitte válhatott. E folyamat megértéséhez három lépcsőfok vezet:

1. A káderelit szembenállása majd váratlan „összeolvadási kísérlete” az értelmiséggel

A hanyatló Kádár-rendszer utolsó 10-15 évében a káderelit makacsul ellenállt az értelmiséggel megköthető stratégiai kompromisszumoknak, s ezzel párhuzamosan éppen az értelmiségbe asszimilálódott. Egyre inkább a magasan képzett szakemberekből lettek a bürokraták, amely a sztálinista kommunizmus idején nem volt jellemző. Akkoriban elsősorban a párthűsége volt a hangsúly, a szakképzett értelmiségiben nem bíztak annak nagyobb fokú önállósága, kreativitása miatt. Ez az elv természetesen és egyenesen vezetett a kontraszelekcióhoz, mert a kevésbé képzettek előtt megnyílt az út, s nagyobb lett az esély a döntéshozói és véleményformáló középvezetői posztok elérésére.

A kádárizmus utolsó két évtizedében mindez igen jelentősen megváltozott, s ez a hetvenes évek közepén vált észlelhetővé. A mezőgazdasági egyetemek magasan képzett

agrármérnökök egész generációját bocsátolták ki, és ők a hetvenes években lassan eltávolították a szövetkezetek, állami gazdaságok, a megyei mezőgazdasági közigazgatás vezető beosztású régi „parasztkádereit”. Ezzel egy új értelmiségi osztály ragadta magához a mezőgazdaság irányítását, és az egyetemekhez és kutatóintézetekhez fűződő kapcsolataik révén ellenőrizték a magyar mezőgazdaság egészét a képzéstől és kutatástól a termelésen át egészen a bel- és külföldi értékesítésig. Más szakterületeken is ez a folyamat zajlott le. A kommunista párt és kormány nem tehetett mást, mint kísérletet a friss diplomások megszerzésére a pártapparátus és a kormányhivatalok részére. A technikai hozzáértés fontosabb lett a politikai hűségnél, megbízhatóságnál. Még azt sem várták el, hogy mindannyian legyenek párttagok. Olyan szakemberekkel töltötték fel a bürokráciát, akik mérnökként, közgazdászként stb. könnyen találhattak volna munkát maguknak a piacon. Ezek az emberek persze kevésbé függtek a hatalomtól, párttól, hiszen hivatalukba a tudás emelte. Az ő számukra sokkal nagyobb kísértést jelentett, hogy képességeiket a piacon, a teljesítmények versenyében mérjék meg.

2. A káderelit polgárosodása

Azonban nem csak új szereplők foglalták el bürokratikus hatalmi pozíciókat, hanem megváltoztak a hivatalokban ülők is. A nomenklátúra megtanulta, hogy hogyan fordítsa hasznára a piaci lehetőségeket. A magyar élet- és fogyasztói szokások kispolgárosodása a legköznapibb oka és jelzője ennek a változásnak. Nagy szerepet játszott az elit habitusának átalakulásában a Nyugat hatása. A nyugati életmód, viselkedés és technológia hatott a káderelitre és elősegítette beolvadásukat az értelmiségbe. Tagjai és főleg gyermekeik nyelveket tanultak, s a legjobbjaiak rádöbrentek, hogy szaktudásuk eladható a

nyugati piacon. Így kezdett eltűnni a „bunkó káder” és a „dörzsölt értelmiségi” közötti kulturális szakadék.⁵ A reformizmus lett az uralkodó ideológia, és a régi káder életforma elveszítette vonzerejét.

3. Az osztályá alakulás korlátai

A nyolcvanas évek közepére előrehaladt az új elit kialakulása, bár e folyamatnak voltak hátráltató tényezői is. Például az, hogy Magyarországon a káderértelmiséget nagyon nyugtalanította a posztkommunista átalakulás. A kádári rendszer egyik nagy vonzerejét kiszámíthatósága adta. Megyék, gyárak vagy egész gazdasági ágazatok bürokráciáinak erős hálózata fejlődött ki, melynek tagjai lojalitást és barátságot tanúsítottak egymás iránt, és kölcsönösen is védtek egymást. Mindenki türelmesen várt sorára, és nem szúrta hátba a másikat a régi sztálinista karrierista bürokrácia hagyományait követve. Ezt az összefonódottságot, langyos és zárt állóvizet 1989-ben komoly „veszély” fenyegette. Sokan némi aggodalommal tekintettek a jövőbe, mikor a piac törvényei szerint kell majd versenyezni az ellenfelekkel. Ráadásul tudták, hogy a kommunista párttagság nem lesz jó ajánlólevél egy rendszerváltás után. Az „öreg fiúk hálózata”⁶ felbomlott.

Ők azok, akik már nem képesek és nem is akarnak a régi módon élni, félig aggódva és félig bizakodva beszélnek egy esetleges restauráció veszélyeiről, amit nem szeretnének, de megtanulnának élni a régi-új körülmények között. Szelényi Iván ezt a réteget nevezi nagyon találóan „rettegő kádereknek”.

Az egységes elitte válást akadályozta a volt nomenklatúra és az értelmiség „első sorának” azon törekvése, hogy vagyonos osztállyá alakuljon, cserébe lemondva a politikai szerepvállalásról. Ezt a folyamatot nevezik az emberek egyszerűen „átmentésnek”, végrehajtói az „ejtőernyősök”. E találó kifejezések jelzik, hogy a humorérzék nem vesz-

tett el a „puha diktatúra” után a „kemény demokráciában” sem.

A lehetőség adott volt arra, hogy a nagy állami vállalatok felső vezetése kísérletet tehesse a tulajdonos polgárrá váló átalakulásra. A Parlament 1989-ben a késő tavaszi ülésén egy olyan törvényt fogadott el, mely lehetővé tette az „állami tulajdon átalakítását”. Eszerint az állami vállalatok részvénytársasággá alakíthatóak át, és az alkalmazottak különösen kedvező feltételeket kaptak a részvények megvásárlásához. A törvény szövege nem tesz különbséget a cégek vezetői és az alkalmazottak között. Ezen az úton könnyen átjátszhatóvá vált az állami tulajdon!⁷ A régi elit megpróbálta privilégiumait újakra cserélni. A volt káder kedvező áron szerez korábban államosított házat, földet, üzemet, több milliós vagyont tud felhalmozni, gyermekeit a vállalkozások és magánszektor felé irányítja.⁸ Például a sorban legutolsó pártvezér, a minap elhunyt Grósz Károly fia is egy nyugati érdekeltségű magáncégnél dolgozik.

A kádergyerekek kihasználják a szüleik bürokratikus kapcsolatait, könnyebben kapnak hatósági engedélyeket, bankkölcsönöket. Az ország iránt érdeklődő és ide főként befektető cégeknél kaphatnak munkát a helyi viszonyok, hálózatok ismerete miatt, s alapos tudással a másodrendű vezetőből a csúcsra törhetnek, az adott külföldi cég helyi képviselőnek vezetői posztjára emelkedhetnek.

Az egységes elitosztállyá szerveződés következő súlyos gátja a az értelmiség generációs és szakmai megosztottsága. A generációs megosztottság üde színfoltja a radikális fiatal értelmiségiek feltűnése a politikában.⁹ Erkölcsileg előnyösebb helyzetben vannak, mert koruk miatt nem kompromittálódhattak a „rég rendszerben”. Az új vita- és beszédkultúrát anyanyelvüként beszélik, s energikusan berobbannak a politika színpadára. A szakmai megosztottság is döntő: a technokraták és humán értelmiségiek általában az

MDF-t támogatják, a közgazdasági, természettudományi és társadalomtudományi értelmiségiek inkább az SZDSZ-t. E megosztottságot bonyolítja a végletekig a Horthy-rendszerből hátramaradott – és 1989-ben az Ellenzéki Kerekasztal, majd a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoknál újra feléledő – urbánus-népi ellentétek, elsősorban ugyancsak az MDF és az SZDSZ között. A különböző rétegek egyes elemei ugyan közelítettek egymáshoz, de egy teljes uralkodó osztállyá való összeolvadás nem következett be, s 1989-ben az értelmiség győzelmet arat a káderelit felett.

II. Változás a hatalom struktúrájában: értelmiségből politokrácia

A polgári fejlődés jogi és politikai reform nélkül lehetetlennek bizonyult. A kommunista bürokrata elit aláasta az általa kezdeményezett kistökés fejlődés hatékony kibontakozását azzal, hogy a politika és a jog területén nem tett semmit. Ezzel elmélyítette a gazdasági, majd társadalmi és politikai válságot is, amely a politikai áttöréshez, a rendszerváltáshoz vezetett. Az értelmiség a káderelitet rákényszerítette a politikai és jogi reformokra, méghozzá mélyrehatóbbakra mint amilyeneket addig gazdasági reform bármikor is megkísérelt.

Az átmenet első szakaszában az értelmiség inkább médiakráciaként szilárdította meg hatalmát. Magyarországon 500 kiadó működik, a tömegtájékoztató eszközök kulcsszerepet játszanak a legkényesebb kérdések megfogalmazásában. Az értelmiség szokatlanul jól látható szerepet játszott a tömegtájékoztatásban, s keményen készült politikai szerepére. A televíziós vitaműsorok a választási kampány edzéseinak bizonyultak. Milliók nézték a showt és a showman-ekből országgyűlési képviselők, miniszterek, nagykövetek lettek. A média több mint show. Felkészülés

a hatalomra, a hatalom megszerzésének eszköze.

Az első szabad választások után alakult kormányban a miniszterelnök, a honvédelmi- és a külügyminiszter is történész volt. Kialakult egy új politikai elit, nagyburzsoázia soha nem lett belőle, nem is lehetett. A kommunista bürokrácia eltűnt (legalábbis egy időre) a süllyesztőben. 1990-re csak egy komoly jelölt maradt az új elit szerepének eljátszására: az értelmiség.

III. Az értelmiség osztályhatalmának négy éve

Bár Konrád és Szelényi meg voltak győződve arról, hogy az általuk posztkommunistának nevezett szakasz egy hosszú történelmi korszak lesz, melyet az értelmiség osztályhatalma jellemez, a történelem nem őket igazolta. Az értelmiség hatalomra kerülve szétmarcangolta önmagát. Csak az MDF három nagy részre szakadt szét. Megváltak a szélsőjobboldaltól, Csurka Istvántól és híveitől. Az értelmiséggel szövetkezett kialakuló tulajdonosi bürokrácia, miután reprezentáns képviselői igen kedvező privatizációs ügyleteket bonyolítottak le az Állami Vagyongyűnökséggel, önálló erőként is meg kívánt jelenni a politika színpadán. (Pl. Palotás János) Maradt az MDF meggyengült centruma, mely Antall József halála után már képtelen volt a biztos, erőskező kormányzásra. De elég ha csak az SZDSZ belső vitáira, válságára utalunk. Igazán találóan Bozóki András fogalmazta meg Konrád György és Szelényi Iván kérdésére a választ. *(Ti. hogy megőrizheti-e egy kivételes történelmi szituációban megszerzett hatalmát a politokrácia értelmisége?)* Véleménye szerint nem:

„A kritikai értelmiség Magyarországon mindeddig nem tudott sikereket felmutatni a hatalomorientált, üzemszerű, bürokratikus politizálásban... a kritikai értelmiség visszatér

1989 előtti szerepéhez: médiakrácia a művelt közvélemény formálásában és meritokrácia az egyetemeken és kutatóintézetekben. Az értelmiség a professzionális politikába tett kirándulás után visszatér a mozgalmi politika színtereihez, de hangja nem lesz már meghatározó, belevész az új demokrácia társadalmi érdekharcainak zajába.”

Beigazolódott, hogy az értelmiség csak arra jó, hogy „bajkeverő” legyen, aláásson

rendszereket, de a sajátját képtelen megteremteni!

Vagy talán ez sem a teljes igazság. A véleményformáló, főleg urbánus értelmiség, kiegészülve a napjainkra szépen kialakuló nagypolgári réteggel, és szövetségre lépve a hosszú stagnálás után újra szalonképessé és népszerűvé vált szocialistákkal, az 1994. évi választásokon jelentős pozíciót szerzett magának az ország irányításában.

Irodalom

☞ Konrád György – Szelényi Iván: Értelmiség és dominancia a posztkommunista társadalmakban. In: Politikatudományi Szemle 1992/1, 9–29. p.

☞ Magyarország története 1918–1990. (Egyetemi tankönyv.) Szerk.: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Bp., 1995. 347. p.

☞ A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. Szerk.: Szalay Antal – Bodzabán István [et al]. Bp., 1994. 195. p.

☞ Szalai Erzsébet: A hatalom szerkezete Magyarországon a politikai rendszerváltás után. In: Politikatudományi Szemle 1993/2, 19–40. p.

☞ Szalai Erzsébet: Szereppróba. In: Valóság 1990/12. 15–29. p.

☞ Szalai Erzsébet: Útelágazás In: Valóság 1990/8. 45–54. p.

Jegyzetek

1. Konrád – Szelényi, 9–29. p.

2. E kérdést mára megválaszolta a történelem, a „művelt középosztály” hatalma hosszú távon nem bizonyult reálisnak. (D. A.)

3. Szalai, Politikatudományi Szemle 1993/2: 19–40. p.

4. Konrád – Szelényi, 11. p.

5. E két kifejezés Szelényi Iván érdeme. (Konrád – Szelényi, 16. p.)

6. Konrád – Szelényi, 17. p.

7. Erre először Hankiss Elemér és Szalai Erzsébet hívták fel a figyelmet még 1989-ben. (D. A.)

8. „Vagy lebeszéli őket a káder karrieréről.” (Konrád – Szelényi, 19. p.)

9. A FIDESZ megalakulása 1988. március 30-án, Budapesten. (D. A.)

Ki volt Jézus?

Téka

Vermes Géza: *A zsidó Jézus*
– Ahogy egy történész az evangéliumokat
olvassa
Bp., Osiris-Századvég Kiadó, 1995.

Ki volt Jézus? A kor zsidósága, hogyan látta őt? Mi volt a Kr. u. I. század messiásvárása?

Ezek fontos kérdések, de ritkán vagy egyáltalán nem adnak rá választ a tudósok. A XX. századig az evangéliumokat tabunak tekintették, és csak a teológusok által kiadott nyilatkozatokat fogadták el a témáról. A II. világháború után megváltozott a bibliakutatás, egyre inkább szóhoz jutottak a történészek is. Nagy előrelépés a témában, hogy az evangéliumok vizsgálatába a judaisztika is bekapcsolódott, így egy teljesen új, a korábbi tudományos állásponttól eltérő, Jézus kép alakult ki. Ennek az irányvonalnak egyik reprezentása Vermes Géza.

Vermes Géza Makón született 1924-ben, 1946-ban elhagyta Magyarországot. Tanult és tanított Nyugat-Európában 1965-ben az ox-

fordi egyetemen kinevezték a zsidó tudományok professzorának. A holt-tengeri tekercsek nemzetközileg elismert kutatója, a *The Dead Sea Scrolls in English* szövegkiadás szerzője. A zsidó Jézus 1973-ban jelent meg angolul, majd lefordították spanyolra, franciára, japánra, olaszra, portugálra, németre is.

A szerző az Újszövetséget magyarázza. Történeti, vallástörténeti és filológiai elemzése során Jézust valódi történeti közegében, a szegény, elmaradott, de szellemi tekintetben igen élénk és érzékeny Galileában mint kiváló zsidó démonűzőt és gyógyító szentembert állítja elé, és mint ihletett vallási tanító mestert. Szerinte Jézust minden korszakban félreértették ellenfelei, ezért szükség van az evangéliumok és az Ószövetséghez való visszalépésre.

A könyv egy trilógia első kötete. Folytatásai a *Jesus and the World of Judaism* (1983), illetve a *The Religion of Jesus the Jew* (1993) című kötetek.

Basa István

Ugyanarról sokféleképpen

Niederhauser Emil:
A történetírás története Kelet-Európában
Bp., História könyvtár, 1995.

A hazai historiográfia remek művét alkotta meg a neves Kelet-Európa-kutató, a magyar történetírás egyik nagy öregje, Niederhauser Emil. Egyetlen robusztus monográfiában tekint át a térség népeinek történetírását a kora középkori kezdetektől a XX. század derekáig. Megrajzolja a lengyel, a cseh, az orosz, a horvát, a román, a szerb, a bolgár, a szlovák és a szlovén történetírás majdnem ezer éves történetét.

Niederhauser az egy-egy nemzeti történetírást áttekintő fejezeteken belül azonos szisztémát alkalmaz: fölvázolja a nép történetírásának legkorábbi szakaszát, illetve ennek jellemző műfajait, majd időrendben ismerteti új és újabb fejleményeit, irányzatait, ideológiai-filozófiai hátterét, megjelenési formáit, ágait, segédtudományai helyzetét, leírja koronként változó intézményrendszerét. Pályaképeket közöl az adott nemzet történetírásának legjellegesebbjeiről.

A nemzeti fejezetek tanulmányozása során válik világossá az olvasó számára az a sok-sok eltérés, amely az azonos térség nemzeti történetírásai között föllelhető. A középkor

történeti műfajai a nyugati keresztény kultúrkör és írásbeliség népeire jellemzők, a bizánci ortodoxia népeinél csak késve vagy egyáltalán meg sem jelennek a korai munkák. A humanista történetírás Magyarországon virágzott a legértelmezesebben, s számottevő eredményei csak a cseh, a lengyel, a horvát történetírásban mutatathatók ki. A felvilágosodás eszméje valamennyi nép történetírását megérintette, a történetíró fő törtekvéséiv az egész nemzeti múlt megjelenítése válik. A romantika az alvó nemzeti tudat felébresztését célozta meg. Csak a 19. század derekán egyenlítőddött ki a nyugati és a keleti történetírás fáziskülönbsége. A szerző ítéleteit

összefoglalva, a kelet-európai történetírások elsőrendűen nemzeti szempontúak, és magukba építik a történeti kritikát – néhány nemzet esetében ez a szomszéd nép bírálata jelent – birodalmi szempontú gondolkodásmód csak az orosz históriát jellemzi.

A kötet az Ünnepi Könyvhét alkalmából jelent meg. Értékes segítség mindazoknak, akiket a térség történelme és azon belül, történetírása, irodalmi műveltsége mélyebben érdekel.

Csiga Andrea

A SZÉP KEBEL

a legelőkelőbb női báj, melyben a természet a legkevesebb bőkezű. A hölgyek tehát örömmel fognak értesülni, hogy létezik egy teljesen veszélytelen szer, melylyel a természetet szelíd módon kényszeríthetjük, hogy e tekintetben kevésbé fukar legyen. Ez az előkelő hölgyek előtt már ismeretes szer a **valódi keleti Vénus-balzsam**, melyet a leghíresebb orvosok javálnak és tényleg azon tulajdonsággal bír, hogy a kebleket kifejlesztí és újra helyrehozza, a szöveteket erősíti, a vállak csontkiugrásait elsimítja, a mennyiben a kebleknek egyáltalában bizonyos emelkedést kölcsönöz. Hatása abban áll, hogy a táplálék átváltozását plasztikus állapotba megkönnyíti és elősegíti, mely utóbbiak a kebel táján rakódnak le. A már egyszer elért siker a jövőben minden különös kezelés

nélkül fönnáll. Éltető hatása folytán a **valódi keleti Vénus-balzsam** azonkívül friss arczzint kölcsönöz, az arcvonásokat szépíti és egészben fiatalít. Minden természet részére hasznos, épp a kifejlesztésben levő fiatal leány, mint már teljesen kifejlett asszony számára. Ugyanaz a sovány, hússzegény férfiaknál is hasonló szolgálatot tesz. Semmi esetben sem lehet a legkevesebb sem ártalmas az egészségre. — Ara egy nagy üvegnek, sokáig eltart, 5 korona, 3 üveg 12 korona, 6 üveg 20 korona. — Szétküldés titoktartás mellett, utánvétellel vagy előleges fizetés ellenében. Megrendelések **Petrovic Miklóshoz, Budapest, IV., Bécsi-utca 2. száma** intézendők.

Anekdotalincs

Baráth András „keleti példabeszédei”*

Tizenhárom lépés a sötétben, avagy a gondolat megáll a szavak átjárhatatlan Kapujában

I.

A csiga nagy ügygel-bajjal felmászott a tormalevél hegyére – és akkor súlyától a tormalevél lehajolt a földre.

A csiga célba ért.

II.

- Miért ordítasz?
- Tegnap tigrist láttam az erdőben!
- És azt hiszed, hogy mai ordításod pótolja tegnapi hallgatásodat?

III.

A vak koldus, aki mindig a szentély előtt ült, mosolygott.

- Jó kedved van – mondta Min-Tei-Vang, és alamizsnát dobott elé.
- Igen: ma sem fáj a fogam.

IV.

Két szerzetes vándorolt a hegyek között. Az egyik vak volt. Egyszer elvettette a lépést, és eltört a lába. Társa egy közeli tanyáról kordét kért, felültette rá a vakot és elindult vele a kolostor felé.

... Egyszer a vak szerzetes megszólalt:

- Miért vagy ilyen rossz hozzám? Agyon rázol!
- Miért nem keresed meg a simább utat?

Társa megállt és nem szólt semmit. Tudta, hogy a vaknak hiába próbálná elmondani: *ez a legjobb út* – meredek sziklaktól és sötét szakadékoktól közrefogva – *ez az egyetlen út*.

V.

- Mester, miért nem emlékezünk előző életünkre?
- kérdezte a tanítvány.
- Fogd a korsót és öntsd tele vízzel a bögrédet. Most öntsd vissza a vizet a korsóba. Itt az én bögrém, töltsd meg a korsóból. Mondd, mit tud „ez” a bögre víz arról a „másikról”?

VI.

Mester nem hibázik – ezért meggyógyította tanítványát. Napkelte előtt kimentek a hegyoldalba elvégezni a szurja-namaszkarát.

- Szólítsd meg! – szólt a Mester tanítványához, és a kelő Napra mutatott. A tanítvány többször is kinyitotta a száját, de végül csak annyit mondott: – Nem tudom.

Ekkor a Mester a Nap felé fordult, karját széttárta és így szólt:

- Ó, hatalmas Isten! Mi lenne a Te gyönyörűséged, ha nem volna kinek világítani?

A tanítvány megértette és meggyógyult.

VII.

- Ebből a kicsi csemetéből bonsai-t fogok csinálni
- mondta az egyik tanítvány.

* Baráth András a „töri tanszék baráti körének” alapító tagja. Őstehetség, költőtalentum, aki amikor József Attilát idéző, nagy szociális érzékenységről tanúbizonyságot tévő versei nem nyerték el a „mélyenszántó ideológia” és a „magasröptű politika” tetszését, azon kézkezi munkások soraiba vonult „illegálisba”, akiknek soráról a politikusok csak szavalnak (de nem az ő költeményeit), ám a kalapácsért soha nem kapkodtak. Az idő múltával sokakhoz hasonlóan ő is eljutott hosszú elmélkedések credőjeképpen annak a belátására, hogy a „világ folyását nem a nagy zsivajgók, hanem a galamblábon tipecgő bölcsesség kormányozza”. Íme, keleti ihletésű példabeszédeiből néhány morzsa. Sz. L.

– Ne tedd! – szólt a másik – Az nagyon rossz karma lenne a számára.

– Miért gondolod így?

– Ebből a csemetéből egy szép szálfá lehet. Ül ide elé és meditálj! Meditálj arról, hogy mit érez az eldugott kenyér – amit elfelejtettek.

VIII.

– Ha nem tölthetem be küldetésem: az rossz karma. Ha beteljesítem, az jó?.....? De a tigris is így vélekedik...

– Nézd a patakot! – szólt a Mester.

– Helyesen folyik? – Nem.

– Helytelenül folyik? – Nem.

– A patak folyik – ennyi a karma: véghezvinni, ami mindenképp megteendő; nem tenni azt, ami mindenképp kerülendő.

IX.

– Ó, Mester! Mit akarok? Miért akarok? – kérdezte a tanítvány.

A Mester teletöltötte bögréjét vízzel és tanítványának adta:

– Menj! Járd körül a kolostort úgy, hogy egy csepp se csorduljon ki! Ha visszaérsz, mialott ez a tétova bogárka – amelyik itt a szobában csapong – megtalálja útját a szabadba; mindkét kérdésedre megkapod a választ.

... A visszatérő tanítvány meglebbentette az ajtó függönyét és a tétován csapongó bogár kirepült a szabadba. Letette bögréjét a Mester elé. A víz kevesebb volt, mint mikor elindult vele, és a felszínén egy virágszirom lebegett.

– Megbotlottam – mondta a tanítvány – és a bogár is elrepült...

X.

– Ó, Mester! Mi könnyű? És mi nehéz? – kérdezte a tanítvány.

A Mester botjával megütötte őt.

– Miért ütöttél meg? – kiáltotta fel a tanítvány.

– Mert könnyű, – szólt a Mester – könnyű fájdalmat okozni másnak; könnyeket és haragot fakasztani mások tekintetében. Ha előnt belülről a sűrű, keserű füst: gonosz démon leszel. Meggyűlöl a világ, és te meggyűlölöd a világot. Nehéz lesz a szíved, és ezt kibírni nehéz, nagyon nehéz.

Ettől már csak egy dolog nehezebb: társat találni. Igaz társat találni, aki öntestével fogja fel a neked szánt mérges nyilat, aki ezer nap, ezer éjjel robotol, hogy kiszabadítson a rádomlott magányból, aki nem kérdezi: Miért? – csak annyit mond: Jól van – s akinek szeméből mindezt szavak nélkül kiolvashatod.

Ha őt megtaláltad; megkönnyül a lelked... Könnyű leszel, mint a virágok sóhajtása;... könnyű, mint Buddha mosolya...

XI.

– Nem lelem békémet, ó Mester! Hol keressem? – kérdezte a tanítvány.

– Ott, ahol két kő hibátlanul összeillik. – mondta a Mester.

... Sok-sok idő után a tanítvány visszatért. Kezében két gondosan összecsiszolt követ tartott, de az arca szomorú volt.

– Nem leltem meg békémet, ó Mester!

A Mester felvett egy követ, kettétörte, majd a két darabot újra egymáshoz illesztette.

A tanítvány sírva fakadt.

XII.

– Melyik vágy a legerősebb? Melyik béklyójából a legnehezebb a szabadulás? – kérdezte a tanítvány.

– Öntsd a vizet a korsóból a bögrébe, aztán önts vissza a korsóba, majd újból a bögrébe, a korsóba, bögrébe, a korsóba... Öntsd!

Három napig öntögette a tanítvány korsóból bögrébe, bögréből korsóba a vizet.

– Meddig csináljam ezt, ó Mester?

– Öntsd!

... Egyszer a tanítvány bögrét, korsót földhöz vágott és ordítva elrohant.

XIII.

– Ó, mester! Szunda Lalt kígyó marta meg – s ő meghalt. Sorsa lett a kígyó. Én megöltem a kígyót, s ezzel sorsa lettem. Kérlek, mondd meg, miért kell sorsnak lennünk?

A Mester behunyta szemét és elhajította botját. A tanítvány félrehajolt a repülő bot elől, így az röptében lekaszált a kert legszebb virágát, majd egy köre esve kettétört.

A tanítvány elhagyta Mesterét és soha többé nem tért vissza.

Számunk szerzői

Baráth András,	magánzó (Baja);
Basa István,	főiskolai és egyetemi hallgató (JGyTF–JATE BTK);
Bogdány Gyula,	főiskolai hallgató, (JGyTF);
Csápek Ágnes,	főiskolai szintű tanár, egyetemi hallgató (JATE BTK);
Csiga Andrea,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Döbör András,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Forró Lajos,	főiskolai szintű tanár (Szeged);
Hardi János,	diák (Esztergom);
Hevesi István,	főiskolai szintű tanár (Szeged);
Jancsák Csaba,	főiskolai szintű tanár, egyetemi hallgató (JATE BTK);
Kákonyi Gellért,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Kiss Gábor,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Majzik Andrea,	főiskolai szintű tanár (Szeged);
Nagy Tamás,	főiskolai szintű tanár, egyetemi hallgató (JATE BTK);
Nyulassy Ágnes,	főiskolai tanársegéd (JGyTF);
Paróczy Sarolta,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Siket Zoltán,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Szegfű László,	tanszékvezető főiskolai tanár (JGyTF);
Tóth Andrea,	főiskolai hallgató (JGyTF).

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: JANCSÁK CSABA

Szerkesztők: HEVESI ISTVÁN, KÓSA KINGA,
MAJZIK ANDREA, TÓTH ANDREA

Főmunkatárs: NAGY TAMÁS

Kiadja a JGYTF Történettudományi Tanszéke.

Felelős kiadó: Dr. Szegfű László.

Lapengedély: B/KUL/523/SS/1993.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefon: 62/456-090.

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;
ősszel: szeptember–október, november–december hónapokban.
A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A főiskola Történettudományi Tanszékén
megrendezett konferenciák előadásai
a **BELVEDERE** Kiskönyvtár
sorozatban jelennek meg.

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNETSZHALLGATÓINAK LAPJA

KISKÖNYVTÁR

A sorozatban eddig megjelent kiadványok

1. Mátyás király emlékére — halálának 500. évfordulóján.
Szerkesztette: Annus Gábor és Szegfű László. Megjelent: Szegeden 1990-ben, 56 oldalon, 300 példányban. [Elfogyott.]
2. Széchenyi István — emlékülés születésének 200. évfordulóján (1991. október 16.).
Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1991. 36 o., 300 pld.
3. Emléknapok történelmünk utolsó fél évszázadáról (1991–1992).
Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1992. 48 o., 300 pld.
4. A tatárok kivonulásának 750. évfordulója (1992. április 27.).
Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1992. 52 o., 300 pld.
5. Kossuth Lajos születésének 190. évfordulója (1992. november 25.).
Szerk.: Nagy Tamás. Megj.: Szeged, 1995. 29 o., 750 pld. [A Belvedere Meridionale VII. évf. 1–2. sz. mellékleteként.]
6. A tanítványait szerető, tisztelő, megbecsülő ember — Emlékülés Eperjessy Kálmán születésének centenáriumán a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén.
Szerk.: Jancsák Csaba – Nagy Tamás – Szegfű László. Megj.: Szeged, 1995. 48 o., 500 pld. [Elfogyott.]
7. „Nem búcsúszom...” — Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére (1993. december 7.).
Szerk.: Szegfű László – Nagy Tamás. Megj.: Szeged, Generalia, 1994. 100 o., 300 pld.
8. Kossuth Lajos halálának századik évfordulója — Emlékülés a JGYTF Történettudományi Tanszékén (1994. március 28.).
Szerk.: Jancsák Csaba – Nagy Tamás – Zakar Péter. Megj.: Szeged, 1995. 60 o., 300 pld. [Elfogyott.]
9. Honfoglalási emléknapok — Tudományos konferencia a honfoglalás 1100. évfordulója emlékére a JGYTF Történettudományi Tanszékén (1995. szeptember 27–29.).
Szerk.: – a Belvedere Meridionale szerkesztőségének közreműködésével – Nyulassy Ágnes. Szeged, 1996. [Sajtó alatt.]

* * *

A megjelent kiadványok korlátozott példányszámban megrendelhetők a JGYTF Történettudományi Tanszékén.
Címünk: 6723 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: 62/456-090

J012008 290010 01200

MÁSODIK BELVEDERE HELYTÖRTÉNETI PÁLYÁZAT

✠ A *Belvedere Meridionale* szerkesztősége 1993 tavaszán hirdette meg először helytörténeti pályázatát. Az akkori főiskolai és egyetemi hallgatók (köztük a pályázók) már régesrég befejezték tanulmányaikat. Hogy egykori ötletünk idővel szép hagyományá válhassék, a mai hallgatók számára is meghirdetjük pályázatunkat. *Jelentkezhet* – mindennemű megkötéstől (intézmény, szak, évfolyam) mentesen – *minden főiskolai és egyetemi hallgató*. Pályázni lehet helytörténeti témájú (még nem publikált) dolgozattal.

✠ A pályázatokat a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékének (6723 Szeged, Hattyas sor 10.) irodájában, *Balog Éva* könyvtárosnál vagy *Lázár Jenőné* (Icu néni) adminisztrátornál lehet benyújtani.

BEADÁSI HATÁRIDŐ: 1996. március 15.

✠ A pályamunkákat a tanszékünk helytörténettel (is) foglalkozó tanáraiból szervezett zsűri fogja elbírálni április 1-ig.

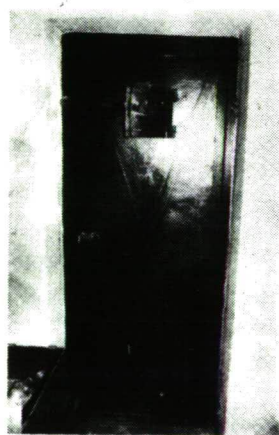
✠ **DÍJAK:** az 1., 2. és 3. helyezett pályamunka megjelenik a *Belvedere Meridionale* következő számában. Szerzőiket – lapunk sanyarú helyzete folytán – tiszteletdíjjal nem jutalmazhatjuk. Ellenben rendkívül értékes könyvekkel gyarapítjuk a helyezettnek leendő házikönyvtárát. Az eredményhirdetés helyéről, idejéről levélben és a tanszéken elhelyezett plakát útján értesítjük az érdekelteket.

MÁSODIK BELVEDERE HELYTÖRTÉNETI PÁLYÁZAT

Megjelent!

Forró Lajos, szerkesztőségünk munkatársa, magánkiadásban publikálta a vajdasági magyarok 1944. évi tragédiájának egy szeletét feldolgozó tanulmányát. Címe: *Jelöletlen tömegsírok* *Magyarkanizsán, Martonoson és Adorjánon*. A munka megdöbbentő erővel mutatja be a három észak-bácskai község magyarjainak kegyetlen legyilkolását. A szívfájdító sorokat gazdag, igényesen kiválasztott képanyag és a tömeggyilkosság háttéréről tájékoztató levéltári iratok másolata egészíti ki. Még megvásárolható a szegedi Sik Sándor Könyvesboltban és tanszéki könyvtárunkban.

Forró Lajos

Jelöletlen tömegsírok

Magyarkanizsán,
Martonoson és Adorjánon